

UNIVERSITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
INSTITUT EKONOMICKÝCH STUDIÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2000

MONIKA ANTONOVÁ

UNIVERSITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
INSTITUT EKONOMICKÝCH STUDIÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

KVALITATIVNÍ ANALÝZA PŘÍČIN PROBLÉMŮ ČESKÝCH BANK VE SVĚTLE
MODELU SCP

VYPRACOVALA: MONIKA ANTONOVÁ
KONZULTANT: ING. ROMAN MATOUŠEK, M.A., PH.DR.
AKADEMICKÝ ROK: 1999/2000

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 28.4.1999

.....

V úvodu práce bych ráda co nejsrdečněji poděkovala Romanu Matouškovi za jeho neocenitelné připomínky a kritiku.

Motto:

Tak jako lékaři by neměli léčit pouze příznaky nemoci, nýbrž její příčinu, nechť ani ekonomové neléčí důsledky (krize bank), ale jejich příčinu (podnikovou sféru). I kdyby totiž bylo možné problém špatných půjček rychle vyřešit, bankovní sektor stále nebude efektivní, neboť bez restrukturalizace podnikového sektoru se problém špatného portfolia objeví znovu. Je tedy chyba v provádění politik nebo v politikách samotných?

Obsah

ÚVOD.....	3
1. MODEL STRUCTURE-CONDUCT-PERFORMANCE (SCP), JEHO CHARAKTERISTIKA A HISTORIE	5
1.1. HISTORIE SCP V BANKOVNICTVÍ.....	6
2. ZÁKLADNÍ PODMÍNKY	8
2.1. OBECNÉ VLASTNOSTI BANKOVNÍHO PODNIKÁNÍ: PŘIROZENÁ RIZIKOVOST BANKOVNÍHO ZPROSTŘEDKOVÁNÍ.....	8
2.2. SPECIFICKÉ PODMÍNKY V ČR	9
2.2.1. Makroekonomické podmínky	9
2.2.1.1. Zásahy státu do makroekonomických podmínek na počátku transformace:	10
2.2.1.2. Makroekonomická stabilizace v počátečních reformy a její dopad na pokles poskytovaných úvěrů, pokles produkce reálného sektoru a důsledky pro splácení úvěrů	11
2.2.1.3. Faktory ovlivňující pokles produkce a splácení úvěrů	12
2.2.2. Legislativní podmínky na počátku transformace	13
3. STRUKTURA PODNIKOVÉ SFÉRY A BANKOVNÍHO SYSTÉMU	19
3.1. KRÁTCE O STRUKTUŘE V CENTRÁLNĚ PLÁNOVANÉ EKONOMICE (CPE)	19
3.2. ZÁSAHY STÁTU: USTAVENÍ NOVÉ STRUKTURY BANKOVNÍHO A PODNIKOVÉHO SEKTORU	20
3.2.1. Bankovní sféra:.....	20
3.2.1.1. Banky vzniklé dekoncentrací SBČS, jejich státní vlastnictví a vysoký podíl na trhu	20
3.2.1.2. Nové soukromé banky	22
3.2.2. Podniková sféra	23
3.2.3. Propojení bank a podnikové sféry skrze přímé prodeje.....	24
3.2.4. Propojení bank a podnikové sféry skrze investiční privatizační fondy.....	24
3.2.4.1. Propojení podniků a IPF	25
3.2.4.2. Propojení bank a IPF, následný vliv na propojení bank s podniky.....	26
3.2.4.3. Druhá vlna kupónové privatizace	27
3.2.4.4. Třetí vlna privatizace	28
3.2.5. Propojení bank navzájem.....	29
4. KONSOLIDAČNÍ PROGRAM I (1991-1993)	32
4.1. ZÁKLADNÍ PRVKY KONSOLIDAČNÍHO PROGRAMU I.....	33
4.1.1. Založení Konsolidační banky a převzetí úvěrů na trvale se obracející zásoby (TOZ).....	33
4.1.2. Oddlužení a rekapitalizace státem vlastněných bank.....	34
4.1.3. Ustavení inkasní jednotky ČSOB	35
4.2. HODNOCENÍ KONSOLIDAČNÍHO PROGRAMU I PRO BANKOVNÍ SYSTÉM.....	35
5. CHOVÁNÍ BANKOVNÍ A PODNIKOVÉ SFÉRY JAKO DŮSLEDEK ZÁKLADNÍCH PODMÍNEK A STRUKTURY TRHU	37
5.1. DOPAD MAKROEKONOMICKÝCH PODMÍNEK NA BANKOVNÍ A PODNIKOVÝ SEKTOR	37
5.2. ZPOŽDĚNÍ LEGISLATIVY A CHOVÁNÍ BANK	40
5.3. STRUKTURA PODNIKOVÉ SFÉRY A BANKOVNÍHO SYSTÉMU A JEJÍ DOPAD NA CHOVÁNÍ	43
5.3.1. Důsledek univerzálního uspořádání v českém bankovníctví.....	43
5.3.2. Státní vlastnictví velkých bank	44
5.3.3. Koncentrace a segmentace trhu bankovních služeb a důsledky pro chování malých bank.....	46
6. ŘEŠENÍ BANK, JEJICHŽ PROBLÉMY MAJÍ SVŮJ PŮVOD V POREVOLUČNÍM OBDOBÍ ...	49
6.1. MALÉ ČESKÉ BANKY: DÍLČÍ ŘEŠENÍ (1993-95), KONSOLIDAČNÍ PROGRAM II (1996) A STABILIZAČNÍ PROGRAM (1997).....	49
6.1.1. Dílčí řešení (1993-95).....	49
6.1.2. Konsolidační program II a kritizovaná výplata vkladů malých bank nad rámec pojištění.....	50
6.1.3. Stabilizační program pro malé banky (1997).....	54
6.1.4. Bilance konsolidačních a stabilizačních opatření pro malé banky.....	56
6.2. VELKÉ BANKY A ŘEŠENÍ JEJICH PROBLÉMŮ	58

6.2.1. Pád první velké banky a „pomoc“ státu	58
6.2.2. Řešení klasifikovaných úvěrů v ostatních velkých bankách	59
6.2.2.1. Privatizace	59
6.2.2.2. Revitalizační program pro banky a podniky (1999)	61
6.2.2.3. Nadějná mimosoudní vyrovnání.....	61
7. VÝKONNOST (PERFORMANCE) BANKOVNÍHO SEKTORU.....	62
7.1. ŠPATNÉ ÚVĚRY	62
7.2. UKONČENÍ ČINNOSTI BANK	64
ZÁVĚR (PŘÍČINY PROBLÉMŮ BANK V ČR)	67
PŘÍČINY NA ÚROVNI ZÁKLADNÍCH PODMÍNEK	67
PŘÍČINY VZEŠLÉ Z USTAVENÉ STRUKTURY BANKOVNÍHO SEKTORU	69
CHOVÁNÍ BANK JAKO ZDROJ PROBLÉMŮ	69
NEEFEKTIVNOST BANKOVNÍ REGULACE A DOHLEDU JAKO POLÍNKO DO OHNĚ PROBLÉMŮ BANK.....	71
VLÁDNÍ PODÍL NA DNEŠNÍ SITUACI BANK	71
NADĚJE DO BUDOUCNA	71
POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA	74
SEZNAM TABULEK	76
SEZNAM OBRÁZKŮ.....	76

Úvod

České banky se dnes nacházejí v nepříznivé situaci (vysoký podíl klasifikovaných úvěrů, obrovské ztráty z důvodu tvorby rezerv ke klasifikovaným úvěrům, vysoký počet pádů malých bank a také pád páté největší Agrobanky). Vysoká závislost nefinančního sektoru na zdrojích od bank¹ umocňuje riziko negativního dopadu problémů bankovního sektoru do reálné ekonomiky.

Cílem mé diplomové práce je *kvalitativně* analyzovat příčiny, které způsobily nízkou výkonnost českých bank, strukturovat tyto příčiny, popsat, jak vláda přistupovala k jejich odstranění a zda se jí to povedlo.

Nástrojem, který jsem si k analýze příčin problémů bank vybrala, je model Structure-Conduct-Performance (SCP), který byl původně užíván k analýze výkonnosti průmyslových odvětví. Tento ve své původní podobě *behaviorální* model ze 30. let se stal známým po druhé světové válce, kdy byl publikován ve své *empirické* podobě. Já zůstanu u jeho behaviorálního pojetí, tak jak k němu přistupoval Mason a Scherer (vysvětlení viz další kapitola).

Aplikování modelu na bankovní sektor pomůže strukturovat příčiny (ne)výkonnosti bank (Performance) na ty, které vzešly ze základních podmínek, ze struktury (Structure) a z chování bank (Conduct) a ohalit tak slabá místa. Chceme-li skutečně uzdravit banky, musíme znát strukturu podniků, které je motivují k chování produkujícím nežádoucí výsledky, tj. musíme znát kauzální vztahy mezi jednotlivými částmi schématu SCP. Teprve potom můžeme rozhodovat, na které úrovni (Základní podmínky, Structure, Conduct, performance) by měl stát zásáhnout.

Vzhledem k tomu, že universální uspořádání českého bankovního sektoru vedlo kromě úvěrového také k majetkovému propojení bank a podnikové sféry a zesílilo tak závislost jedněch na druhých, bude zkoumaným sektorem v této práci kromě bank také podniková sféra, jejíž reálný stav bankovní sektor jako zrcadlo věrně odráží².

Důraz je kladen také na rozhodování vlády a České národní banky (ČNB), které zasahovaly do jednotlivých stupňů modelu SCP. Práce se snaží zhodnotit, zda zásahy ovlivnily nebo neovlivnily výkonnost bankovního sektoru.

Vyústěním práce je naplnění jednoduchého schématu SCP (viz následující kapitola) pojmy české reality z období od začátku ekonomické transformace a posouzení správnosti kroků, které měly vést ke stabilizaci bankovního a podnikového sektoru.

Cílem této práce není *kvantifikovat* přínos jednotlivých faktorů (Structure, Conduct) pro výkonnost (performance) českého bankovního sektoru. Práce, které empiricky kvantifikovaly vztah mezi výkonností (performance) bankovních systémů a tržní strukturou (Structure), zanedbávaly složku Conduct daného modelu (označme je zkráceně SP) a rovněž se také nezabývaly důsledky veřejných rozhodnutí pro výkonnost a izolovaly zkoumaný sektor od ostatní ekonomiky.

¹ V transformujících se zemích využívají podniky velkou měrou cizí zdroje financování a to spíše ve formě dluhu než emisí akcií. V Československu navíc hrálo financování podniků bankovními úvěry podstatně vyšší úlohu než v ostatních bývalých centrálně plánovaných ekonomikách (o tom, že rozsah bankovního zprostředkování v ČR je z transformujících se ekonomik nejvýraznější, svědčí i největší podíl bankovních vkladů na HDP). Oproti tomu ve vyspělých zemích (především ve Velké Británii a USA) je růst korporací financován především z vlastních zdrojů, bankovní půjčky hrají důležitou úlohu především ve Francii, Japonsku a Itálii.

² Jsou-li zdravé podniky, potom splácejí své úvěry a tudíž prosperují i banky, které jim úvěry poskytly. Existuje-li však mezipodniková zadluženost a druhotná platební neschopnost, potom i banky musí tvořit opravné položky ke klasifikovaným úvěrům, což se promítá do jejich hospodářských výsledků, ziskovosti.

Důvody, proč jsem se rozhodla *netestovat empiricky* vztah SP v českém bankovním sektoru, jsou následující:

v období transformace ekonomiky jsou chování aktérů a státní regulace velmi důležité pro výkonnost sektoru, proto je nelze opomenout. Empirický model předpokládá zisk-maximalizující firmy ve stabilním prostředí, tento předpoklad pro transformující se českou ekonomiku není splněn. Model SP také izoluje bankovní sektor od ostatní ekonomiky, vysoké propojení bank a podnikové sféry v české republice ale nelze zanedbat.

Struktura diplomové práce je následující. První kapitola vysvětluje samotný model SCP v historických souvislostech. Kapitoly 2, 3, 5 a 7 se zaměřují na základní části modelu SCP (základní podmínky, struktura, chování, výkonnost), kapitoly 4 a 6 se obracejí směrem ke státním zásahům, které model ovlivnily.

Kapitola 2 začíná základními podmínkami, ve kterých český bankovní sektor fungoval (centrálně plánovaná ekonomika - CPE, měkké rozpočtové omezení podniků) a pokračuje vládními zásahy k nápravě těchto podmínek (odklon od CPE k tržnímu hospodářství, liberalizace cen, zahraničního obchodu, devalvace měny) a jejich vlivem na chování a výkonnost bankovního sektoru.

Kapitola 3 se zmiňuje o struktuře bankovní a podnikové sféry z dob centrálního plánování a dále se soustředí na popis struktury, která byla vládními zásahy ustavena (dvoustupňové univerzální bankovníctví s nízkým počtem velkých převážně státem vlastněných bank a vysokým počtem malých soukromých bank, privatizace státních podniků a uvolnění vstupu novým podnikatelským subjektům, a nakonec majetkové a úvěrové propojení bankovního sektoru a podnikové sféry).

Kapitola 4 ukazuje zásahy (Konsolidační program I), kterými stát v počátečních letech transformace reagoval na problémy bank a podniků, které měly své kořeny v období minulého režimu, a hodnotí tyto zásahy z hlediska jejich dopadu na chování a výkonnost bankovního sektoru.

Kapitola 5 diskutuje chování bank a podnikové sféry (pokračující měkké rozpočtové omezení podniků, přežívání neefektivních podniků, vysávání bank podniky a naopak, rizikové obchody malých bank a bankovní kriminalita) v závislosti na základních podmínkách a struktuře trhu, které byly popsány již v předchozích kapitolách.

Kapitola 6 pojednává o řešení (Konsolidační program II, Stabilizační program, výplata vkladů nad rámec pojištění) problémů bank (především malých, ale také páté největší Agrobanky), které vznikly v důsledku porevolučního chování bank, a ukazuje dopad státních opatření na strukturu, chování a výkonnost bank.

Kapitola 7 popisuje výkonnost bankovního sektoru, která je důsledkem základních podmínek, struktury a chování. Měřítkem výkonnosti (performance) bude pro účely této práce pouze podíl klasifikovaných úvěrů v bankách a jejich úpadky. Zanedbám ukazatele ziskovosti ROE a ROA (return on equity, return on assets), které jsou často v modelech SCP pro popis výkonnosti používány. V situaci, kdy jsou některé banky subvencovány státem, nemá jejich ziskovost přílišnou vypovídací hodnotu.

Závěrečná kapitola shrnuje celou práci, tzn. rozděluje příčiny neefektivnosti bankovního sektoru podle modelu SCP a pro přehlednost je uvádí ve schematickém obrázku (který může pomoci při orientaci v textu v průběhu jeho čtení). Také se snaží posoudit, zda byly státní zásahy provedeny v pravý čas a na správném stupni SCP modelu, zda měly tyto zásahy vliv na výkonnost bankovního sektoru a jaký.

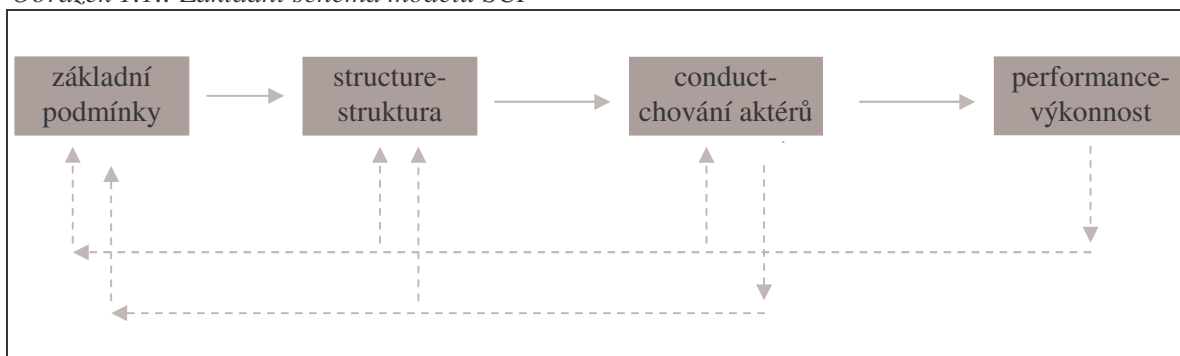
1. Model Structure-Conduct-Performance (SCP), jeho charakteristika a historie

Model SCP byl poprvé použit ve studiích o *průmyslové organizaci* Edwarda S. Masona z Harvardu v průběhu 30. let³, aby svými závěry doporučil postupy, které povedou k dosažení co nejvýkonnějšího systému⁴.

Mason tehdy identifikoval proměnné, které ovlivňují ekonomickou výkonnost (performance), a vyslovil teorii o vztazích mezi těmito proměnnými a výkonností. Výkonnost závisí na chování (conduct) výrobců a kupujících (cenová politika, koluze mezi výrobci, reklamní strategie, přístup výrobců k výzkumu a vývoji), chování se odvíjí od struktury (structure) daného trhu (počet a velikost prodejců a kupujících, diversifikace výrobků, bariéry vstupu nových firem do odvětví). Tržní struktura a chování jsou také ovlivněny základními podmínkami. Ty si lze představit jako ekonomické prostředí, v nichž se odvíjí nabídka (dostupná technologie, vlastnictví zdrojů atd.) a poptávka (cenová elasticita poptávky, dosah k substitutům výrobků, růst poptávky) spolu s právním prostředím, v jehož rámci dané odvětví operuje.

Mason neidentifikoval pouze tok vlivů od základních podmínek ke struktuře, chování a výkonnosti, ale zjistil, že existují také zpětné vazby mezi těmito částmi modelu (viz přerušované šipky v obrázku)⁵.

Obrázek 1.1.: Základní schéma modelu SCP

Zdroj: Scherer (1980, str. 4)

Mason s pomocí tohoto modelu analyzoval dopady veřejné politiky na výkonnost daného odvětví skrze ovlivňování struktury a chování. **V tomto duchu je psána i má diplomová práce, která se ale nezaměřuje na analýzu průmyslové struktury, nýbrž na bankovní sektor.**

V 50. letech navázal na Masonovu teorii Joe S. Bain⁶, který ale použil zcela odlišnou metodologii. Protože chtěl model SCP testovat na empirických datech a objevily se překážky (Conduct-podnikové chování je těžko kvantifikovatelné a navíc informace o něm jsou interní a málo dostupné), zaměřil se na formulování vztahu *přímo* mezi tržní strukturou a ekonomickou výkonností (Structure-Performance, SP), přičemž zanedbal zprostředkující Chování (explicitní analýze chování věnoval pouze jednu kapitolu z patnácti v jeho práci z roku 1959). Jeho závěry

³ Mason (1939 a 1949)

⁴ Za výkonný byl považován ten systém, který správně rozhoduje co, kolik a jak vyrábět, aby byl splněn požadavek efektivnosti ve dvou ohledech: nemělo by se plýtvat vzácnými zdroji, rozhodnutí o produkci by měla odpovídat poptávce spotřebitelů.

⁵ Např. cenová politika, jako fenomén chování, může zvýšit nebo snížit bariéry vstupu do odvětví a ovlivnit tak strukturu odvětví.

⁶ Bain (1951 a 1959)

byly, že efektivní podnik ve většině odvětví je konzistentní s nízkým nebo středním podílem na trhu (měřítkem efektivního chování byl pro Baina zisk). Zásluhou Baina se empirické paradigma SP stalo populárním modelem pro průmyslovou ekonomii.

Vztah mezi S-P byl o několik let později empiricky testován také L. W. Wiessem⁷ a dalšími autory⁸. Weiss ve svých pracích pojednával o determinantách tržní struktury⁹ a studoval její dopad na ekonomickou výkonnost, kterou definoval pomocí proměnných ziskovost, cena produktu a mzdy pracovní síly, a na základě regresních rovnic odvodil kladný vztah mezi těmito proměnnými. Výsledkem empirických studií Weisse a dalších byla doporučení optimálního počtu a velikosti firem na trhu a výzvy pro veřejnou politiku, zvláště pro antimonopolní zákonodárství a regulaci.

V 80. letech se k původnímu Masonovskému behaviorálnímu pojetí SCP modelu vrátil Mike Scherer¹⁰. Právě jeho kniha mne přesvědčila, že SCP je velmi vhodným modelem pro určení a strukturalizaci příčin problémů českých bank. **Má práce se věnuje vztahu SCP s pomocí intenzivního se zaměření na chování bank a oproti Bainovi, Weissovi a jejich vrstevníkům netestuje empiricky vztah SP. Klade si za cíl zjistit proč se věci dějí, nikoli testovat, že se dějí.**

1.1. Historie SCP v bankovníctví

Model SCP byl aplikován i na finanční sektor, přičemž opět předpokládal, že změna v tržní struktuře nebo koncentraci bank ovlivňuje jejich chování a výkonnost. S pomocí empirického přístupu ke vztahu S-P byla hledána nejefektivnější struktura bankovního systému. Vztah SP na bankovních trzích testoval nejen Heggstad (1979), ale i Molyneux a další¹¹.

V empirickém duchu bylo SP použito také k testování stupně konkurence na různých bankovních trzích. Současně s ním byla jako alternativa testována Hypotéza efektivních trhů (Efficent Market Hypothesis, EMH, neboli model relativní efektivnosti). Oba modely zjistily kladný vztah mezi koncentrací (structure) v bankovním sektoru a ziskem (performance) bank. Každý ale vysvětluje tento vztah jiným způsobem. Zatímco EMH říká, že relativně více efektivní banky mají nadnormální zisky a jejich efektivnost se odráží i ve vysokém podílu na trhu, SCP vysvětluje kladný vztah spíše koluzivním jednáním. Zatímco EMH predikuje spíše kladný vztah mezi cenou (úroková míra z depozit) a koncentrací, SCP model odhaduje inverzní vztah a obdržel také více empirické podpory. Která z hypotéz platí, testovali např. Berger a Hanan (1989)¹² s pomocí regresní rovnice

$$r_{ijt} = \alpha + \beta * CONC_{jt} + \delta * x_{ijt} + \varepsilon_{ijt}, \text{ kde}$$

r_{ijt} je úrok placený bankou-i na bankovním trhu-j na daný druh bankovních depozit v čase-t,

$CONC_{jt}$ je míra koncentrace na trhu-j v čase-t,

x_{ijt} je vektor kontrolních proměnných, které se mění s každou bankou, trhem i časovou periodou,

ε_{ijt} je chyba v regresní rovnici.

⁷ Weiss (1963, 1966, 1971, 1974, 1990)

⁸ Přehlednou tabulku s názvy a metodologiemi autorů zabývajících se empirickým ověřováním vztahu SP viz Weiss (1991, str. 52)

⁹ a rozvedl, jak se dá tržní struktura měřit. Nejprve jako indikátor použil průměrnou míru koncentrace, poté Herfindahlův index tržní síly.

¹⁰ Scherer (1980).

¹¹ Molyneux, Forbes (1993), Molyneux (1993), Molyneux, William, Thornton (1994). Molyneux (1996) jmenuje i další autory a jejich studie, včetně Heggstada.

¹² Podrobněji viz Heffernan (1996, str. 137)

Podle SCP by měl být parametr β menší než nula (vztah mezi koncentrací a depozitními úroky, jako cenou bankovních služeb, byl předpovídán jako negativní).

Z výše uvedeného přehledu použití modelu SCP v bankovníctví je patrné, že dosud všechny práce přistupovaly k tomuto modelu spíše empiricky, tzn. testovaly vztah SP. Žádná z nich (pokud vím) ale nepoužila komplexní behaviorální přístup k SCP, který by zdůrazňoval složku Chování a pojímal také státní zásahy. **V tom by měla být má diplomová práce přínosem.**

2. Základní podmínky

Na výkonnost bankovního sektoru působí podle modelu SCP základní podmínky. Ty si lze představit jako přirozené vlastnosti bankovního zprostředkování a také jako specifické podmínky (makroekonomické a legislativní), které jsou rozdílné v různých zemích a časových periodách.

Následující kapitola nejprve stručně popíše rizika, která plynou z bankovního zprostředkování obecně, a působí tak na výkonnost bank, poté se zaměří na konkrétní situaci v České republice.

2.1. Obecné vlastnosti bankovního podnikání: přirozená rizikovost bankovního zprostředkování

Působení bank jako zprostředkovatelů finančních toků mezi vkladateli a vypůjčovatelí je založeno na nižších nákladech, při kterých jsou banky schopny zajistit likviditu, než kdyby měli poptávku po likviditě zajišťovat přímo vypůjčovatelé a vkladatelé mezi sebou. Působení bank také stojí na existenci asymetrické informace, kterou banky za tyto subjekty přebírají a minimalizují.

Asymetrická informace přímo mezi věřitelem a dlužníkem spočívá v tom, že věřitel si nemůže být jistý, zda je potenciální dlužník schopen svůj dluh splatit. Při neexistenci bank by byly monitorovací náklady věřitelů na kontrolu dlužníků příliš vysoké a pravděpodobně by nedocházelo k toku od přebytkových jednotek k deficitním. Proto je bankám za určitý poplatek monitorování dlužníků delegováno. Protože se banky na monitorování dlužníků přímo zaměřují, jsou vystaveny asymetrické informaci v menší míře, rovněž jejich monitorovací náklady jsou nižší.

Asymetrická informace mezi podnikem a bankou spočívá v tom, že podnik, kterému banka půjčuje, ví o své finanční situaci mnohem více a je v jeho zájmu ukázat se jako žadatel o úvěr u dané banky v nejlepším světle. Banka je tak odkázána na informace, které jí jsou podnikem poskytnuty. Problému asymetrické informace čelí také vkladatelé, kteří nemají relevantní informace o bance, jíž své peníze svěřují.

Asymetrická informace jako taková je příčinou nepříznivého výběru a morálního hazardu účastníků bankovního zprostředkování¹³. Již samotný tento fakt plynoucí z vlastností bankovního podnikání je zdrojem neefektivností a činí tak bankovní sektor velmi křehkým a zranitelným. Tuto zranitelnost podporují specifické podmínky na tom kterém bankovním trhu, které riziko nepříznivého výběru a morálního hazardu mohou zvyšovat.

1) Nepříznivý výběr lze charakterizovat takto: předpokládejme, že banka určí průměrné riziko plynoucí z úvěrování podniků a k němu stanoví příslušnou úrokovou sazbu r . Potom subjekty méně rizikové než průměr, které by úvěr splatily s vyšší pravděpodobností, si u této banky nepůjčí. Zato subjekty, jejichž činnost je více než průměrně riziková, a které by si zasloužily platit vyšší sazbu než r , ti při sazbě r o úvěr s velkou pravděpodobností požádají. Bance se tak hromadí více rizikovní klienti.

2) Morální hazard vypůjčovatelů spočívá v tom, že dlužník použije získané zdroje k financování rizikovějšího projektu, než banka při stanovené úrokové sazbě očekává. V případě, že rizikovější projekt nepřinese očekávané výnosy, je pravděpodobné, že dlužník svůj úvěr nesplatí. Morální hazard může být na druhou stranu také rysem chování banky vůči jejímu vkladateli, když ta alokuje od vkladatelů získané prostředky do aktiv rizikovějších, než by bylo žádoucí. Vkladateli potom hrozí, že se banka stane nelikvidní (v horším případě nesolventní) a jeho vklady budou

¹³ O asymetrické informaci, morálním hazardu a nepříznivém výběru více viz *Jonáš (1998), Frank (1995, str. 204-208), Heffernan (1996, str. 15 a 18)*

ztraceny. Proto se zavádějí instituce pojištění vkladů, které v takových případech část ztracených úspor vkladatelům vyplatí (vysoké limity pojištěných vkladů ale opět zvyšují morální hazard vkladatelů a bank¹⁴).

Je potom na bankách, jak se zachovají, aby problém asymetrické informace minimalizovaly monitorováním dlužníků (např. tím, že má klient u banky zaveden běžný účet nebo tím, že banky vytvoří centrální registr úvěrů s informacemi o historii dlužníků) a omezily tak nepříznivý výběr diferenciací klientů podle jejich skutečné rizikovosti (a podle toho také stanovením úrokové sazby). Rovněž výskyt morálního hazardu lze eliminovat monitorováním chování dlužníků nebo převzetím zástavy (musí být ale kvalitní) za daný úvěr. Ve skutečnosti také podniky v zájmu udržení dlouhodobého vztahu s bankou, který jim přinese výhody nižších úrokových sazeb z příštích úvěrů, se snaží (pokud nebylo jejich prvotním záměrem úvěr předem nesplatit) riziko defaultu snižovat.

Struktura bankovních obchodů vytváří také problém principál-agent¹⁵, který spočívá v tom, že principálové, kteří delegují agentům pravomoc, aby jednali jejich jménem, nemají dostatečné informace o činnostech a charakteristikách agentů. Proto nemusí principálové vždy dostat to, co od agentů požadovali. Rozdíly v informacích, kterými disponují principál nebo agent, jsou podnětem pro morální hazard a nepříznivý výběr.

Problém principál-agent vzniká mezi vkladateli a bankou, bankou a jejími zaměstnanci, bankou a vypůjčovateli a také - a to je pro účel této práce důležité - mezi vlastníky a managementem banky. Problém nastává, jestliže každý z těchto aktérů má jiné cíle. V ideálním případě by měli mít akcionáři (principálové) zájem na největším zhodnocení svých podílů na bance a měli by najmout takový management (agenti), který zajistí obezřetnou efektivní alokaci aktiv banky. Management v zájmu maximalizace odměny za svou práci by se měl snažit uspokojit zájem akcionářů co nejlépe, tj. maximalizovat zisk a hodnotu akcií. Management se však v reálu spíše zaměřuje na uspokojení osobních požitků (drahá auta, luxusní kanceláře, přisvojení si části vkladů).

2.2. Specifické podmínky v ČR

Na strukturu, chování a výkonnost bankovního sektoru v ČR měly vliv specifické základní podmínky. Nejprve rozeberu makroekonomické podmínky a jejich vliv na bankovní sektor, poté přistoupím k popisu legislativního vakua, které ve velké míře ovlivnilo formování struktury a chování bankovního a podnikového sektoru.

2.2.1. Makroekonomické podmínky

Před rokem 1989 bychom mohli za základní podmínky označit centrálně plánovanou ekonomiku, jejíž podniková sféra byla závislá na úvěrování ze strany státu.

Roční plán (nikoli trh) určoval úroveň výroby jednotlivých produktů na základě informací jednotlivých podniků o jejich výrobních možnostech. V prostředí povinné plné zaměstnanosti, které nikoho nenutilo zvyšovat produktivitu a maximalizovat zisk (zisky¹⁶ podniků, pokud existovaly, byly často konfiskovány ve prospěch ztrátových podniků) se hrála tzv. hra o plán.

¹⁴ Vkladatelé ztrácejí motivaci monitorovat počínání banky a soustředí se pouze na výši úrokových měr i za cenu podstoupení vyššího rizika. Banky zase mohou alokovat aktiva do rizikovějších projektů, čímž ohrožují svou likviditu. Oba jevy lze zmírnit zavedením dobrovolného připojištění, které zvyšuje důvěryhodnost dané banky, placením pojistného podle rizikovosti banky, nebo částečným sdílením rizika, tzn. vyplácením vkladatelům pouze určitého podílu z limitované části vkladu v případě pádu banky.

¹⁵ K tomuto problému více viz např. *Heffernan (1996, str. 2, 21)*

¹⁶ Vysoké zisky podnikům produkovalo udržování mzdových nákladů na poměrně nízké úrovni. Odvody z těchto zisků představovaly nejdůležitější zdroj rozpočtových příjmů.

Podniky byly hodnoceny nikoli na základě dosažených zisků či prodejů, nýbrž podle toho, na kolik procent splnily plán. Jejich motivací tedy bylo podat centru takové informace, které by co nejvíce snížily plánované množství výroby, aby potom podnik mohl vykázat splnění plánu na 120%. Motivace podniků tedy byly směřovány zcela opačným směrem než je tomu v tržních ekonomikách.

Investiční rozhodnutí byla přijímána také centrálně, nikoli prostřednictvím finančních zprostředkovatelů. Stát! určil podíl z celkových zdrojů země, který půjde na spotřebu a který na investice a dokonce určoval i rozmístění investic mezi jednotlivá odvětví a podniky.

Tomu byla uzpůsobena i struktura bankovního sektoru. Neexistence akciového nebo dluhopisového trhu dávala střadatelům jedinou možnost jak investovat vynucené¹⁷ úspory a to do vkladů u Státních spořitelén. Bankovní a úvěrové operace byly monopolizovány, úvěr byl alokován přímo monobankou¹⁸ nebo jejími pobočkami.

Socialistický systém vytvořil jev, který Janos Kornai ve svých pracích¹⁹ nazývá syndromem měkkého rozpočtového omezení, kde v případě vyčerpání finančních prostředků podnik okamžitě dostal nový provozní úvěr od státu prostřednictvím monobanky. Úvěry byly často alokovány nikoli podle kritéria efektivnosti, nýbrž podle politických kritérií. Důsledkem byla tolerance neefektivnosti, odklad přizpůsobení se poptávce a chybná investiční rozhodnutí²⁰. V důsledku neefektivní alokace klesala úroveň produkce. Pokračovaly záporné investice tj. firmy spotřebovávaly vlastní aktiva, pojídaly samy sebe. Stálé ztráty zvyšovaly jejich zadluženost vzhledem k bankovnímu sektoru i dodavatelům.

Před zahájením reformy byl podíl veřejných výdajů ČR na HDP nejvyšší ze všech komunistických ekonomik a kvůli poklesu dynamiky produkce se začala projevovat napjatost ve státním rozpočtu. Ekonomická transformace je především o změně motivací ekonomických subjektů, o omezení a pozměnění úlohy státu v ekonomice (snížením podílu veřejných výdajů a příjmu na HDP).

2.2.1.1. Zásahy státu do makroekonomických podmínek na počátku transformace:

V podmínkách centrálně plánované ekonomiky (CPE) došlo k selhání ekonomické stimulace. Ochrana před domácí a zahraniční konkurencí a měkké rozpočtové omezení izolovalo podniky před následky jejich neefektivnosti a to se projevilo v 80. letech na klesající výkonnosti celé ekonomiky. Z toho důvodu bylo nutné odstoupit od centrálního plánu a přistoupit k formování tržního hospodářství. Úkolem bylo zavést konkurenční prostředí prostřednictvím liberalizace cen a zahraničního obchodu a uvolněním vstupu soukromých firem (jak do podnikové tak bankovní sféry) nebo privatizací státních subjektů.

Ekonomická reforma v reálné sféře měla svůj vliv i na bankovní sektor. Ten v podmínkách neexistujícího kapitálového trhu sehrával rozhodující roli finančního zprostředkování a jeho úkolem bylo alokovat finanční zdroje potřebné pro ekonomickou transformaci.

¹⁷ Produkce podle centrálního plánu často neodpovídala spotřebitelské poptávce a tak bylo některé zboží nedostatkové (podpultové) a o jiné, to dostupné, zase nikdo nestál. Spotřebitelům tak nezbylo než hromadit úspory.

¹⁸ Když monobanka poskytla půjčku podniku, u něhož nebyly vyhlídky na splacení, hrála v podstatě kromě bankovní také fiskální úlohu.

¹⁹ Měkkost rozpočtového omezení spočívá v toleranci nedobrovolným věřitelem, když dlužník neplatí. Více viz Kornai (1986) v Bulíř, Jonáš (1995).

²⁰ V takto regulovaném prostředí se bankéři nemuseli učit, jak posoudit finanční zdraví podniku nebo dokonce ziskovost jeho plánovaných projektů. To se projevilo v počátcích transformace nedostatečnou kapacitou zkušených bankéřů.

2.2.1.2. Makroekonomická stabilizace v počátcích reformy a její dopad na pokles poskytovaných úvěrů, pokles produkce reálného sektoru a důsledky pro splácení úvěrů

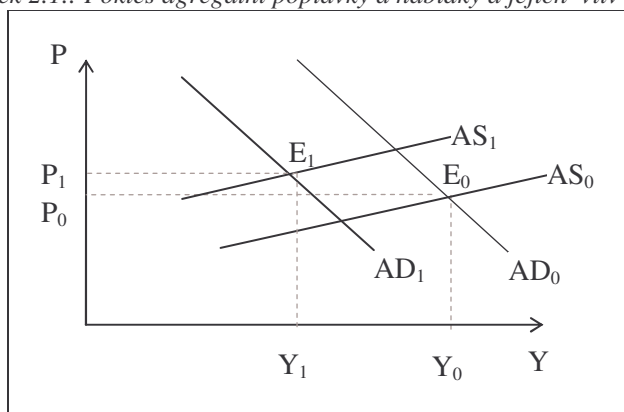
Transformace centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní a následný rozpad trhů RVHP, který spolu s poklesem poptávky na západních trzích zpřetrhal většinu odbytišť, byly v první fázi doprovázeny ekonomickým poklesem, tzv. transformační recesí. K jejímu znázornění použijí jednoduchý model agregátní nabídky a poptávky (AS-AD)²¹.

Po radikální cenové deregulaci v počátcích reformy byla v rámci stabilizace ekonomiky za účelem vyhnout se inflační spirále (ta by byla v obrázku znázorněna jako velký skok cenové hladiny z P_0 na P_1) aplikována velmi restriktivní fiskální a monetární politika.

Fiskální politika přerušila působení měkkého rozpočtového omezení, na něž byly podniky z minulých let navyklé. Byly omezeny či úplně zrušeny dotace z veřejných rozpočtů a podniky musely svou činnost financovat z vlastních zdrojů a z komerčních půjček, kterých také ubývalo. Restrikce monetární politiky (zvýšení úrokových sazeb, úvěrové limity zavedené pro státní podniky, úrokové stropy) měla neblahý finanční dopad na získávání zdrojů bankami od ČNB a způsobila pokles reálných bankovních úvěrů²². Obě tato omezení způsobila pokles agregátní nabídky (posun křivky z polohy AS_0 do polohy AS_1).

Po zavedení mzdových restrikcí, znehodnocení měny a liberalizaci cen (1991) a běžného účtu platební bilance²³ se snížila kupní síla obyvatelstva a poklesla agregátní poptávka (z AD_0 do AD_1). To mělo rovněž vliv na snížení prodejů a ziskovost podniků.

Obrázek 2.1.: Pokles agregátní poptávky a nabídky a jejich vliv na HDP

Zdroj: Samuelson, Nordhaus (1995, str. 87-98, 150-161), Cahlík (1998, str. 68).

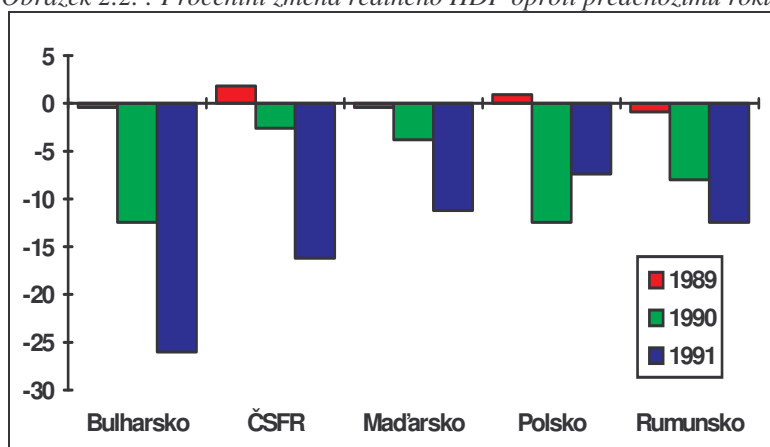
Z obrázku je patrné, že restrikce sice snížila inflaci a udržela stabilitu měny, současně však kladla značné nároky na přizpůsobení existujících podniků. Konečným výsledkem byla ekonomická recese. Skutečnou míru poklesu produkce, která je v modelu AD-AS znázorněna posunem produktu z Y_0 do Y_1 ukazuje následující graf:

²¹ Model AS-AD vysvětluje např. Samuelson, Nordhaus (1995, str. 87-98, 150-161), Cahlík (1998, str. 68).

²² Podrobněji viz Calvo, Coricelli v Bulíř, Jonáš (1995). Ve všech zemích východní Evropy poklesl úvěr o více než 20% a v Bulharsku dokonce o 75%, což bylo způsobeno vyšší než očekávanou inflací. V Maďarsku, kde očekávání inflace bylo přesnější, poklesly úvěry zhruba o 10%.

²³ Nekonkurenceschopné produkty podniků bývalých CPE nebyly schopny obstát v boji se zahraničními (západními) výrobky, zároveň ceny vstupů (především ropy ze SSSR a energie) a výstupů našich podniků narovnané na světovou úroveň neumožňovaly pokračovat ve vývozech do bývalých zemí RVHP. Spolu s poklesem zahraniční poptávky po našem dovozu také vzrostla domácí poptávka po zahraničním zboží, takže čistý vývoz jako složka agregátní poptávky se snížil.

Obrázek 2.2. : Procentní změna reálného HDP oproti předchozímu roku:

Zdroj: Calvo, Coricelli v Bulíř, Jonáš (1995)

Nepříznivé podmínky v podnikové sféře zpětně ovlivnily schopnost splácet úvěry a odrazily se i do situace bankovního sektoru v podobě hromadění klasifikovaných úvěrů.

2.2.1.3. Faktory ovlivňující pokles produkce a splácení úvěrů

V ČSFR hrály nabídkové šoky při vysvětlování recese důležitější úlohu než šoky poptávkové²⁴. Posun poptávky byl sice větší než nabídky, avšak vzhledem k nízké elasticitě²⁵ odhadované nabídkové funkce (AS) přispěly k poklesu produkce nabídkové faktory významnou měrou.

Převážná část poklesu produkce byla tedy způsobena spíše agregátními faktory než strukturálními změnami²⁶, které jsou tolik žádoucí. Oddalování strukturálních změn v podnicích nadále oddaluje růst jejich produktivity a snižuje schopnost splácet úvěry.

Úvěrová restrikce ze strany centrální banky byla mimo jiné především v ČSFR posílena opatřeními bank při poskytování úvěrů²⁷. V období přechodu od centrálního plánu, při zvýšené nestabilitě ekonomického systému, neexistující minulosti nových subjektů panovala nejistota²⁸ o budoucnosti a ziskovosti úvěrových projektů, která ztěžovala investiční rozhodování bank. Vzhledem k cenové liberalizaci, liberalizaci zahraničního obchodu a rozpadu trhů RVHP nebyla jistá ani budoucnost podniků, které v minulosti úvěry včas splácely.

²⁴ Podrobněji viz Borensztein, Demekas, Ostry v Bulíř, Jonáš (1995).

²⁵ Nízkou elasticitu prezentují pomocí plošší křivky AS v porovnání s AD. Pokud by nabídka byla elastičtější, tzn. pokud by podniky byly schopny reagovat rychleji na změnu cenových relací (křivka AS by byla strmější, její stejný posun by způsobil to, že propad produktu v letech 1990-1992 by byl mnohem nižší a tudíž by znamenal menší podíl nesplácených úvěrů. Přizpůsobením nabídky nové struktury poptávky však bránilo pomalejší zahajování nových výrob než zastavování výrob neefektivních.

²⁶ Ke strukturálním změnám docházelo i v dalších letech transformace pouze v omezené míře mimo jiné také kvůli omezené mobilitě pracovní síly ať již vzhledem k nedostatku bytů a nemožnosti stěhovat se za prací, nebo z důvodu nedostatečné rekvalifikace na trhu pracovních sil.

²⁷ Za první čtvrtletí roku 1991 sice vzrostly úvěry podnikům o 6%, avšak zvýšení cenové hladiny o zhruba 18% (prosinec 1990 oproti prosinci 1989) a následně o 47,6% za první čtvrtletí 1991 způsobilo, že reálný objem úvěrů výrazně poklesl (Bulíř, Jonáš, 1995).

²⁸ Změny relativních cen vyvolávají nejistotu o hodnotě vstupů a výstupů firem a tedy i o jejich ziskovosti. Vysoká nestabilita úrokových měr ztěžuje bankám hodnocení rizikovosti úvěrových projektů, znemožňuje odhadnout úrokové náklady zdrojů a výnosy z aktiv (jak cenných papírů tak úvěrů). S růstem úrokových sazeb roste navíc riziko nesplácení úvěrů. Pokud má banka otevřenou devizovou pozici, ohrožuje ji i jakákoli změna devizového kursu. Nestabilní příliv kapitálu zvyšuje zdroje bank a když ty je investují do málo likvidních aktiv, hrozí snížení likvidity při náhlém odlivu kapitálu.

Bankéři proto buď snižovali objem poskytovaných úvěrů nebo krátili délku splatnosti úvěrů, aby si zajistili dostatečnou likviditu pro případ náhlých výběrů vkladů. Pokud jedna banka nevyčerpala svůj úvěrový limit, nebyly tyto zdroje poskytnuty jiné bance, takže celková úvěrová angažovanost finančního sektoru byla dokonce nižší než úvěrové stropy předpokládaly. Opatrnost bank v poskytování úvěrů byla násobena nízkým poměrem vlastního kapitálu k aktivům a vysokým poměrem špatných úvěrů ještě z minulosti.

Úloha transformace krátkodobých vkladů na dlouhodobé úvěry byla omezena a znemožnila podnikům investovat do nových technologií a podpořit růst ekonomiky. Podíl dlouhodobých úvěrů klesal až do roku 1994 a ještě v roce 1999 nedosahoval své původní úrovně z roku 1991.

Tabulka 2.1.: Struktura bankovních úvěrů podle splatnosti (% z celkových úvěrů ke konci roku)

	1991*	1992*	1993*	1994*	1995	1996	1997	1998	1999**
Krátkodobé (do 1 roku)	39,5	37,4	41,8	41,5	40,8	42,7	40,5	40,8	38,6
Střednědobé (1-4 roky)	18,2	26,7	28,3	29,4	28,2	25,1	26,3	22,6	21,9
Dlouhodobé (více než 4 roky)	42,3	35,9	29,9	29,1	31,0	32,2	33,2	36,6	39,5

Zdroj: *Čapek (1995), ČNB: Bankovní dohled v ČR 1997, 1998, **ČNB: předběžné údaje pro rok 1999

V letech 1990-1991 se finanční situace podniků začala prudce zhoršovat, když se přestaly vyrovnávat vzájemné mezipodnikové závazky a pohledávky, což vyústilo v druhotnou platební neschopnost. Mezipodniková zadluženost²⁹ jako substitut za zdroje, kterých v rámci restriktivní úvěrové politiky ubývalo, měla zpětný dopad na likviditu bankovního sektoru.

Stát cítil určitou odpovědnost za tak obrovskou zadluženost a přistoupil k ustavení Konsolidační banky a dalším krokům (o kterých se zmíním v kapitole o Konsolidačním programu I).

Úvěrová restrikce sice měla dopad na pokles produkce, ale není zaručeno³⁰, zda by úvěrová expanze produkci vzhledem k rozpadu RVHP a ostatním faktorům, které jsem již uvedla výše, oživila. V kapitole o Chování ukáží, že ani v pozdějších letech nedokázal samotný vysoký objem zprostředkování, který ČSFR vzhledem k ostatním transformačním zemím vykazovala, podpořit výkonnost firem, jejichž chování nadále vykazovalo návyky z minulosti. Pro popis chování subjektů v ekonomické transformaci, u nichž přetrvávají ustálené zvyky a vzorce chování z předchozího období používá prof. Mlčoch výraz path dependency, neboli závislost na cestě³¹.

2.2.2. Legislativní podmínky na počátku transformace

V Československu se narozdíl od Polska a Maďarska udržel rigidní systém centrálního plánování až do konce 80. let. Po revoluci tak vzniklo institucionální a legislativní vakuum, existencí či neexistencí adekvátní zákonné úpravy byly ovlivněny aktivity a výsledky jednotlivých bankovních institucí.

Potřebná právní úprava a opatření ČNB byly tvořeny až se zpožděním za situací v reálné a bankovní sféře. V důsledku chybějící zákonné úpravy musel stát v pozdějších letech vynaložit mnoho prostředků, aby stabilizoval bankovní sektor.

²⁹ Mezipodniková zadluženost vyjádřená v % z celkového stavu domácích úvěrů rostla ze 7% v roce 1990 na 20% (1991) a 29% (1992). Jonáš (1997, str. 152, 158, 159).

³⁰ Calvo a Coricelli v Bulíř, Jonáš (1995)

³¹ Chování subjektů je ovlivňováno jejich minulostí, tedy cestou, kterou šli dříve (Mlčoch, 1996).

Klíčové se pro divoký vývoj českého bankovníctví zdají měkká pravidla pro udělování licencí, chybějící pravidla obezřetného podnikání bank, zpoždění úpravy, která by limitovala vlastnickou účast bank v reálné sféře, nedokonalý zákon o rezervách a zákon o konkursu a vyrovnání.

1) Měkká pravidla pro udělování licencí spolu s možností zakladatelů bank neuložit do základního jmění banky své vlastní prostředky (ale půjčit si je) vyústily v situaci, kdy do bankovního sektoru *vstupovaly i subjekty s nekalými úmysly*. Akcionáři bank neměli hmotnou odpovědnost za ztrátu banky (případné ztráty z krachu banky nesli její věřitelé nebo stát), zatímco případné zisky z výnosnějších aktivit připadly zcela jim.

V roce 1990 byla požadovaná výše základního jmění (ZJ) pro vznik nové banky stanovena na pouhých 50 mil. Kčs. V souvislosti s liberalizací kurzu Kčs (počátek roku 1991) a očekávanými inflačními tlaky měly nové (50 milionové) ústavy navýšit ZJ do konce roku 1992 na 250-280 mil. Kčs. Opatřením ČNB z roku 1992 bylo minimální ZJ pro vznik nové banky zvýšeno na 300 mil. korun, aby až v závěru roku 1993, kdy již existovalo velké množství nových bank, bylo ZJ následně ještě zvýšeno na 500 mil. Kč.

2) Na počátku transformace chyběla úprava, která by limitovala vlastnickou účast bank a jimi zřízených investičních fondů v podnikové sféře. Proto jsme mohli být svědky úzkého propojení bank a podniků jak přímo, tak skrze investiční privatizační fondy (více viz kapitola o Struktuře), které vyústily *v konflikt zájmů bank jako věřitelů a vlastníků, tunelování bank a ve skryté úvěrování spřízněných společností*.

Teprve novela bankovního zákona z roku 1994 zakázala bankám půjčovat na nákup svých cenných papírů (za účelem předejít *skrytému úvěrování podniků*), navíc pro vlastníky 3. stupně, tedy na majoritní akcionáře majoritních akcionářů daného podniku, bylo toto opatření rozšířeno až v roce 1997.

Rovněž ČNB vydala až v roce 1994 zákaz³² bankám vykoupit své akcie od klienta, jehož portfolio spravují, a také zákaz poskytovat úvěry zajištěné majetkovými cennými papíry, které byly vydány právníky osobami spřízněnými s bankou. V prvním případě bylo cílem omezit obchody s osobami blízkými bance a zabránit tak *úzkému majetkové propojení*, ve druhém případě se mělo předejít *tunelování bank za použití bezcenných CP jako zástavy*. Avšak dohled centrální banky nad dodržováním stanovených pravidel absolutně selhal³³, stejně jako byl nedostatečný dohled nad kapitálovým trhem. V té době neexistovalo informační propojení mezi orgány dohledu nad peněžním a kapitálovým trhem, proto nemohlo docházet k odhalování nepřehledných propojení.

Teprve novely zákona o bankách z roku 1998 snižují rozsah majetkových podílů bank v jiných subjektech podle evropských direktiv a řeší problém úmyslného zneužívání banky vlastními akcionáři.

Novela 1998 nově reguluje majetkové účasti bank na nebankovních subjektech a tlačí na banky, aby se začaly zbavovat majetkových podílů v podnicích. Zakazuje bankám vykonávat kontrolu nad právníky osobami s výjimkou bank, finančních institucí a podniků pomocných bankovních služeb. Kvalifikovaná účast banky v nefinanční instituci nesmí překročit v jedné právníce osobě 15% kapitálu banky, v souhrnu vůči všem právníkům osobám 60% kapitálu banky. Zároveň zákon nařizuje oddělit personální propojení statutárních orgánů bank a nefinančních institucí.

³² Opatření o omezení a podmínkách pro některé druhy úvěrů a investic do majetkových účastí.

³³ Činnost bankovní regulace a dohledu v České republice je svěřena České národní bance a v současné době se řídí zákonem č. 6/1993 o ČNB, ve znění zákona č. 60/1993 Sb. Konkrétně se touto činností zabývá Odbor politiky bankovního dohledu (je pověřen tvorbou pravidel usměrňujících veškeré bankovní aktivity v podobě nikoli zákona, nýbrž opatření ČNB) a Odbor analýz a inspekce bank, který dohlíží nad dodržováním stanovených pravidel bankami.

Aby bylo odloučení bank od podniků účinné a banky neovládaly firmy skrze své dceřinné společnosti, je teprve od roku 1999 chystáno „opatření pro výkon dohledu na konsolidovaném základě“, které rozšiřuje limity na celé finanční skupiny jednotlivých bank. Toto opatření ale neplatí pro holdingy (tedy ani pro IPB, která by to nejvíce potřebovala).

Novela také odděluje komerční a investiční činnost bank (universální charakter bank byl ale zachován). Banky jsou povinny zabránit využívání dosud neveřejných informací souvisejících s úvěrovými obchody při provádění obchodů investičních a naopak (čínské zdi). Nejsm si jistá, zda je porušení těchto opatření dokazatelné a tudíž i postižitelné.

Zákon z roku 1998 rovněž zabraňuje negativnímu vlivu akcionářů³⁴ na banky a zpřísňuje informační povinnost. Opravňuje ČNB k důkladné prověrce nových akcionářů, včetně členů skupiny, k níž patří. ČNB může zasáhnout proti akcionáři nebo skupině akcionářů pokud budou mít na hospodaření banky škodlivý vliv³⁵; má právo zbavit akcionáře hlasovacích práv, nařídít prodej akcií osobě, která bude splňovat kritéria ČNB atd. Novela dává možnost odejmout bance licenci, jestliže její kapitálová přiměřenost poklesne o 1/3.³⁶

3) Vzhledem k chybějícím pravidlům obezřetného podnikání bank napáchaly banky ať vědomě či nevědomě mnoho škod. Zákon č. 158/1989 Sb., o bankách a spořitelnách, přijatý ještě v době monobankovního systému, pravidla obezřetného podnikání nezahrnoval, první náznaky se objevily v zákoně č. 21/1992, o bankách, dostatečný dopad měla až opatření vzniklá v souvislosti s novelou bankovního zákona č. 156/1994.

a) V důsledku pozdního zavedení „opatření o úvěrové angažovanosti“ se mnoho malých bank *vystavilo kreditnímu riziku ze strany několika velkých klientů*. První opatření ČNB o úvěrové angažovanosti vstoupilo v platnost až v roce 1993. Účelem je zabránit kumulaci pohledávek u jednoho klienta nebo skupiny klientů navzájem propojených (společným vlastnictvím, řízením, vzájemnými zárukami nebo kontrolou jednoho klienta nad ostatními) a předejít tak finančním těžkostem plynoucím z vysoké angažovanosti směrem k dlužníku s platebními potížemi.

b) Období do roku 1994 se vyznačovalo chybějícím jednotným způsobem účtování a vykazování nesplacených úvěrů, což rozhodně nestimulovalo banky k vytváření dostatečných rezerv, jako to nečinil ani nedokonalý zákon o rezervách.

Kvůli chybějící legislativě banky *neklasifikovaly pohledávky a netvořily dostatečné množství rezerv k nebonitním aktivům*. Původní zákon o rezervách č. 593/1992 Sb. sice bankám umožnil daňově si odečíst rezervy k pohledávkám z úvěrů, ovšem povoleno bylo vytvořit daňové rezervy k pouhým 10% z úvěrů nesplacených dle splátkového kalendáře. Z úvěrů nesplacených déle než jeden rok šlo tvořit pouhá 2% daňových oprávek (zatím se zde nehovoří nic o rizikovitosti jednotlivých úvěrů a dopadem na výši rezerv). Tento zákon neumožňoval bankám odepisovat

³⁴ Je zde zakotven požadavek prověření zakladatelů banky, původu ZJ i prověření rozhodujících akcionářů, požadavek na zveřejňování údajů o složení akcionářů ve čtvrtletních zprávách spolu s údaji o činnosti banky a vybraných finančních ukazatelích. Tyto informace jsou dostupné nejen bankovnímu dohledu ČNB, ale i široké veřejnosti. Měla by se tak zvýšit účinnost netržního i tržního mechanismu kontroly a regulace bank

³⁵ Nedostatkem tohoto ustanovení je neexistence odpovědnosti ČNB za své jednání v případě, že by zasáhla neoprávněně.

³⁶ Pravomoci ČNB byly posíleny již dříve, a přesto se zpožděním (novela zákona o bankách 156/1994). ČNB mohla v případě zjištěných nedostatků vyměnit managementu banky, požadovat snížení základního jmění a vytvoření rezervních fondů. Mohla uvalit pokutu až do výše 50 mil. Kč nebo v krajním případě uvalit nucenou správu na banku a nahradit tak statutární orgány komerční banky nuceným správcem, kterého jmenovala.

nedobytné pohledávky a byl jednou z příčin *nakumulování velkého objemu klasifikovaných úvěrů v bilancích bank*. Teprve zákon č. 132/1995 Sb. spolu s novelou zákona o dani z příjmu uvolnily podmínky pro jejich odpisování, byla definována potenciální ztráta z rizikových pohledávek jako násobek nominální hodnoty pohledávky a rizikového koeficientu (0-100%). Tato ztráta musí být kryta rezervami a opravnými položkami.

Doporučení, jak účtovat pohledávky (poskytnuté úvěry) a vytvářet k nim rezervy vydala ČNB "již" v roce 1993, avšak závažným se stalo teprve na konci roku 1994. Pozdní se jeví i novelizované opatření z roku 1997, které řadí úvěr poskytnutý na splacení klasifikované pohledávky do stejné kategorie, jako původní nesplacenou klasifikovanou pohledávku.

Zajištění úvěrových pohledávek je i dnes jedním z nejproblematictějších aspektů hodnocení dostatečnosti opravných položek pro krytí ztrát z úvěrového portfolia. Současné právní prostředí znemožňuje bankám pružnou realizaci zástav zejména ve formě nemovitostí.

c) Spolu s nedostatečnou tvorbou rezerv se některé banky nezajišťovaly ani kapitálem³⁷. První opatření "O kapitálové přiměřenosti bank" vydala ČNB již v roce 1992, avšak teprve v roce 1993 byly pro výpočet kapitálové přiměřenosti užity váhy rizikovosti. České banky byly ještě v roce 1991 značně podkapitalizovány (1%) a požadavek 8%ního kapitálového poměru se pro ně stal velice tvrdým oříškem (pro banky založené po 1.1.1990 byla míra stanovena na 8%, pro ostatní banky byl stanoven závazek dosáhnout 6,25% do konce roku 1993 a následně 8% do konce roku 1996). Banky postupem času zvyšovaly kapitál z externích zdrojů, přesto ještě v roce 1996 *některé z těch malých požadovaného poměru nedosahovaly*.

Je třeba podotknout, že české banky nejsou z hlediska kapitálové přiměřenosti úplně srovnatelné s bankami zahraničními. Myslím, že je zapotřebí, aby české komerční banky držely o něco vyšší kapitál vzhledem k vyššímu úvěrovému riziku, které jim ze strany českých podniků hrozí. Skutečná čísla (Capital Asset Ratio, CAR) vykazovaná bankami toto tvrzení potvrzují.

d) Chybějící opatření o zprávách o činnosti bank a následně i o zprávách auditorů zapříčinila *nedostatečnou kontrolu bank a nemožnost odhalení jejich problémů*. Úloha externích auditorů byla v České republice právně zakotvena již v roce 1992 zákonem o bankách. V té době byly ale požadavky na auditorské zprávy pouze obecné a nestrukturované.

Na strukturovanější informace externích auditorů při hodnocení jednotlivých bank se mohla ČNB spolehnout teprve od roku 1995, kdy bylo opatřením zavedeno „vykazování Zpráv o hospodaření banky“. Opatření se týkalo podání informací o profilových a nejrizikovějších oblastech hospodaření banky včetně vymezení kvality portfolia bank a potřebného objemu opravných položek a rezerv. Novelou zákona o bankách z roku 1997 se povinně vykazované informace ve Zprávě dále rozšířily.

Banky si mnohdy vybírají auditory podle toho, jaký chtějí mít výsledek auditu a auditoři mají mnohdy zájem požadovaný výsledek dodat, aby nepřišli o zakázku. Výsledky dvou různých auditorů v IPB se lišily řádově o miliardy korun.

Z uvedených řádků je zřetelné, že proces doplňování instrumentů bankovního dohledu byl završen (a stal se srovnatelným se systémem ve standardních tržních ekonomikách) až v roce 1995. Časem byla tato opatření upravována a zpřesňována podle doporučení Basilejského výboru pro bankovní dohled a jsou tedy v souladu s direktivami EU. V roce 1997 existovalo 8 obezřetnostních opatření:

³⁷ Kapitál je zdrojem ochrany banky před nesolventností. Pokud se některá aktiva banky stanou nedobytnými, musí je banka odepsat na úkor některé položek z pasiv. Čím větší kapitál vzhledem k svým aktivům banka má, tím bezpečnější jsou vklady jejích věřitelů.

Tabulka 2.2.: Opatření pro obezřetné chování bank zkonstruovaná na základě mezinárodních regulatorních standardů

Opatření č. 3 o kapitálové přiměřenosti bank (5.10.95) ve znění pozdějšího opatření ČNB č. 4 ze dne 3.7.96
Opatření č. 4 o úvěrové angažovanosti bank (5.10.1995) ve znění nových opatření č. 5 ze dne 3.7.96 a opatření č.7 ze dne 14.11.96
Opatření č. 6, kterým se stanoví omezení a podmínky pro nezajištěné devizové pozice bank a poboček zahraničních bank (8.12.1995)
Opatření č. 11 o pravidlech likvidity bank (20.12.1996)
Opatření č. 12 o zásadách vytváření portfolií CP a majetkových podílů bankami a krytí rizika znehodnocení CP a majetkových podílů opravnými položkami (30.10.1996), novelizované opatřením č. 3 (9.7.97)
Opatření ČNB č. 4, kterým se stanoví zásady klasifikace pohledávek z úvěrů a tvorby rezerv a opravných položek k těmto pohledávkám (4.7.1995), novelizované opatřením č. 6 (17.9.97)
Opatření č. 4, kterým se stanoví bankám omezení a podmínky pro některé druhy úvěrů a investic do majetkových účastí (26.7.94), novelizované opatřením č. 8 (22.9.97)
Opatření č. 10, které stanoví požadavky na zprávu o hospodaření banky (30.12.96)

Zdroj: Bankovníctví 5/97, str. 4 (článek Opatření ČNB), ČNB: Bankovní dohled v ČR v roce 1997

Vlivem výše uvedených faktorů a vlivem působení makroekonomických podmínek rostl v bankovních portfoliích podíl klasifikovaných úvěrů. Podniky, které se neresrukturalizovaly a nemohly proto splácet úvěry, nemusely odejít z odvětví. Důvodem byl špatný zákon o konkursu.

4) Zákon o konkursu a vyrovnání, jehož cílem bylo ozdravit ekonomiku a zastavit vznik nových nebonitních úvěrů, sice vznikl již v červnu 1991, avšak v platnost vstoupil se zpožděním, až v říjnu roku 1992. Do praxe byl aplikován o dalších 6 měsíců později (22.4.1993) a to většinou v souvislosti s likvidací bývalých státních podniků. Poměr mezi právy a povinnostmi dlužníků a věřitelů byl dlouhodobě vychýlen ve prospěch dlužníků, kteří nepostižitelně převáděli aktiva ve zlém úmyslu na jiné subjekty. V důsledku toho rostla mezipodniková zadluženost a množily se klasifikované úvěry.

Poté, co ČNB zasáhla vůči problémovým bankám, a několik malých z nich ukončilo činnost, bylo potřeba řešit neexistující pojištění vkladů.

5) Původně byly státem stoprocentně garantovány pouze vklady fyzických osob (a úroky z nich) v KB, IB, ČS, ŽB, ČSOB (zákon 21/1992 Sb., o bankách).

Povinné pojištění depozit fyzických osob vstoupilo v platnost až od 1.1.1995³⁸ poté, co byl v srpnu roku 1994 zřízen Fond pojištění vkladů (FPV). Mezitím byly vyplaceny vklady v zkrachovalých bankách buď neomezeně (Banka Bohemia), nebo do 100 mil. Kč.

Pojištěno bylo jen 80% neanonymních vkladů pouze fyzických osob v domácí měně do 100 tis. Kč na 1 osobu u jedné banky. Malá novela zákona o bankách schválená parlamentem ČR 13. ledna 1998 zvýšila částku pojištěného vkladu na 300 tis. Kč, velká novela potom na 400 tis. Kč. Stalo se tak v souvislosti se snahou o přiblížení se právním předpisům EU, kde se objem pojištěných vkladů pohybuje s platností od 1.1.1995 na úrovni 20 000 ECU (asi 680 000 Kč). Procentuální složka limitu vyplaceného pojištěného vkladu byla již s normami EU harmonizována na úrovni 90%, stejně jako bylo harmonizováno pojištění vkladů osob právnických, ačkoli úvěrová činnost na mezibankovním trhu oproti USA a Kanadě pojištěna není.

³⁸ Novela zákona o bankách č. 156/1994 Sb. Roční příspěvek bank (všech, i poboček těch zahraničních) do FPV činí 0,5% z objemu neanonymních vkladů fyzických osob, u stavebních spořitelien potom 0,1%.

3. Struktura podnikové sféry a bankovního systému

Minulá kapitola popisovala základní podmínky (makroekonomické a právní), za kterých byla utvářena nová struktura bankovní a podnikové sféry. V následující kapitole se zaměřím na deskripci této struktury.

Ukáži, že vznikla dvoustupňová bankovní soustava, která oddělovala komerční bankovníctví od centrálního. Původní monobanka (Státní banka československá) byla delimitována na centrální banku a několik komerčních bank. Tyto banky zůstaly z velké části vlastněny státem a koncentrovaly 2/3 trhu. Vedle toho vzniklo velké množství malých soukromých bank.

Protože na počátku transformace neexistoval v ekonomice volný domácí kapitál, účastnily se banky, jako sběratelé vkladů, privatizace státních podniků prostřednictvím svých nově vzniklých investičních privatizačních fondů a také úvěrovaly nově vznikající podnikatelskou základnu. Tím bylo založeno úzké majetkové propojení mezi bankami a reálnou sférou.

V pokročilejší části kapitoly ukáži, jako moc intenzivní bylo toto propojení. Tento krok je nutný k tomu, aby bylo zřejmé, jak obrovský dopad na bilance bank mají problémy v podnikové sféře a naopak, jak moc znemožňuje nepříznivá situace v bankách rozvoj podniků.

Tato kapitola je základem, od kterého se odráží chování bank a podnikové sféry, tak jak bude popsáno v jiných kapitolách diplomové práce.

3.1. Krátce o struktuře v centrálně plánované ekonomice (CPE)

Podniková sféra v CPE byla státní, soukromé vlastnictví v podstatě neexistovalo. Téměř monopolní výroba jednotlivých produktů nebyla základem pro konkurenční a efektivní chování podniků. Popis počtu subjektů a uspořádání podnikové sféry není cílem této práce, důležité však je, že vstup do tohoto odvětví se v žádném případě nedá klasifikovat jako volný. Žádné soukromé subjekty, které by mohly napomoci vzniku inovací nebo jejichž výroby by lépe vystihovaly požadavky poptávky, oficiálně do tohoto odvětví nemohly vstoupit³⁹. Ani výstup z odvětví nebyl díky měkkému rozpočtovému omezení nijak umožněn.

O struktuře bankovní soustavy CPE jsem se již zmínila v kapitole o základních podmínkách. Státní banka československá (SBČS), která svou činností odpovídala vládě (byla jí tedy přímo řízena) za uskutečnění cílů státních plánů, postupně převzala úlohu centrální emisní banky a zároveň obchodní banky pro všechna odvětví. Od roku 1966 převzala SBČS trvalou účast na financování podniků a úvěrování národního hospodářství se stalo její nejvýznamnější činností.

Přesto v bankovní struktuře existovalo ještě několik málo ústavů, které nebyly zcela zrušeny:

- a) Československá obchodní banka (ČSOB, *1964)-zabezpečovala platební styk se zahraničím, financovala a úvěrovala čs. podniky obchodující se zahraničím,
- b) Investiční banka (IB) - vznikla v roce 1948 postupným slučováním zemských a hypotekárních ústavů, Československého reeskontního a lombardního ústavu a Ústřední banky spořitelen. Poskytovala dlouhodobé úvěry, přijímala peněžní vklady, prováděla financování investic a obhospodařovala cenné papíry. Od roku 1958 plnila pouze okrajovou funkci správy cenných papírů pro cizince a likvidace převzatých peněžních ústavů,
- c) Živnostenská banka (ŽB, *1968)- zabezpečovala zahraniční bankovní operace pro domácí a zahraniční soukromou klientelu (vlastně fungovala jako tuzexová kampaňka), disponovala pobočkou v Londýně, která vykonávala všechny druhy bankovních operací,

³⁹ To vedlo k různým druhům černé a šedé ekonomiky.

- d) Státní spořitelna vznikala postupně, když v roce 1948 byly lidové peněžní ústavy sloučeny do spořitelny a záložen ve formě družstva, aby následně v roce 1952 byly transformovány na státní spořitelny, které byly v roce 1967 centralizovány do jedné Státní spořitelny. Ta byla v roce 1969 opět rozdělena na Českou státní spořitelnu (ČS) a Slovenskou státní spořitelnu: tyto ústavy přijímaly úsporové vklady obyvatelstva a úvěrovaly jimi národní výbory a neefektivní státní a družstevní podniky. Úvěrování národního hospodářství bylo, jak jsem již zmínila, postupně převáděno na SBČS, spořitelnám poté zbyl už jen sběr vkladů od obyvatelstva.
- e) Vedle výše uvedených institucí zde existovaly ještě dva pojišťovací ústavy - Česká a Slovenská státní pojišťovna.

3.2. Zásahy státu: ustavení nové struktury bankovního a podnikového sektoru

3.2.1. Bankovní sféra:

Koncem 80. let začaly v souvislosti s dílčími ekonomickými reformami diskuse o oddělení úvěrových aktivit od funkcí centrální banky SBČS. Od 1.1.1990 tak vzniká⁴⁰ dvoustupňová soustava peněžnictví, kde je oddělena emisní činnost od obchodně podnikatelských.

Nové zákonodárství položilo základy universálního bankovníctví⁴¹ (banky zastřešují mnoho různých finančních služeb, mezi nimi komerční i investiční služby). Byl převzat kontinentální nebo-li rakousko-německý model corporate governance⁴², který je typický tím, že banky mají vlastnický podíl ve firmách a užívají jak přímé (iniciování personálních změn v managementu firmy), tak nepřímé (poskytují finanční zdroje) nástroje ke kontrole chování managementu. Tento model je typický např. pro Německo, Švýcarsko, Rakousko, Benelux a Švédsko. Banky však mohou fungovat jako universální (ve smyslu poskytování služeb komerčního i investičního bankovníctví) i bez toho, aby vystupovaly zároveň jako vlastníci nefinančních podniků.

Rakousko-německý model universálního bankovníctví ve svém důsledku zakládá konflikt zájmů bank. Proto je v rozvinutých zemích přístupováno k tzv. čínským zdem, které znemožňují propojit informace o investičních a obchodních transakcích dané banky. V ČR bylo ale universální bankovníctví pojato bez čínských zdí, což s sebou přineslo zárodky problémů českých bank. Jak se tato situace projevila na chování bank a výsledně na výkonnosti bankovního systému, ukáží v kapitole o Chování.

3.2.1.1. Banky vzniklé dekoncentrací SBČS, jejich státní vlastnictví a vysoký podíl na trhu

Jako první vznikly delimitací SBČS Komerční banka⁴³ (KB) v ČR, Všeobecná úverová banka (VÚB) na Slovensku a revitalizovaná federální Investiční banka (IB), které zdědily po SBČS aktiva a pasiva z minulosti. Investiční banka se roku 1992 na základě privatizačního projektu

⁴⁰ Od 1.1.1990 vstupuje v platnost zákon 130/1989 Sb., o Státní bance československé (o její nezávislosti na státu v "perestrojovém modelu" si však nebudeme dělat iluze), a zákon 158/1989 Sb., o bankách a spořitelnách (nahrazen zákonem 21/1992 Sb., o bankách), které byly připraveny ještě za starého režimu. Avšak teprve zákon č. 22/1992 Sb., o Státní bance československé vytvořil nezbytný právní základ pro působení SBČS jako standardní centrální banky, nezávislé na české a slovenské vládě a parlamentu.

⁴¹ V USA a Japonsku je oproti tomu za účelem předejit konfliktu zájmů poměrně striktně odděleno investiční a obchodní bankovníctví.

⁴² V překladu podniková kontrola. Na počátku transformačního období bylo možné zaznamenat některé právní úpravy vedoucí spíše k anglickému modelu corporate governance, když byl např. schválen zákon o akciových společnostech. Kvůli nesplnění předpokladů dokonale fungujícího kapitálového trhu a silného postavení nových vlastníků (drobní akcionáři jimi jistě nebyli) však rychle rostla role bank a ekonomika se blížila k německému uspořádání.

⁴³ Komerční banka získala 50% aktiv původní SBČS a zdědila všechny její pobočky.

rozdělila na českou IB a slovenskou Investiční a rozvojovou banku (IRB). Bankovní sektor České republiky se ještě spolu se třemi operujícími bankami (Česká spořitelna, Československá obchodní banka a Živnostenská banka) sestával na začátku roku 1990 z pěti komerčních bank. Banky a spořitelny na území ČSFR směly vykonávat všechny bankovní činnosti s výjimkou přijímání a poskytování zahraničních úvěrů.

Původní snaha udržet národní charakter 6 velkých komerčních bank (KB, IB, VÚB, ČSOB, ČS a Slovenské spořitelny) vedla už v roce 1992 k rozhodnutí státu ponechat si 40-50% kapitálu bank (poté se hovořilo o blokačním minimu 33-34%) a omezit zahraniční investice do bank výší 25%, přičemž 1 zahraniční banka nesmí vlastnit více než 10% kapitálu. Část (3%) akcií prvních pěti českých a třech slovenských bank spolu s akciemi ČSOB byla věnována Restitučnímu investičnímu fondu (RIF). Vysoký státní podíl v těchto bankách měl, jak si ukážeme v kapitole o chování, značný vliv na chování těchto bank, které v některých případech vedlo k nepříznivému výběru a morálnímu hazardu jak ze strany bank tak i jejich vkladatelů. Dlouhodobá strategie privatizace v České republice nicméně předpokládala, že stát se svého podílu ve velkých bankách vzdá.

Tabulka 3.1.: Privatizační plán pro finanční instituce v bývalé ČSFR

Název banky a registrovaný akciový kapitál (mld. Kč)	Akciový kapitál určený pro kupónovou privatizaci (%)	Akc. kap. určený pro přímé zahr. investice (%)	Akc. kapitál určený pro přímé investice (%)	Podíl FNM na akciovém kapitálu (%)	Ostatní (%) (Restituční fond, ČNB, NBS...)
ČS (5,60)	37	0	*20	40	3
IB (1,00)	52	0	0	45	3
KB (4,56)	53	0	0	44	3
Česká pojišťovna (1,75)	15	0	**54	24	4+3
ŽB (1,36)	45	52	0	0	3
VUB (2,04)	52	0	0	45	3
Inv. a Roz. Banka (0,50)	52	0	0	45	3
Slov. poj. (0,94)	48	0	15	34	3
ČSOB (1,10)	0	0	0	0	100

Pramen: Mejstřík (1997, str. 162), Kotrba a Švejnar (1993, str.57)

Pozn.: * volný transfer místním vládám, ** Investiční fond ČS, PIAS, ČSOB, Interbank, Zaměstnanci

Na následné chování bank měla negativní vliv i struktura bankovních vkladů a úvěrů, která byla koncentrována především do výše uvedených několika málo bank. Sama Komerční banka měla ve své rozvaze téměř polovinu celkového objemu úvěrů a spolu s třemi ostatními státními peněžními ústavami téměř 93% úvěrů. Česká a Slovenská spořitelna měly téměř dvoutřetinový podíl na vkladech bankovního sektoru.

Tabulka 3.2.: Koncentrace úvěrů a vkladů v ČSFR na konci roku 1990

	Podíl na úvěrech (%)	Podíl na vkladech (%)
Velké banky	92,8	96,0
z toho: KB	47,8	17,5
VÚB	20,1	7,9
IB	14,6	8,3
ČS, SS	10,3	62,3
Ostatní	7,2	4,0
Celkem	100,0	100,0

Zdroj: Jonáš (1997, str. 155)

Po rozdělení ČSFR vznikla⁴⁴ rozdělením SBČS Česká národní banka (ČNB) a Národní banka Slovenska.

3.2.1.2. Nové soukromé banky

Velké množství nových podnikatelských subjektů i zprivatizované státní podniky měly ztížený přístup k bankovním službám, především k úvěrům, což vyústilo v růst mezipodnikové zadluženosti. Důsledkem byl politický a mediální tlak na zvýšení úvěrové angažovanosti existujících polostátních bank v procesu privatizace a následné uvolnění vstupu nových a zahraničních bank do odvětví. Co se však vymklo z rukou, byl vznik tzv. *zero bank*, jež byly zakládány s úmyslem akcionářů získat od banky úvěr poté, co zaujmou pozici ve vedení banky. Nedostatečné informace orgánů bankovního dohledu o žadatelích licencí⁴⁵ a personální vztahy managementů některých podniků (kterými nebyli nikdo jiný než bývalí pracovníci SBČS) s bývalými kolegy a členy bankovního dozoru ČNB vedly k udělování⁴⁶ licencí téměř naslepo. Někteří ekonomové argumentují, že přílišné liberální udělování licencí bylo jednou z příčin problémů bank ve střední Evropě.

Postupem času se zvyšovaly požadavky (tzv. kritéria autorizace neboli podmínky pro udělení licence) pokud jde o původ základního jmění, požadavky na profesionální a morální připravenost provozovat efektivně bankovní činnost a další. Rovněž minimální základní jmění bylo postupně zvyšováno⁴⁷ z původních 50 mil. Kč v roce 1990 na 500 mil. Kč od roku 1993, tedy došlo k postupnému zpřísnění při udělování licencí.

Na konci roku 1993 identifikoval bankovní dohled první závažné problémy v činnostech bank. V té době už jich bylo 52. Novelou zákona a regulativními opatřeními centrální banky (1993) se zpřísnila kritéria udělování licencí a v podstatě se tak zakonzervoval⁴⁸ počet bank z roku 1993. Lze tudíž konstatovat, že zpřísnění podmínek pro vstup bank do odvětví nastalo v okamžiku, kdy již značná část bank vznikla a za nových přísnějších pravidel mnoho nových bank založeno nebylo.

Tabulka 3.3.: Vývoj počtu bank vždy k 31.12. daného roku

	1.1.90	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Velké banky	5	5	6	6	6	6	6	5	5	5	5
Malé banky	-	4	14	19	22	21	18	12	9	8	5
Zahr. banky	-	-	4	8	11	12	12	13	14	13	13
Pobočky zahr. bank	-	-	-	3	7	8	10	9	9	10	10
Special. banky	-	-	-	1	5	7	8	9	9	9	9
Banky v nuc. správě	-	-	-	-	1	1	0	5	4	0	0
Banky celkem	5	9	24	37	52	55	54	53	50	45	42
Kromě toho banky bez	-	-	-	-	-	1	4	6	10	18	21

⁴⁴ zákonem 6/1993 SB. o České národní bance dne 1.1.1993

⁴⁵ Neexistovala možnost využít institutu daňového příznání nebo spolehlivého doložení majetkových poměrů u zakladatelů-fyzických osob.

⁴⁶ Návrh na právoplatné rozhodnutí o udělení/neudělení licence vydává Odbor bankovního dohledu ČNB, o udělení licence rozhoduje ČNB po dohodě s MF, rozhodnutí podepisuje guvernér ČNB.

⁴⁷ V roce 1990 byla požadovaná výše základního jmění (ZJ) pro vznik nové banky stanovena na pouhých 50 mil. Kčs. V souvislosti s liberalizací kurzu Kčs (počátek roku 1991) a očekávanými inflačními tlaky jako důsledkem tohoto kroku měly nové (50 milionové) ústavy navýšit ZJ do konce roku 1992 na 250-280 mil. Kčs. Opatřením ČNB z roku 1992 bylo minimální ZJ pro vznik nové banky zvýšeno na 300 mil. korun, aby v závěru roku 1993 bylo následně ještě zvýšeno na 500 mil. Kč.

⁴⁸ Od roku 1994 až do dubna 1996 neudělila ČNB licenci žádné (ani zahraniční) universální bance, kromě specializovaných (2 stavební spořitelny 1994, Česká exportní banka 1995).

licence											
---------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Pramen: ČNB: Bankovní dohled v České republice 1998, ČNB: předběžné údaje pro rok 1999

Uvolnění vstupu do odvětví mělo zvýšit konkurenci a diferenciaci bankovních produktů. Uvedený záměr se ovšem nepodařilo splnit. Postupem času se totiž vytvořila na českém finančním trhu oligopolní struktura. V bankovním sektoru dominuje několik velkých bank a jako prstenec kolem nich působí větší množství malých soukromých bank. Protože malé banky nejsou schopné konkurovat na trhu depozitům velkým-státním a zahraniční banky se soustřeďují spíše na svou domovskou klientelu, je trh značně segmentován a tato situace znemožňuje vznik konkurenčního prostředí mezi bankovními subjekty v ČR.⁴⁹ Jak si ukážeme v kapitole o Chování, měla segmentace trhu negativní vliv na výsledky malých bank.

Tabulka 3.4.: Podíly jednotlivých institucí na celkových aktivech finančního sektoru ČR ke konci roku (%)

	1994*	1995*	1996	1997	1998	1999
Bankovní čtyřlístek (ČS, KB, ČSOB, IB)	77,3	71,72	72,41	68,2	65,99	65,07
malé domácí banky	10,1	4,92	4,34	3,99	3,54	1,57
banky se zahr. kap. účastí nad 50%	7,0	11,4	11,67	13,7	15,55	
pobočky zahr. bank	4,0	5,02	8,33	9,63	9,47	27,11
specializované banky	0,6	2,11	3,25	4,48	5,45	6,25

Zdroj: ČNB: Bankovní dohled v ČR v roce 1997*,1998, ČNB: předběžné údaje pro rok 1999

Z tabulky je kromě vysoké koncentrovanosti trhu patrný také snižující se podíl velkých bank na trhu ve prospěch zahraničních bank a jejich poboček a také ve prospěch bank specializovaných. To je pravděpodobně důsledkem nekonkurenceschopnosti českých bank a otevírání ekonomiky. Podíl bank se zahraniční kapitálovou účastí rostl také s prvními prodeji velkých bank zahraničním investorům. Podíl malých bank na trhu výrazně klesl v důsledku pádů a fúzí některých z nich. Příčinami pádů se zabývá celá tato práce, opatření, která se pádům bez výsledku snažila předejít, budu obsáhleji diskutovat v kapitolách o Konsolidačním a Stabilizačním programu pro malé banky.

3.2.2. Podniková sféra

Úkolem transformujících se ekonomik bylo změnit zdeformované motivace ekonomických aktérů. Za tímto účelem se měly prodat podniky představující 50-90% ekonomiky a to v situaci, kdy úspory soukromého sektoru byly nedostatečné, trh kapitálu neexistoval⁵⁰. Dále bylo potřeba podpořit rozvoj soukromého podnikání. Oba dva úkoly se také týkaly bank, protože ty byly jediným subjektem, který disponoval kapitálem.

Státní vlastnictví podniků bylo vyřešeno následujícím způsobem:

1) vzhledem k nízkému kapitálovému vybavení byly obyvatelstvu bezplatně rozdány kupóny, které obyvatelstvo investovalo do různých investičních privatizačních fondů. Ty se staly majiteli základního jmění podniků a jejich úkolem bylo restrukturalizovat podnik a prodat podíly na základním jmění veřejnosti. Některé IPF ale získaly akcie výrazným zadlužením u bank a to s sebou neslo hrozbu již tak křehkému finančnímu systému⁵¹.

⁴⁹ Jediný konkurenční boj jsme mohli zaznamenat mezi IPB a ČS ve sběru depozit od obyvatelstva. Nově vzniklá Poštovní spořitelna jako divize IPB dokázala snížit procento úsporných vkladů držených Českou spořitelnou.

⁵⁰ Ještě i dnes neplní kapitálový trh, který u nás vznikl, úlohu alokátora kapitálu a ověřovatele ceny a bonity akcií (velká část obchodů se místo na Burze uskutečňuje ve SCP formou přímých prodejů, které nevcházejí do cenotvorného procesu, takže v konečném důsledku ceny akcií nemají vypovídací schopnost) a jeho úlohu v oblasti vydávání vlastních podnikových obligací zastává bankovní sektor.

⁵¹ Již Chille v 70. letech bylo po ukončení privatizace svědkem, jak se na základě zadlužení vytvořila kapitálová struktura, kde několik konsorcií kontrolovalo všechny hlavní banky a podniky.

2) Druhým způsobem řešení se stala privatizace přímými prodeji novým vlastníkům, jejíž podstatná část byla financována z úvěrových zdrojů. To zatížilo banky vysokou mírou rizik. Oceňování privatizovaných podniků vycházelo nikoli z tržní, ale z účetní hodnoty a bankovní sektor v této fázi převzal rizika, souměřitelná s těmi, které obvykle přebírá tzv. rizikový kapitál (přičemž ani kritizovaná výše marží bank nepokrývala podstupované riziko).

Alternativou tohoto způsobu bylo teoreticky možné také financování ze zahraničních úspor, prodej "rodinného stříbra" do rukou zahraničních investorů však nebyl politicky průchodný.

V práci následně popíšu problém bludného kruhu českého bankovníctví. Na základě úvěrování privatizace státních podniků bankami, vzniklo úzké vlastnické propojení mezi těmito subjekty. Propojení bank a podniků vzniklo také skrze investiční privatizační fondy (IPF) z důvodu nedokonalé právní úpravy o dceřinných společnostech bank a úpravy o investičních fondech. Kapitola o Chování ukáže, že majtkové a úvěrové propojení bank a platebně neschopných podniků ohrožovalo likviditu bank a vyústilo v konflikt zájmů bank. Řešení této situace bylo velmi bolestné především pro menší banky. Situaci podrobněji popíši v kapitole o Konsolidačním programu I.

3.2.3. Propojení bank a podnikové sféry skrze přímé prodeje

V procesu převodu značné části české ekonomiky do soukromých rukou fyzických a právnických osob byly z bývalých státních podniků zakládány společnosti s ručením omezeným jejich původními managementy. Ty získaly své podniky na úvěr od komerčních bank, který potom splácely v podobě transferů ze zisku společnosti nebo transferů majetku. Banky se tak staly vlastníky svých dlužníků, takže v podstatě půjčovaly sobě.

Nejvyšších hodnot celkových privatizačních úvěrů (výměnou za majtkový podíl v podniku) bylo dosaženo v roce 1992. Na sklonku malé privatizace se množství těchto úvěrů snižovalo, jak byly postupně spláceny (a nahrazovány špatným kapitálem). Při poskytování úvěrů na velkou privatizaci byly banky více opatrné, na druhou stranu ale poskytovaly daleko více úvěrů malým podnikatelským subjektům.

Tabulka 3.5.: Úvěry na privatizaci a malým podnikům v mld. Kč

	XII-1991	XII-92	XII-93	XII-94	VIII-95
úvěry na malou privatizaci	18,2	15,9	11,7	4,9	2,6
úvěry na velkou privatizaci	-	10,4	16,2	19,0	15,6
úv. na priv. celkem	18,2	26,3	27,9	23,9	18,2
úvěry malým podnikům	n.a.	26,2	46,3	61,4	64

Zdroj: Mejstřík (1997, str. 153)

3.2.4. Propojení bank a podnikové sféry skrze investiční privatizační fondy

Jak jsem již předeslala, investiční privatizační fondy (IPF) byly zakládány bankami a prostřednictvím získaných investičních bodů se staly vlastníky podniků. Jakékoli problémy v podnikové sféře tudíž musely mít dopad na jejich nové mateřské společnosti (IPF) a babičky (banky).

V sestupné fázi hospodářského cyklu v 80. letech banky nebyly ochotné nutit podniky do bankrotů, což vyústilo v hlubokou finanční krizi, v jejímž důsledku musela být většina bank a podniků opětovně znárodněna. Proto by se v případě ČR měla stát prioritou regulační opatření, která by zamezila konfliktu zájmů v bankovním odvětví.

K propojování podniků a bank docházelo i z opačné strany, kdy podnik použil úvěru od banky k obchodování, resp. nákupu cenných papírů. Důsledkem toho dnes "vnučky (podniky vlastněné bankou skrze privatizační fondy)" vlastní své "babičky" prostřednictvím spřátelených společností, dochází k jevům, jako je spontánní privatizace banky na dluh⁵² za účasti jejích významných dlužníků (IPB). Tato situace podněcuje finanční kriminalitu v podobě tunelování bank a investičních fondů⁵³, k tomuto problému se ještě vrátím v kapitole o Chování.

Úkolem orgánů bankovní regulace a dohledu zůstává skloubit dohled nad finančním a kapitálovým trhem tak, aby bylo možné odhalit včas nekalé praktiky účastníků peněžního a kapitálového trhu a obnovit tak tolik potřebnou důvěru v český bankovní systém.

3.2.4.1. Propojení podniků a IPF

Investiční fondy vznikaly v naší zemi za účelem překonání problémů s nekvalifikovaností potenciálních investorů a nevýhod rozptýleného vlastnictví. Vznikaly po vzoru německého Insider=voting modelu⁵⁴, takže IPF mohly přímo kontrolovat podnik prostřednictvím svých členů v dozorčí radě a představenstvu. Situace se ale poněkud vymkla z rukou a ukazuje se, že vysoce koncentrované IPF nejsou schopny vykonávat efektivně svá vlastnická práva v každém z mnoha podniků jejich obrovského portfolia.

Na území ČSFR vzniklo 434 investičních privatizačních fondů (viz. násl. tabulka), které v první vlně kupónové privatizace od obyvatelstva získaly 71,35% z celkového počtu⁵⁵ vydaných kupónových bodů a získaly tak kontrolu nad významnou částí české ekonomiky.

Tabulka 3.6.: Struktura IPF v první vlně kupónové privatizace dle počtu získaných bodů

Získané body z celkového počtu 6,13 mld. Bodů	<1 mil.	1-5 mil.	5-10 mil.	10-50 mil.	50-100 mil.	>100 mil.
Počet fondů z celkového počtu 434 fondů	191	122	43	59	6	13

Pramen: Kotrba a Švejnar (1993, str.57)

Protože požadavky na diversifikaci a prevenci vzniku konfliktu zájmů týkající se operací fondů byly uzákoněny až se zpožděním, vznikla postupem času vysoce koncentrovaná struktura fondů s vysokým vlivem v podnikové sféře. Z 949 vybraných kupónově privatizovaných podniků měly fondy po 3. vlně privatizace více než 50-procentní podíl ve 334 (zatímco individuální investoři ve 272, FNM ve 23), více než 20-procentní podíl měly fondy v 787 podnicích z 949 (individuální investoři zaujali tuto pozici v 739 podnicích, FNM ve 117).

⁵² Banka skrze svůj investiční fond vlastní podnik, kterému půjčí úvěr. Tento podnik za daný úvěr koupí akcie této banky.

⁵³ Zákaz bance poskytnout úvěry na cenné papíry (CP) emitované touto bankou vydala ČNB až v roce 1994, navíc pro vlastníky 3. stupně, tedy na majoritní akcionáře majoritních akcionářů daného podniku, bylo toto opatření rozšířeno až v roce 1997. V roce 1994 vydala ČNB také zákaz bankám vykoupit své akcie od klienta, jehož portfolio spravují, avšak dohled centrální banky nad dodržováním stanovených pravidel absolutně selhal. Bylo by potřeba, aby Komise pro cenné papíry, jež má za úkol dohled nad kapitálovým trhem měla propojenou databázi s orgány dohledu nad bankami tak, aby dohled nad peněžním a kapitálovým trhem byl sjednocen a lépe odhaloval nepřehledná propojení.

⁵⁴ Alternativou k tomuto modelu je anglický tzv. Outsider=exit model, podle něhož by IPF kontrolovaly podniky nepřímou, tzn. že by stimulovaly management k dobrému vedení podniku skrze obchodování s akciemi podniku na kapitálovém trhu. Tato alternativa u nás nepřichází v úvahu, jelikož původní předpoklad-totíž efektivní kapitálový trh -naše ekonomika nesplňuje.

⁵⁵ 6,13 mld. investičních bodů (v kupónové privatizaci upsal 5,8 mil. občanů všech svých 1000 investičních bodů právě fondům, ostatních 420 000 lidí upsal 420 000 lidí upsal fondům pouze část svých bodů).

Tabulka 3.7.: Vlastnická struktura českých podniků po 3. vlně privatizace

	>50%	40%	30%	20%	16%	10%	0%
1)Kupónoví investoři celkem	842	897	920	939	943	946	949
a)minoritní investoři	272	411	559	739	821	911	949
b)IPF	334	498	631	787	831	876	949
-1. největší IPF	0	0	9	102	481	747	949
-2. největší IPF	0	0	0	7	164	482	923
-3. největší IPF	0	0	0	0	31	217	949
-dva největší fondy	2	25	319	673	775	860	949
-tři největší fondy	85	279	543	753	809	870	949
-čtyři největší fondy	196	408	605	769	822	873	949
-pět největších fondů	272	470	622	782	823	875	949
2)Nekupónoví investoři							
a)zahraniční investoři	19	22	34	38	40	45	51
b)domácí přímí investoři	16	17	28	38	42	48	58
c)přechodné podíly FNM	21	27	50	108	155	182	293
d)trvalé podíly FNM	2	3	7	9	11	11	21
e)podíly k odprodeji bankami	2	6	15	24	39	50	61
f)dodatečné restituce	2	4	5	7	9	11	52
g)transfery municipalitám	1	1	1	4	11	26	181

Pramen: Mejstřík (1997, str.71)

Po ukončení třetí vlny kupónové privatizace je vliv investičních fondů v českých podnicích oproti ostatním (minoritním, přímým domácím i přímým zahraničním) investorům obrovský. Jestliže banky vlastní velkou část fondů, mají skrze ně rozhodovací moc i nad podniky. Následující část kapitoly zdůrazňuje, jak velký vliv banky v IPF měly.

3.2.4.2. Propojení bank a IPF, následný vliv na propojení bank s podniky

Do vzniku zákona⁵⁶ o investičních fondech a společnostech byly fondy regulovány pouze z hlediska jejich vzniku. Byly zakládány jako akciové společnosti (jež sbírají kupónové body a investují je do podniků během kupónové privatizace) komerčními bankami nebo jinými akciovými společnostmi. V roce 1992 shromáždily 434 privatizační fondy 71,35% ze všech kupónových bodů (ostatní body byly investovány přímo) a získaly tak kontrolu nad obrovskou částí podnikové sféry.

Podíváme-li se na koncentrovanost vlastníků fondů, zjistíme, že 14 největších zakladatelů fondů získalo (skrze 71 IPF) 77,63% investičních bodů z těch, které IPF držely⁵⁷, což je 55,36% ze všech existujících bodů v ekonomice, zatímco zbylých 330 zakladatelů fondů přilákalo pouze 22,4% bodů (1367,8 mil.).

⁵⁶ Zákon č. 248/1992 o investičních společnostech a investičních fondech ze dne 28.4.1992. Vstoupil v platnost až teprve dva měsíce po zveřejnění registrovaných IPF (registrace probíhala od 21.10.1991-16.12.1991, registrované IPF byly zveřejněny dne 17.2.1992). Fond může být zřízen po prokázání majetku ve výši nejméně 1 mil.Kč, pokud bude jeho zakladatelský plán schválen ministerstvem privatizace.

⁵⁷ Tj. 4744,2 mil. bodů v hodnotě 452,1 mil. akcií po tisíci korunách.

Tabulka 3.8.: Top14 = 14 největších skupin IPF v první vlně kupónové privatizace

Skupina	počet IPF	získané body (mil. ks)	TPF (%)	TP (%)	majetkové podíly skupiny (mil.)	TSF (%)	TS (%)
1.SIS CSP	1	950,4	15,60	11,10	21,4	12,20	7,7
2.PIAS IB	12	724,1	11,90	8,45	13,6	7,27	4,9
3.Harvard CC ⁵⁸	8	638,5	10,50	7,45	15,2	8,65	5,5
4.VUB	1	500,6	8,19	5,84	12,0	6,81	4,3
5.IKS KB	1	465,5	7,62	5,43	11,9	6,78	4,3
6.KIS CP	1	334,0	5,47	3,90	7,6	4,33	2,7
7.Slovenske investice	1	187,9	3,07	2,19	6,4	3,66	2,3
8.SSK	4	168,9	2,76	1,97	7,7	4,38	2,8
9.CA	2	166,3	2,72	1,94	3,6	2,05	1,3
10.SIB	12	145,1	2,37	1,69	4,6	2,63	1,7
11.PPF	4	117,5	1,92	1,37	4,9	2,80	1,8
12.ZB	1	117,5	1,92	1,37	1,9	1,07	0,7
13.SLP	6	116,7	1,91	1,36	4,4	2,48	1,6
14.AG	17	111,1	1,82	1,30	3,9	2,24	1,4
14 skupin celkem	71	4744,2	77,63	55,36	119,1	67,71	43,0
celkem IPFs	429	6112,0	100,00	71,35	175,0	100,00	63,0
celkem bodů a podílů	-	8566,0	-	100,00	277,7	-	100,0

Pozn1.: %TPF-procento celkového množství bodů ve fondech, %TP-procento celkového množství kupónových bodů v ekonomice, %TSF-procento všech akcií držících fondy, %TS-procento všech "kupónových" akcií v jejich nominální hodnotě.

Pozn2.: Názvy zakladatelů jsou: 1.-Investiční společnost SIS České spořitelny, 2.-PIAS Investiční společnost Investiční banky, 3.- Harvard Capital Consulting Investiční společnost, 4.-Investiční společnost VUB, 5.-IKS Investiční společnost KB, 6.-Investiční společnost KIS České Pojišťovny, 7.-Inv.spol. Slovenské Investice, 8.-Inv.sp. Slovenské spořitelny a VSZ Košice, 9.-Inv.sp. Creditanstalt banky, 10.-Inv.sp. Slovenské investiční banky, 11.-Inv. sp. PPF, 12.-Inv. sp. Živnostenské banky, 13.-Inv. sp. Slovenské pojišťovny, 14.-Inv.sp. Agrobanky

Zdroj: Mejstřík (1997, str. 158)

Ze 14 nejsilnějších finančních skupin-zakladatelů fondů je 11 bank. Ty nasbíraly 84% bodů z Top 14 skupin, což jim dává obrovský význam pro českou ekonomiku. Jejich důležitost je potvrzena faktem, že ostatní spoluvlastníci podniků jsou malí investoři nebo FNM.

3.2.4.3. Druhá vlna kupónové privatizace

V roce 1993 byla uzavřena první vlna kupónové privatizace a během krátké doby se začalo obchodovat s akciemi privatizovaných podniků. Vznikly významné subjekty finančního trhu jako BCPP a mimoburzovní trh RMS. V průběhu roku bylo pro 2. vlnu kupónové privatizace připraveno asi 980 podniků.

Ve druhé vlně kupónové privatizace bylo v průběhu roku 1994 zaregistrováno několik dodatečných investičních fondů, ustavených převážně existujícími investičními společnostmi. Z celkového počtu 6170 mil. dostupných investičních bodů získalo všech 353 fondů 63,5%, což je o 10% méně, než v první vlně privatizace.

Rovněž koncentrovanost získaných bodů ve fondech byla oproti první vlně nižší. Prvních "Top 14" fondů získalo 60,1% z počtu bodů získaných všemi fondy, tj. 38,2% z celkového počtu bodů v kupónové privatizaci.

⁵⁸ jediný z 9 nejúspěšnějších privatizačních fondů, který nebyl spojen s finanční institucí

Vliv bank ve fondech také relativně poklesl, když místo dvou soukromých společností se jich nyní ve skupině Top 14 objevilo sedm a vytlačilo tak investiční společnosti velkých bank. Proti trendu šla v tomto období ČSOB, která ačkoli nebyla v první vlně kupónové privatizace příliš aktivní (jeden IPF její dceřinné společnosti CORFIN nebyl moc úspěšný), založila ve druhé vlně investiční společnost OB invest a ta dále fondy KVANTO, jež byly v přesvědčovací kampani velmi úspěšné.

Tabulka 3.9.: Top 14=14 největších finančních skupin-vlastníků IPF v druhé vlně kupónové privatizace

Investiční společnost, finanční skupina	Druhá vlna kupónové privatizace			První vlna kupónové privatizace		
	získané body (mil)	%TPF	%TP	Rank	%TPF	%TP
1.A-invest, AGB	320	8,2	5,2	14	1,8	1,3
2.Expandia, Chemapol	306	7,8	5,0	-	-	-
3.Harvard CC	292	7,5	4,7	3	10,5	7,4
4.OB Invest, CSOB	198	5,1	3,2	18	0,8	0,7
5.KIS, ČP	187	4,8	3,0	6	5,5	3,9
6.IS, podniky	157	4,0	2,5	-	-	-
7.YSE	156	4,0	2,5	16	1,2	0,8
8.Czech coupon	152	3,9	2,5	21	0,6	0,4
9.PPF	130	3,3	2,1	10	1,9	1,4
10.SIS, ČS	124	3,2	2,0	1	15,6	11,1
11.IKS, KB	124	3,2	2,0	5	7,6	5,4
12.MorCe IS	113	2,9	1,8	-	-	-
13.PIAS, IB	98	2,5	1,6	2	11,9	11,1
14.CS Funds	94	2,4	1,5	24	0,8	0,7
Top 14	2451	60,1	38,2	-	77,6	55,4
fondy celkem	3920	100,0	63,5	-	100,0	71,3
kupóny celkem	6170	-	100,0	-	-	100,0

Pozn.: Rank-pořadí finanční skupiny v "Top 14" z první vlny kupónové privatizace, %TPF-procento celkového množství bodů ve fondech, %TP-procento celkového množství kupónových bodů v ekonomice, %TSP-procento všech akcií držících fondy, %TS-procento všech "kupónových" akcií v jejich nominální hodnotě.

Zdroj: Mejstřík (1997, str. 161)

3.2.4.4. Třetí vlna privatizace

Od roku 1995 se na českém kapitálovém trhu projevují tendence koncentrovat akciové podíly do několika málo rukou. Úlohu aktivního hráče v této etapě hrály opět investiční fondy jako strategií investoři přetransformovaní do průmyslových holdingů, kteří nepodléhají regulaci držících majetkových podílů (fond nesmí držet více než 20% akcií v jedné společnosti) ani dozoru ministerstva financí či bankovnímu dohledu. Na konci kupónové privatizace držely fondy téměř 3/4 všech investičních bodů s tím, že 10 největších skupin IPF kontrolovalo 40%.

Investiční společnosti vložily poměrně nízký kapitál do fondů, ačkoli je samy zřídily. Daleko větší podíl na akciovém kapitálu fondů zaujímali drobní investoři, jejichž roztříštěnost ale bránila tomu, aby oni sami řídili tyto fondy. Tito investoři byli k investování kupónových bodů do fondů v roce 1992 nalákáni slibem vysokého výnosu nebo garantovaným zpětným odkupem akcií v průběhu let 1994a5. V mnohých případech ale slovo nebylo dodrženo.⁵⁹ Tímto způsobem se uzavřely vlastnické kruhy. Finanční instituce se staly přímým dominantním vlastníkem svých "vnuček" (např. Česká spořitelna pohltila 64% největšího českého fondu SPAS, který byl původně řízen její

⁵⁹ Přes 600 000 investorů SPAS fondu založeného Českou spořitelnou nedostalo slibovaných 11 000 Kč, přičemž jejich minoritní podíly byly koncentrovány do rukou ČS bez jakékoli náhrady a bez jakéhokoli právního postihu. V podobné situaci se ocitli drobní akcionáři fondů KIS (Česká pojišťovna), PPF, PIAS (IPB), Harvard IPF, který sliboval zisk 10 035 Kč za rok.

dceřinnou společností SIS), ačkoli kapitálové účasti bank jsou v tomto případě omezeny na 10%.⁶⁰ Na popud veřejnosti začaly finanční instituce své vlastnické podíly formálně odprodávat, reálně však byly rozhodovací pravomoci nadále ponechány jejich investičním společnostem.

V poslední době jsou znatelné tendence snižovat kontrolní balíky v podnicích držené bankami. V případě skupiny kolem Creditanstalt nepřistoupila banka ke zpětnému odkupu svých zřízených fondů a odprodala celou dceřinnou investiční společnost, jíž bylo řízení fondů svěřeno. Stejným způsobem přišla skupina Motoinvestu⁶¹ ke kontrolnímu balíku privátní páté největší Agrobanky, její investiční společnosti a fondům (které koncentrovaly značné akciové podíly své mateřské zakladatelky).

3.2.5. Propojení bank navzájem

V bankovním systému ČR došlo vedle vlastnického propojení bank s podniky také k propojení bank navzájem. To opět vzniklo ze dvou důvodů. Prvním byl nedostatek kapitálu pro zakládání nových bank (finanční zdroje mohly na počátku transformace poskytnout jediné dominantní banky, ty se tak staly důležitými vlastníky bank menších), druhým důvodem byly díry v legislativě.

Ačkoli zákon o investičních společnostech zakazoval fondům zřízeným bankovní skupinou nakupovat majtkové podíly v jiných bankách obešla většina bank toto ustanovení zřízením 100%ně vlastněných dceřinných investičních společností. Průkopníkem v této oblasti byla Investiční banka, jež v roce 1990 ustavila dceřinnou investiční společnost První investiční, a.s (PIAS), která dále zřídila 12 fondů, jejichž prostřednictvím už mohla nakupovat akcie jiných bank bez omezení.

Stát takto nedokázal zabránit křížovému propojování majtkových podílů a vytváření neprůhledných vlastnických struktur. Pouze Česká spořitelna a Živnostenská banka (byla celá prodána do zahraničí) založily investiční fondy přímo a nemohly potom investovat do jiných bank. Dodatečně ale zřídily investiční společnosti jako prostředníky.

⁶⁰ Jakoby vládní činitelé mlčky předpokládali, že se majetek tímto způsobem rozkrade a koncentruje, čímž se následně vytvoří silní vlastníci kapitálu-finanční skupiny, které tu po roce 1989 rozhodně chyběly.

⁶¹ Tato skupina odkoupila nazpět velké podíly ve fondech, které zřídila a převzala jejich řízení. Tato silná pozice donutila např. KB, ŽB nebo PPF k odkupům jejich fondů, což kladlo na tyto instituce značné finanční nároky.

Tabulka 3.10.: Křížové vlastnictví v českém a slovenském bankovním sektoru: Procento podílů na ZJ finančních institucí získaných skrze kupónovou privatizaci

Finanční skupiny a investiční spoluvlastníci majetkových podílů	ČSP	IB	KB	Česká pojišťovna	ŽB	VUB	IRB	Slovenská pojišťovna
1.ČSP	-	0,5	4,9	2,0	5,0			
2.IB	8,8	17,0*	10,8	4,1	10,4		0,4	
3.KB	3,9	-	3,4	-	-	4,2		
4.Česká pojišťovna	0,2	3,0	0,7	1,0	4,0			
5.ŽB	-	-	-	-	-	-		
6.VUB	1,6	3,5	4,3	-	2,5	10,8	4,1	
7.IRB	0,8	6,9	1,1	-	0,6	18,8	18,8	15,8
8.Slovenská pojišťovna	0,3	0,4	0,1	-	0,3	0,9	-	4,7
9.ČSOB	0,2	1,1	0,3	-	0,6			
10.HCC	12,9	0	17,6	5,0				
11.AGB	0,6	1,1	0,3	0,1	0,6	0,4		
12.PPF	-	0,6	-	-	0,3			
13.SSK	0,3	0,9	0,4	0,1		3,0		
13 skupin celkem	29,6	35,0	43,9	12,3	24,3	38,1	23,3	20,5
celkové procento podílů získaných skrze kupóny	37,0	49,6	53,0	15,0	41,4	49,2	50,1	48,0

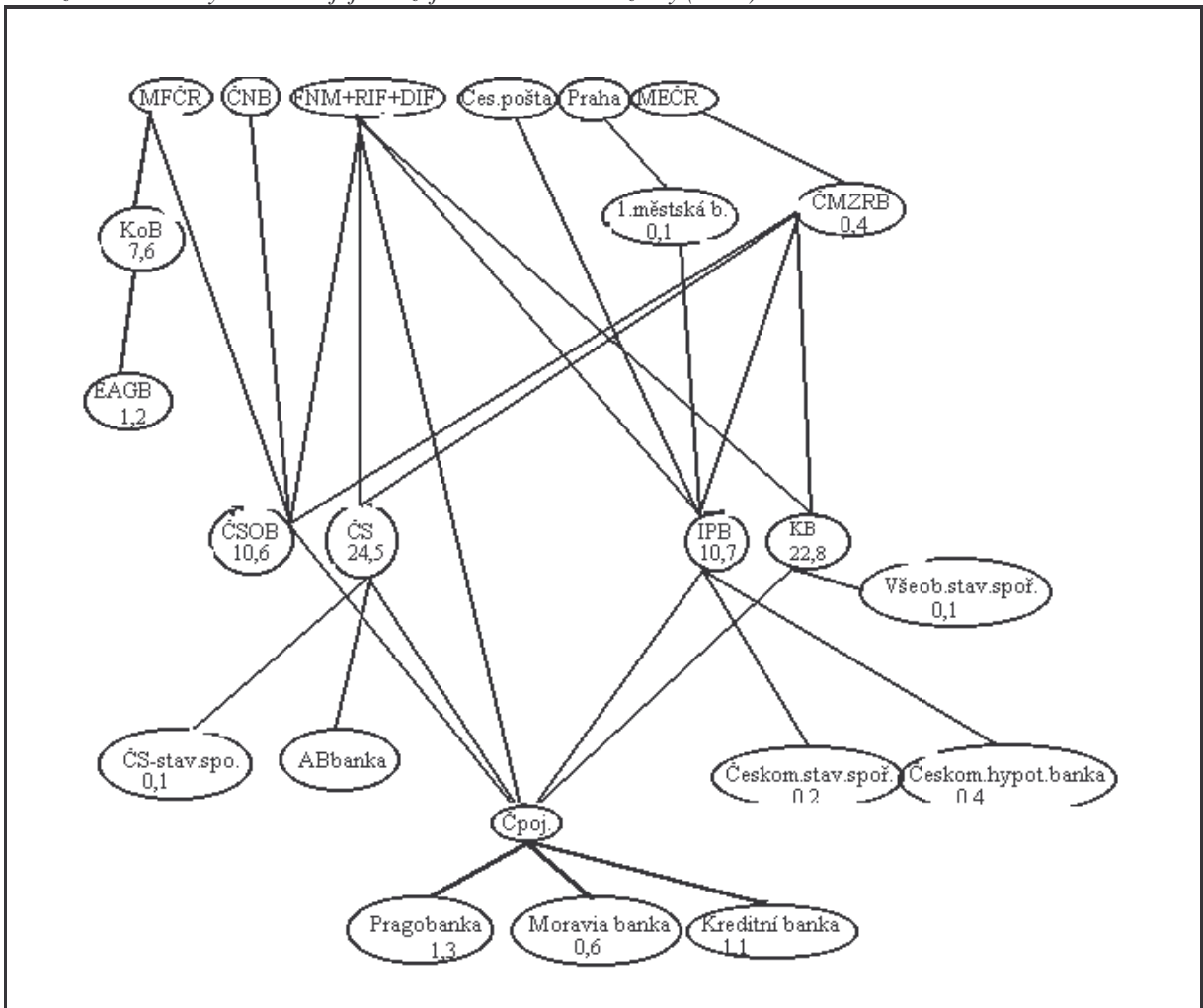
Zdroj: Mejstřík (1997, str. 163)

Pozn.: *dceřinné společnosti IB koupily 17% své zakladatelky, což umožnilo pozdější IPB spontánně se privatizovat a řídit samu sebe.

Po vládním rozhodnutí privatizovat Českou pojišťovnu prodejem akcií na burze jsou jejími současnými vlastníky ČSOB-14%, KB-10%, IPB-10%, ČS-10%, Interbanka-10%, což opět potvrzuje křížové vlastnictví. Vývoj vlastnických struktur v klíčových finančních institucích české republiky nebyl ještě zdaleka ukončen, odhlédneme-li od případu Živnostenské banky (52% akcií prodaných renomovanému zahraničnímu investorovi se zdá být dobrým postupem, který potvrzuje ukázkové chování banky). Odprodejem více než 19,4% akcií fondu PPF Českou spořitelnou a po penězích hladovou Interbankou začala nová vlna koncentrace majetkových podílů.

Křížové vlastnictví mezi bankami nadále existuje a dá se říct, že tato situace stále ještě není stabilní. Propojenost bank navzájem zvyšuje informace, které banky o sobě mají. V případě potíží dané banky je tedy zvýšená pravděpodobnost runu na tuto banku ze strany jejích věřitelských bank.

Obrázek 3.1.: Banky a některé jejich vzájemné vlastnické vztahy (1995):

Pozn.: uvedená čísla nejsou bohužel veřejně dostupná, nejsou proto zachycena z téhož dne. Procenta uvedená v rámečcích zachycují tržní podíl každé banky měřený celkovými aktivy z roku 1994
Zdroj: Mejstřík (1997, str. 169)

4. Konsolidační program I (1991-1993)

V kapitole o Základních podmínkách, ve kterých se rodila česká tržní ekonomika, jsem vysvětlila, že typickým jevem nejen v ČR, ale i v ostatních transformujících se zemích střední Evropy, se stala zděděná zadluženost podniků jak vůči sobě navzájem, tak vůči bankám. Kapitálová přiměřenost v hlavních československých bankách se ve výchozí fázi transformace pohybovala pod 1%. V podstatě byly všechny velké banky insolventní. Zvyšující se mezipodniková zadluženost tlačila na zdraví bank a jejich stav zpětně srážel k zemi podnikovou sféru. Následující kapitola diskutuje státní zásahy, které byly proti svízelné situaci použity a snaží se je zhodnotit.

Teoreticky existovaly čtyři krajní způsoby, jak se k úvěrům z minulosti postavit:

1) Ponechat banky, aby se samy se svými úvěry vypořádaly. Banky by převedly špatné půjčky do jimi zřízené oddělené instituce vedené zvláštním týmem. To by vytvořilo dobrou a špatnou banku. Dobrá banka by se zaměřila na nové aktivity, zatímco manažerům špatné banky by byly nabídnuty zvláštní stimuly, aby maximalizovali hodnotu aktiv.

Maďarsko (narozdíl od České republiky) použilo na počátku transformace přes 90 mld. Kč⁶² na vykoupení bank státem, banky byly ponechány se svými špatnými úvěry a měly si k těmto půjčkám vytvořit vlastní rezervy ze zisku. To ale s sebou neslo riziko systémové krize se zpětnými vážnými destabilizujícími účinky na reálnou ekonomiku a v Maďarsku tento postup nakonec znamenal dodatečnou podporu z rozpočtu.

V bývalé NDR vytvořila jediná komerční banka Kreditbank společný podnik s dvěma velkými západoněmeckými bankami. Ty mohly využívat pobočky Kreditbanky, zatímco staré půjčky poskytnuté východoněmeckým podnikům zůstaly Kreditbance a jsou obsluhovány z příspěvků západoněmecké vlády.

2) Druhou alternativou bylo převzít na bedra veřejných rozpočtů veškeré problémové úvěry a podnikové dluhy, tzv. centralizovaný postup (převedení špatných úvěrů do jedné instituce k tomu účelu založené).

V Chile v polovině 80. let vykoupily centrální banky nebo specializované instituce špatné půjčky komerčních bank za dlouhodobé obligace s kladnou reálnou úrokovou sazbou, tímto způsobem byl zajištěn bankám tok příjmů, který usnadnil jejich rekapitalizaci.

V případě Rumunska byly v roce 1990 odepsány značné částky špatných dluhů státních podniků výměnou za připsání vysokých vkladů vlády komerčním bankám. Rumunsko použilo k odepsání značné části nesplácených půjček rozpočtových přebytků.

3) Třetím způsobem, který snad nikde aplikován nebyl, byla měnová reforma, kdy by byla odepsána nominální aktiva i pasiva bank vůči podnikům. Zrušení podnikových vkladů by bylo ospravedlněno na stejném základě jako odstranění špatných půjček. Tímto způsobem by nebyly zatíženy veřejné finance.

4) Čtvrtým možným způsobem oddlužení bylo nahradit podnikový dluh dluhem státním, kdy by podniky na dluh dostaly státní obligace a ručením těmito obligacemi by si zajistily tržní úvěr, nebo by zmíněné obligace jednoduše prodaly na trhu a zvýšily by si tím tak likviditu.

⁶² Bulíř, Jonáš (1995)

V praxi byl v Československu uplatněn jakýsi hybrid prvního a druhého způsobu. Některé špatné úvěry byly odepisovány přímo bankami, jiné byly převáděny do Konsolidační banky. Oba přístupy vyžadovaly kapitálové injekce. Cílem Konsolidačního programu I bylo odstranit z rozvah bank zhruba 1/6 úvěrů podnikům, které byly výsledkem hospodářské politiky státu za předchozího režimu, a které by podniky za normálních tržních podmínek nebyly schopny obsluhovat.

Stát ustavil Konsolidační banku, která převzala od nově vzniklých polostátních velkých bank úvěry na TOZ, Inkasní jednotku ČSOB, která převzala od ČSOB nebonitní pohledávky za exportními firmami, a přiměl Fond národního majetku, aby vydal obligace k rekapitalizaci bankovního sektoru, odepsání špatných úvěrů podniků a posílení KoB.

Špatné úvěry v bilancích bank byly tedy vyváděny do KoB, nebo nahrazovány vládními obligacemi s jistým úrokovým výnosem (takže výše bankovních aktiv byla zachována, jen se zlepšila jejich kvalita). Vynaložení peněžních prostředků na posílení finanční pozice bank zvýšilo hodnotu jejich základního jmění (rekapitalizace) a umožnilo, aby uspokojily rychle rostoucí poptávku po úvěrech, včetně úvěrování privatizace. Později se však ukázal problém bank získané zdroje efektivně umístit.

Důvodem pro odepsání špatných úvěrů z bilancí podniků bylo patrně umožnit jim poprvé se nadechnout bez tíhy starých dluhů (některé podniky by kvůli neschopnosti obsluhovat staré dluhy nepřežily), urychlit jejich privatizaci a minimalizovat potenciální budoucí záchranné zásahy státu. Počítalo se s tím, že pokud nový vlastník po oddlužení podniku státem zaplatí při koupi vyšší sumu, bude motivován k efektivnější kontrole za účelem dosažení dlouhodobějšího úspěchu. Také se předpokládalo, že firmy nezatížené minulými dluhy budou mít vyšší nerozdělené zisky a podpoří tak svůj další rozvoj.

V realitě českého prostředí jsme však byli svědky jiných výsledků. Banky odepsáním dluhu podpořily především své největší dlužníky-hlavní zdroj svých příjmů- a co více, ze setrvačnosti jim půjčovaly znovu a znovu. Místo tlaku na restrukturalizaci těchto podniků pouze dál prodlužovaly jejich agónii pokračujícím měkkým rozpočtovým omezením a zakládaly tak nové a nové klasifikované úvěry. O této problematice více viz kapitola o Chování.

4.1. Základní prvky Konsolidačního programu I

4.1.1. Založení Konsolidační banky a převzetí úvěrů na trvale se obracející zásoby (TOZ)

Konsolidační banka (KoB) byla založena Ministerstvem financí ČSFR v únoru 1991 jako jediný státní ústav. Její bankovní licence má omezený rozsah, banka působí bez pobočkové sítě. Vznikla, aby od velkých bank převzala stávající úvěry na trvale se obracející zásoby (TOZ)⁶³, a sice 80% u výrobních podniků a 50% u obchodních organizací. Později rozšířila KoB své aktivity o odkoupení dalších pohledávek, jejichž návratnost byla ohrožena.

Celková částka převzatých úvěrů na TOZ z československých bank činila přes 110,8 mld. Kčs (16% z celkových úvěrů v ekonomice). Režim splátek byl na 8 let za úrokovou sazbu 13%.

⁶³ Úvěr na TOZ se zrodil z původního provozního úvěru v podnicích, který postupem času získal charakter trvalého úvěru na doplnění oběžných prostředků. Tyto úvěry neměly předem určenou splatnost a jejich úrokové sazby neodpovídaly podmínkám úvěrového trhu. Úvěry na TOZ poskytnuté na počátku 70. let měly úrokovou míru 3%, ta se zvýšila v roce 1986 na 6%. Na začátku 90. let by za tržních podmínek tato sazba vzrostla na 22-24%. Problém podniků, které po revoluci ztratily automatický nárok na úvěr, ale byly z minulosti vysoce předlužené, byl řešen prostřednictvím KoB, která úvěry na TOZ poskytovala s delší než běžnou lhůtou splatnosti (8 let proti 4) a za nižší než tržní úrok (13% ve srovnání s až 24% v té době). *Revenda (1999)*

Tabulka 4.1.: Úvěry na TOZ převedené do KoB v roce 1991 (mil. Kčs)

Komerční banka	79 275,0
ČSOB	408,1
Investiční banka	377,5
SBČS	375,0
Česká státní spořitelna	28,2
Všeobecná úverová banka	30 425,3
Celkem	110 889,1

Zdroj: ČNB, *Bankovní sektor v období ekonomické transformace*, Praha, 1996

Pozn.: Po rozdělení ČSFR došlo k rozdělení KoB a delimitaci úvěrů na TOZ. Na KoB-Praha připadly pohledávky o celkovém objemu 80,1 mld. Kč.

4.1.2. Oddlužení a rekapitalizace státem vlastněných bank

V průběhu let 1990-94 probíhalo za účasti státu odepisování špatných dluhů z minulosti a rekapitalizace bankovních portfolií. Operace byly financovány většinou emisí obligací prostřednictvím FNM (na úkor budoucích příjmů z privatizace). V některých případech se podílelo také MF a ČNB. Cizí zdroje KoB tvořily redistribuční úvěr od SBČS a vklady spořitelny a pojišťoven převedené z komerčních bank. Kapitálové a rezervní fondy KoB byly také navyšovány emisí obligací FNM.

Tabulka 4.2.: Očištění od dluhů a rekapitalizace vybraných českých bank v mld. Kčs

	KB	IB	ČS	ČSOB	KoB	Celkem
Očištění bank od podnikového dluhu 1991 (a)	16,7	3,3	-	2,2	-	22,2
Navýšení kapitálu bank 1991 (b)	0,6	2,3	3,8	1,1	-	7,8
Oddlužení prostřednictvím státních garancí na bývalé úvěry 1992	-	13	-	-	-	13
Očištění bilance ČSOB 1992*	-	-	-	133	-	
Převod špatných úvěrů na KoB 1992	?	?	?	?	-	12
Rekapitalizace 1992 (c)	13	10,2	-	-	-	23,2
Rekapitalizace 1993 (d)	-	-	1	1+2	16+3	23
Odkup pohledávek 1993 (e)	-	-	-	34,7	-	34,7
Odpis starých dluhů za státními statky 1994	?	?	?	?	?	7
Rekapitalizace KoB 1994 (f)	-	-	-	-	30	30

Zdroj: Mejstřík (1997, str. 149), Revenda (1999, str. 569)

* Částka platí pro českou i slovenskou část ČSOB.

V roce 1991 (a) emitoval FNM obligace, které byly použity k odpisu starých podnikových dluhů. Podniky byly vybírány samotnými bankami a musely být perspektivní a určené k privatizaci. KB odepsala dluhy 303 podnikům, IB 33 podnikům, ČSOB 7 podnikům. Ve stejném roce (b) obdržely banky od FNM obligace splatné v prosinci roku 1996. Obligace byly v průběhu let vyměněny za akcie privatizovaných podniků a tím v podstatě splaceny.

V dalších letech (c) převzala Konsolidační banka 80% z nominální hodnoty nebonitních pohledávek KB a IB, ztráta zbylých 20% byla zúčtována na vrub rezerv příslušných bank.

V tomtéž roce emitoval FNM obligace, které byly prodány jako podřízený dluh KB a IB, v roce 1993 byly tyto obligace splaceny.

V roce 1993 (d) poskytl FNM obligace výměnou za akcie podniků v držení bank (KoB:3 mld., ČSOB:1), dále byl navýšen kapitál KoB o 16 mld. Kč prostřednictvím obligací FNM. MF a ČNB poskytly obligace výměnou za akcie podniků v držení ČSOB (2 mld Kč).

O rok později (e) odkoupila Česká inkasní jednotka pohledávky ČSOB (viz následující podkapitola). Ve stejném roce (f) vydal FNM obligace na posílení kapitálu KoB.

Zrušení podnikových dluhů v počátečních letech transformace mělo vliv na strukturu budoucích motivací podniků. Protože banky odepsaly nikoli dluhy, které v minulosti byly spláceny, nýbrž nesplácené dluhy, byli vzorní dlužníci penalizováni za své jednání a jejich přístup byl ovlivněn ve směru: splácet dluhy se nevyplácí.

4.1.3. Ustavení inkasní jednotky ČSOB

Rekapitalizace a očišťování bilance ČSOB od nebonitních pohledávek probíhalo již od roku 1991 (viz výše uvedená tabulka). V další fázi Konsolidačního programu I byla vytvořena⁶⁴ dceřinná společnost MFČR Česká inkasní jednotka, s.r.o. (ČIJ) jako speciální instituce, jejímž úkolem bylo převzetí pohledávek vůči bývalým podnikům zahraničního obchodu (PZO), které měly pohledávky za zahraničními nebonitními subjekty ze zemí Ruska, bývalé Jugoslávie, Lybie, Sýrie, Súdánu, atd. Vykoupené pohledávky za *českými* podniky měly hodnotu 34,7 mld. Kčs. Na ČIJ přecházely i realizované záruky, vydané v minulosti ČSOB. Pohledávky ČIJ jsou financovány úvěrem od ČSOB, na jehož splacení vystavil záruku stát, tedy se nepočítá s jejich úplným splacením v roce 2003.

Pro slovenskou část bilance ČSOB byla 29.12.1993 Ministerstvem financí Slovenské republiky založena Slovenská inkasní jednotka, s.r.o. (SIJ), která převzala od ČSOB pohledávky ve výši 10,7 mld. Sk a v této výši byl poskytnut refinanční úvěr.

4.2. Hodnocení Konsolidačního programu I pro bankovní systém

Oproti ekonomikám⁶⁵, které zaznamenaly systémovou krizi v plném rozsahu nebo její první fáze, se v ČR díky rekapitalizaci a vyčištění portfolií nemusely velké banky zatěžovat tvorbou opravných položek a rezerv a mohly se v průběhu první fáze ekonomické transformace, v náročném období privatizace a vstupu nových firem na trh, věnovat zprostředkující funkci mezi vkladateli a příjemci úvěrů a obsluhovat peněžní transakce.

Konsolidace a rekapitalizace byla neproveditelná bez podílu vlády, resp. FNM. Hlavním finančním kanálem v tomto procesu byly příjmy z privatizace. Náklady FNM by se v dalším průběhu transformace staly návratnými, *kdyby* banky po vyčištění svých portfolií mohly svými úvěrovými operacemi přispět k dílčí restrukturalizaci podniků. Při následné privatizaci by FNM mohl inkasovat vyšší částky, jak z prodeje podniků tak z prodeje bank.

Avšak finanční pomoc bankám spolu s většinovým státním vlastnictvím vytvořila očekávání, že případné budoucí problémy-tentokrát již s novými úvěry- budou opět řešeny státem. Banky s přesvědčením, že za svá chybná rozhodnutí nebudou nuceny nést veškeré náklady, nerestrukturalizovaly podniky, naopak morálně hazardovaly a nesnažily se předejít nepříznivému výběru svých klientů, nadále úvěrovaly neefektivní bývalé státní podniky. Samotné vyčištění

⁶⁴ Usnesení vlády ČR č.j. 689 z 1.12.1993

⁶⁵ Bulharsko, Lotyšsko, Maďarsko, Ukrajina

špatných úvěrů z rozvah komerčních bank tedy nezajistilo, aby banky tyto rozvahy opět nenaplnily budoucími špatnými půjčkami.

Podíl klasifikovaných úvěrů se z tohoto důvodu nijak razantně nesnižoval, dokonce se v letech 1994 a 1995 (v době splatnosti úvěrů poskytnutých v prvních letech transformace) zvýšil. Dnes před privatizací musí být tyto „nové úvěry starým známým“ nákladně vyváděny z bilancí bank do KoB.

Lze tedy shrnout, že stát svým Konsolidačním programem I na počátku transformace sice odvrátil pád velké části hospodářství a zachránil bankovní sektor před krizí, avšak banky svým nezodpovědným přístupem (nové nalévání (rolování) úvěrů do neefektivních podniků) oddálily restrukturalizaci těchto zachráněných podniků a sobě si navíc přivodily znovu situaci, ve které se na počátku transformace nacházely-vysoký podíl nebonitních úvěrů. Proti nákladům Konsolidačního programu I *by měly* stát výnosy existence relativně stabilních velkých bank. Pravdou je, že v českém bankovním sektoru i ty nejsilnější a nejzdravější banky jsou z mezinárodního hlediska pouze bankami, které nejsou příliš nemocné.

Konsolidační program I svou náplní (očištění portfolií a rekapitalizace bank) působil na poslední fázi modelu SCP (performance), avšak základní podmínky a struktura (path dependency, vysoký státní podíl v bankách a vlastnické propojení bank a podniků), z nichž vycházely skutečné příčiny problémů, zůstaly státní regulací nedotčeny. Není se tedy čemu divit, když problém špatných úvěrů vyvstal později znovu.

5. Chování bankovní a podnikové sféry jako důsledek základních podmínek a struktury trhu

Model SCP vypovídá o tom, že chování subjektů je odvislé od základních podmínek (makroekonomické a legislativní) a struktury trhu. Následující kapitola se bude snažit toto tvrzení potvrdit s pomocí údajů a zkušeností z ČR. Podívejme se tedy nejprve na to, jak působily na chování bank a podnikové sféry makroekonomické podmínky .

5.1. Dopad makroekonomických podmínek na bankovní a podnikový sektor

V kapitole o Základních podmínkách jsem ukázala, že podniková produkce na počátku transformace hluboce poklesla mimo jiné také z důvodu restrikce fiskálních dotací. Banky na danou situaci reagovaly snížením úvěrové angažovanosti nebo zkracováním lhůty úvěrů. V této podkapitole ukáží, že banky po makroekonomické stabilizaci svou úvěrovou angažovanost opět posílily a nahradily tak minulé státní dotace. Nepříznivá situace v podnikové sféře vedla k nárůstu klasifikovaných úvěrů v bankovních portfoliích. Banky potom ve snaze tvořit rezervy k těmto úvěrům zvyšovaly úrokové sazby a to ponechávalo jejich úrokové marže na vysoké úrovni. Tím byl zpětně podkopáván rozvoj podnikové sféry.

V průběhu transformace došlo k podstatnému snížení podílu veřejných výdajů ČR na HDP. Zároveň došlo ke snížení transferů podnikům z 26,2% z celkových rozpočtových výdajů v roce 1990 na pouhých 6,6% v roce 1996⁶⁶. Na počátku reformy panovaly obavy, že vystavení neefektivních státních podniků tvrdému rozpočtovému omezení povede k bankrotům, ke zhroucení průmyslové základny a k masové nezaměstnanosti. Druhým protipólem byl názor, že omezení úlohy státu a působení tržních sil povede k rychlé akceleraci růstu produkce.

Ve skutečnosti podle mého názoru postupem času ztracenou státní pomoc nahradily úvěry od bank. Spolu s makroekonomickou stabilizací se totiž pozvolna uvolňovala i úvěrová kontrakce⁶⁷ a banky pod tlakem rostoucího objemu vkladů začaly posilovat své postavení na trhu. To mohlo způsobit některá neopatrná a riziková úvěrová rozhodnutí, která se patrně množila rychleji než počet úvěrovatelných projektů v ekonomice a která nebyla doprovázena stejně rychlým rozvojem institucionálního a právního rámce, jenž by korigoval angažovanost v nadměrně rizikových aktivitách.

Výše vykázané snížení transferů podnikům bylo mimo jiné také zásluhou fungování řady mimorozpočtových fondů, které neovlivňovaly explicitní veřejné výdaje. V tomto směru nám zůstává dlužna ČNB, MF a FNM, kteří doposud nebyli ochotni shrnout celkové výdaje transformačních institucí na záchranu bank a podniků. Tvrdé rozpočtové omezení se tedy v České republice (narozdíl od Maďarska⁶⁸) nekonalo.

⁶⁶ Bulíř, Jonáš (1995)

⁶⁷ Objem úvěrů rostl v nominálním i reálném vyjádření.

⁶⁸ Ačkoliv v Maďarsku nastal politický obrat až v letech 1989-1990, liberalizace zde začala již dříve. Také dotace a transfery firmám vykazovaly již v 80. letech pokles. Poté, co proběhla cenová liberalizace, začaly se v roce 1992 uplatňovat zákony o bankrotu, v tomtéž roce se začaly projevovat příznaky tvrdého rozpočtového omezení. To s sebou ale přineslo fiskální past: omezení dotací státem vlastněným firmám snížilo daňovou základnu, výběr daní od rostoucího soukromého sektoru také nebyl nijak jednoduchý. V situaci vysoké míry nezaměstnanosti bylo ale třeba pokrýt rostoucí sociální výdaje. Zvýšení zdanění k pokrytí sociálních výdajů by odradilo investory a tudíž zbrzdilo hospodářský růst.

Vysoká míra přerozdělování a neefektivně alokované bankovní úvěry jsou jednou z příčin zpomalení strukturálních reforem⁶⁹ a tempa hospodářského růstu. Že se restrukturalizace podnikové sféry oddálila, dokazuje i abnormálně nízká míra nezaměstnanosti oproti ostatním transformujícím se zemím přetrvávající až do roku 1996. Pro objasnění nízké míry nezaměstnanosti je však také nutno říci, že mnoho zaměstnaných odešlo z trhu práce mimo pracovní sílu (do důchodu, na mateřskou dovolenou) a nezvýšilo tudíž počet nezaměstnaných. Podle *Jonáše (1997)* se český trh práce ve srovnání s ostatními východoevropskými zeměmi vyznačuje obdobnou intenzitou propouštění, ale vyšší intenzitou najímání pracovníků. To také přispívá k nízké míře nezaměstnanosti. O nedostatečných strukturálních změnách a snížené konkurenceschopnosti českých firem vypovídá i deficit obchodní bilance ČR v letech 1994-97.

Tabulka 5.1.: Míra nezaměstnanosti v ČR (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ČR	0,7	-	2,6	3,8	3,8	3,4	3,9	4,8	7,5*	9,4*
SR	-	-	11,4	12,7	13,7	13,1	11,1	11,6	-	-
Maďarsko	-	-	9,8	11,9	10,7	10,2	9,9	8,7	-	-
Rumunsko	-	-	-	-	8,2	8,0	6,7	6,0	-	-

Zdroj: Statistická ročenka 1999, *ČNB: Zpráva o inflaci za leden 2000

Přežívání neefektivních podniků podporovala i pomalá privatizace a absence bankrotových řízení. Zákon o konkursu a vyrovnání byl aplikován do praxe až od dubna 1993 (viz kapitola o Základních podmínkách) a to většinou pouze v souvislosti s likvidacemi některých státních podniků .

Banky ani IPF neměly na vyhlášení konkurzů zájem. Důvodem byla jednak pomalá práce obchodních soudů (od podání návrhu na konkurz uběhly často 1-2 roky než skutečně započal⁷⁰), jednak malé výnosy z dlužníkovy bankrotu (akcionáři zkrachovalého subjektu jsou odškodněni jako poslední) a v neposlední řadě také dopad bankrotu dlužníků do rozvah bank. Zahájení konkursního řízení banky proti svému dlužníkovi mohlo v případě nedostatku jejích rezerv (tato situace se týkala především malých bank) znamenat krach této banky. Banky ve snaze získat alespoň část svých pohledávek někdy v budoucnu, financovaly neefektivní subjekt dál, což ve svém důsledku vyvolalo nárůst klasifikovaných úvěrů.

Ani vláda jakožto vlastník bank neměla silný motiv odstartovat vlnu bankrotů, neboť se obávala důsledků nezaměstnanosti a jejích politických dopadů.

Z následující tabulky je patrné, že přes vysoký počet návrhů na konkurs jich bylo vyřízeno jen velmi malé množství, nemluvě o počtu prohlášených konkursů. Právní systém nevybavoval věřitelské firmy silnými nástroji, kterými by si mohly vynutit zaplacení svých pohledávek. V důsledku toho se do celé ekonomiky rozšířila praxe mezipodnikového úvěru.

⁶⁹ Jedinými podniky, které svou výkonnost zvýšily, jsou podniky vyvážející do zahraničí, které tlačí konkurenci, ty však pomalu přestávají být klienty českých bank.

⁷⁰ Poměr mezi právy a povinnostmi dlužníků a věřitelů byl dlouhodobě vychýlen ve prospěch dlužníků. Ti nepostizitelně převáděli aktiva ve zlém úmyslu na jiné subjekty.

Tabulka 5.2.: Úspěšnost při vyřizování konkursů a vyrovnání

	Návrh	Vyřízeno	Prohlášeno konkursů
1992	353	123	1
1993	1105	418	66
1994	1826	921	294
1995	2400	1117	727
1996	2996	1716	808
1997	3311	2047	1251
1998	4306	2397	2019
1999 (pololetí)	2258	1400	1000

Dvořáček (2000)

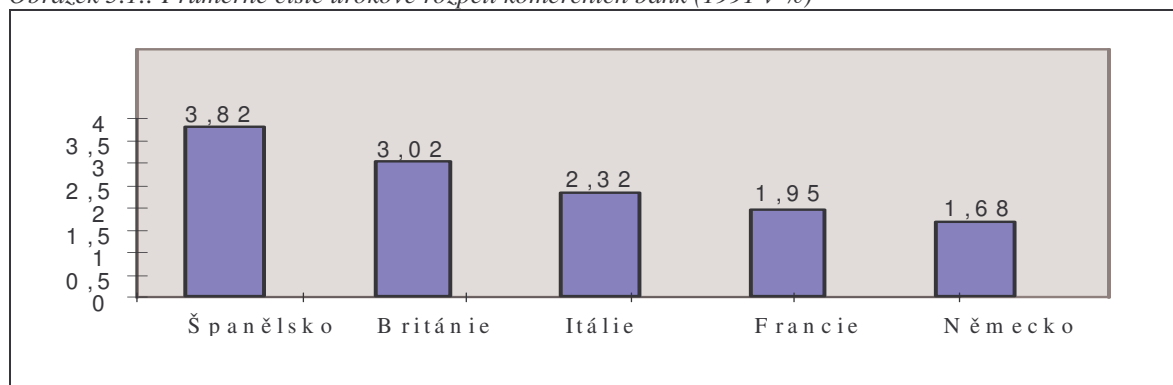
Banky zpočátku věřily v dlužníkovu schopnost zajistit si takovou finanční situaci, která mu umožní splatit dluh, a do roku 1994 tolerovaly takové dlužníky, kteří byli schopni splácet alespoň úroky (bylo těžké ohodnotit kvalitu dlužníků, kteří neměli žádnou historii). Pak ale přišel pád několika komerčních bank na přelomu let 1993 a 1994.

Proti riziku nesplacených úvěrů, které plynulo z nedostatečné restrukturalizace podnikové sféry, se banky zajišťovaly jednak tvorbou rezerv jako polštáře proti ztrátě likvidity, jednak omezením objemu poskytnutých úvěrů (1995). Obě tato opatření spolu se skutečností, že české banky do roku 1995 platily daň i z úroků, které jim nebyly spláceny, zvyšovala úrokové sazby z úvěrů a promítla se do vyššího úrokového rozpětí.

Na druhou stranu pobočky zahraničních bank působící v ČR jsou schopné být ziskové při nižších úrokových maržích, čímž si lépe přilákají zákazníky. Nižší úrokové sazby z úvěrů jsou u těchto bank umožněny úvěrováním bezpečnějších dlužníků (zahraniční firmy operující na českém trhu), levnějšími zdroji a v neposlední řadě nezatížeností špatnými úvěry, na které by musely být tvořeny rezervy.

Zatímco ve světě dosahuje úrokové rozpětí komerčních bank od 1,5-4%, v ČR (stejně jako v Polsku a Maďarsku) činilo 6-7%. S postupným poklesem úrokových měr příjmy bank z úrokového rozpětí klesají a jsou nahrazovány příjmy z poplatků (české banky tak následují zahraniční trend).

Obrázek 5.1.: Průměrné čisté úrokové rozpětí komerčních bank (1991 v %)

Pramen: Polouček (1995, str. 111)

Tabulka 5.3.: Průměrné úrokové sazby z úvěrů a vkladů klientů (banky v ČR celkem v %)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
z úvěrů	13,5	14,0	12,8	12,7	12,5	13,9	10,5	8,0
z vkladů	7,1	6,8	6,9	6,9	6,7	8,0	6,7	3,8
marže	6,4	7,2	5,9	5,8	5,8	5,9	3,8	4,2

Zdroj: ČNB: Zpráva o inflaci za leden 2000, ČNB: Zpráva o měnovém vývoji v ČR za 1. pololetí 1997, vlastní výpočty

Neochota bank půjčovat byla zřejmá z vysokých úrokových měr a také z poklesu poměru celkových úvěrů k vkladům. Banky raději zvyšovaly držbu státních cenných papírů, které mnohdy představovaly jistější zdroj výnosů než úvěry, a jejichž nabídka na trhu rostla v důsledku sterilizačních opatření ČNB. Poměr úvěrů k vkladům se kromě roku 1997 neustále snižoval. V tabulce jsou od roku 1997 úvěry vyjádřeny jako korunové i v cizích měnách, tzn. oproti předchozím letům (kdy byly uváděny pouze vklady korunové) jich je relativně více. Opticky je tak podíl úvěrů na vkladech v průběhu let 1997-1999 vyšší, než by ve skutečnosti byl, kdyby se pro léta 1990-1996 a 1997-1999 postupovalo stejnými metodami měření. Tento fakt ještě více podtrhuje neochotu bank půjčovat úvěry⁷¹.

Tabulka 5.4.: Objem celkových úvěrů a vkladů ČR (mld. Kč) a jejich podíl

	Vklady	Úvěry	Úvěry/Vklady
1990	306,3	417,3	1,36
1991	413,6	494,3	1,20
1992	518,5	578,6	1,12
1993	648,3	672,2	1,04
1994	771,3	776,2	1,01
1995	896,3	825,7	0,92
1996*	856,9	785,9	0,92
1997**	1077,0	1063,4	0,99
1998**	1151,8	1111,4	0,96
1999**	1167,2	1075,2	0,92

Zdroj: Jonáš (1997, str. 168), *ČNB: Bankovní dohled v ČR 1998, ** předběžné materiály ČNB pro výkazy za rok 1999

Pozn.: 1990- 1996 pouze korunové úvěry, od roku 1997 i úvěry v cizích měnách

Některé podniky si proto začaly vypůjčovat přímo v zahraničí bez zprostředkování domácích bank. Zahraniční úvěry byly domácím podnikům poskytovány s delší dobou splatnosti (tzn. mohly být využity na investiční činnosti) a za nižší úrok a alespoň do roku 1996 s nízkým kursovým rizikem. Pokud by měl tento trend pokračovat, mohlo by se stát, že zdravé firmy vymizí z portfolií českých bank úplně. To by ovšem znamenalo rostoucí nabídku bankovních úvěrů neefektivním firmám (neboť banky svá aktiva někam investovat musí) a následné zhoršení portfolia bank, což by dále podkopávalo rozvoj podniků.

5.2. Zpoždění legislativy a chování bank

V kapitole o Základních podmínkách jsem popisovala, že po revoluci vzniklo institucionální a legislativní vakuum. Následující část této kapitoly se zaměří na popis Chování, kterým banky na danou situaci odpověděly⁷².

V podmínkách legislativního vakuu, v situaci rozsáhlé a neopakovatelné redistribuce majetku, se stala jednou z nejzávažnějších příčin problémů velkých polostátních bank a úpadku mnoha malých bank finanční kriminalita. Kromě insider obchodů⁷³ se v české praxi objevily nejrůznější zprostředkovatelské a transferové⁷⁴ a počítačové podvody⁷⁵, podvody s mimobilančními produkty (úvěrové přísliby, poskytnuté garance či zálohy, akreditivy), šeky a kreditními kartami.

⁷¹ Je ale také pravda, že stav úvěrů klesal, protože mnoho z nich bylo odepsáno.

⁷² Více viz ČNB, *Bankovní sektor v období ekonomické transformace, Praha, 1996*

⁷³ Obchody provedené v souvislosti se zneužitím vnitřních, jiným subjektům nedostupných informací -např. o situaci dlužníků- insider osobami (ředitelé firem, pracovníci ministerstva, banky-jež mají informace o svých klientech).

⁷⁴ Nové technologie přenosu a zpracování dat.

⁷⁵ Počítačové podvodníci se např. pokusili připravit Union banku o 80mil. Kč (*Bankovníctví 1/97, str. 6*)

V této podkapitole budu uvádět příklady *malých* bank, spíše než těch velkých, neboť právě ony doplately na své jednání ukončením existence. Vyšetřování příčin jejich pádů přineslo své první ovoce, proto i já zde mohu jmenovat konkrétní případy. Velké banky, jejichž kapitál stačil na to, aby mohly důsledky svých nelegálních aktivity přežít, zatím svá tajemství neodkryly. Až na jednu:

Největším příkladem podvodu s mimobilančními položkami se stal případ **Komerční banky**. Ta poskytla – a co víc, také proplatila - garance zahraniční firmě BCL, jejíž zakladatel byl již dříve se svými podvodnými praktikami odhalen v Maďarsku. Tím porušila angažovanost v mimobilančních položkách vůči jednomu klientu.

Již při samotném udělování licencí v letech 1990-1992 se etablovaly banky, jejichž management prováděl nepříznivý výběr, když (ať z vlastního přesvědčení nebo z popudu akcionářů banky) skrze poskytování úvěrů svým akcionářům financoval podniky s ním spřízněné, a sledoval pouze své krátkodobé cíle. Výsledkem bylo obohacení se úzké skupiny podnikatelů na účet vkladatelů a v konečné fázi daňových poplatníků.

Kreditní a průmyslová banka (KPB) porušila pravidla obezřetného podnikání, když poskytla zhruba 2,6 mld. Kč nedobytných úvěrů. V době před zavedením nucené zprávy činil podíl klasifikovaných úvěrů na celkových úvěrech téměř 90%⁷⁶ !!!

Pro **Banku Bohemia** (BB) byl osudný podvod spojený s vydáním záruk (prime bank guarantees) do zahraničí⁷⁷. První garance byly podepsány v červenci 1993 a celková suma, na niž byly garance vydány, představovala více než 1,2 miliardy dolarů. Hodnota garančních listů převyšovala asi 50krát základní jmění banky (0,8 mld. Kč). Zveřejněné informace vyvolaly nedůvěru vkladatelů; v novodobé historii první run na banku spolu s vysokým podílem klasifikovaných úvěrů a nevýhodnými zárukami vyvolal její nucenou správu a následnou likvidaci. Banka Bohemia byla specializována na střední a drobnou klientelu, řada úvěrových obchodů byla poskytnuta díky napojení klientů na management banky⁷⁸.

AB banku (ABB) zachránil v roce 1993 od nucené správy její největší věřitel - ČS - navýšením základního kapitálu. I přes tuto výpomoc byla na ABB uvalena nucená správa v květnu 1994, neboť se ABB dostala do problémů s likviditou (podíl problémových úvěrů činil téměř 40 %). Hlavním problémem se staly nesplacené úvěry poskytnuté akcionářům, které v době uvalení nucené správy byly téměř dvojnásobné oproti jejich vkladu do základního jmění banky. Mezi největší akcionáře patřily např. Soudkovo NERo, ČKD (akcie za 200 mil., úvěr za 500 mil. Kč) a Tresoria.⁷⁹

Management **České banky** (ČB) se základním jměním 1,2 mld. Kč povolil *fyzické osobě z řad akcionářů banky* úvěry (bez dlužných úroků a penále) ve výši zhruba 1 mld. Kč! Banka přijala jako záruku *vlastní směnky* dlužníka. Dalších asi 600 mil. Kč poskytl management banky společně, v nichž předchozí dlužník měl vlastnické podíly a vliv na řízení.

Kreditní bance Plzeň pomohla ČNB refinancováním již v roce 1992. Největšími dlužníky banky byli její majoritní akcionáři, kteří si buď přímo nebo pomocí svých firem vypůjčili z banky zhruba

⁷⁶ Mervart (1997), Majoritním vlastníkem KPB byla firma Amex, s.r.o. vlastněná generálním ředitelem KPB A. Moravcem. Ten byl propuštěn z vazby na kauci 1 mil.Kč (*Bankovníctví 1/97, str. 4*)

⁷⁷ Banka v té době neměla plnou licenci k obchodování s devizovými prostředky a porušila devizový zákon. Viceprezident Ing. Čadek, který garance podepsal spolu s Ing. Vostřákem, se hájil, že garance nejsou cennými papíry a tudíž nepostupoval protiprávně.

⁷⁸ Ze zhruba 20 mil.Kč, které zůstaly na Čadkově účtu v Bohemia bance umožil nucený správce nesplacené úvěry několika firmám, za něž byly tyto prostředky jako zástava poskytnuty (*MF dnes, 9.2.2000, str. 6*).

⁷⁹ Jistě stojí za povšimnutí, že tato firma figurovala u pozdějších krachů České banky a Kreditní banky.

sumu odpovídající hodnotě jimi držených akcií (320 mil. Kč). V souvislosti s krachem této banky se ve špatné likviditní situaci ocitla i **Agrobanka Praha**.

Malé banky se od počátku potýkaly s problémem jak splatit základní upsaný kapitál a výše uvedené příklady dokazují, že noví akcionáři si podíl na upsaném ZK mohli vypůjčit u jiné banky a po založení vlastní banky jej od ní získat zpět formou ledabyle zaručených úvěrů. Pokud jde o vlastníky bank, vložení jejich vlastních peněz s jasným původem musí být nezbytnou podmínkou pro udělení bankovní licence, aby se pro ně zvýšily náklady nevykonávání účinné kontroly nebo dokonce podvodných aktivit.

Problém morálního hazardu a nepříznivého výběru lze snížit přísným požadavkem na kapitálové vybavení banky a alespoň částečně tak sladit zájmy věřitelů banky a jejich vlastníků. V ČR byla ovšem kapitálová vybavenost bank zpřísněna až v době, kdy většina bank již existovala. Nízké náklady na kapitál (pokud vůbec nějaké, v některých případech byl totiž kapitál získán na úvěr) potřebný k založení banky (1990 - 50 mil. Kčs), které měly původně zajistit vstup nových bank a konkurenci v odvětví, kontroverzně vedly k úplně jiným motivacím manažerů. Ti, vědomi si svého nízkého vkladu do základního jmění a nemaje hmotnou zodpovědnost za ztráty banky (případně ztráty z krachu banky ponosou ve větší míře její věřitelé, zatímco případné zisky z výnosnějších aktivit by případně zcela manažerům), raději vyplenili depozita a zlikvidovali banku, než aby pracně usilovali o její ziskovost.

V bankovním sektoru operují ještě i dnes netransparentní seskupení osob a firem (viz podkapitola o propojení bank a podniků skrze IPF), která jednájí s cílem odčerpat z banky peníze a přesunout je do prioritních oblastí jejich podnikatelského zájmu (průmysl...). Tyto skupiny se vyznačují častou změnou názvů firem a jejich sídel, koloběhem osob ve vedení a orgánech firem. V bankách vystupují v mnoha rolích, např. jako přímí či nepřímí vlastníci, členové statutárních orgánů nebo obchodní partneři. Často hrají všechny role dohromady.

Tyto skupiny např. prodají nelikvidní akcie svých satelitních papírových firem bankám se závazkem zpětného odkupu⁸⁰, který v budoucnu není splněn, nebo prodají cenné papíry bance za mnohem vyšší cenu, než je dohodnutá cena zpětného odkupu. Tyto skupiny jsou financovány bankou formou zálohy na nákup cenných papírů pro banku⁸¹, přičemž se v podstatě jedná o skryté dlouhodobé bezúročné úvěrování těchto subjektů. Transakce mají řád stovek milionů až miliardy korun a pro banku znamenají skutečnou nebo potenciální ztrátu, která může vést ke ztrátě likvidity nebo dokonce ke krachu. Odhalení tohoto druhu finanční kriminality není jednoduchou záležitostí, o některých aktivech a pasivech banka neúčtuje, nebo je přeúčtuje do jiných kategorií, potenciální ztráta proto není z finančních výkazů patrná.

Problém úmyslného zneužívání banky vlastními akcionáři byl řešen až v novelou zákona z roku 1998. Na počátku, když byly zjištěny první problémy bank bylo jedinou zbraní ČNB proti nezodpovědnému chování akcionářů banku uzavřít. V období prvních pádů bank ČNB pozastavila udělování nových bankovních licencí⁸², teprve později začala ČNB vydávat opatření obezřetného chování bank⁸³ a zpřísnila bankovní dohled. Poté bylo ČNB povoleno nařídít účetní snížení vlastního jmění⁸⁴ a vyvinout tak tlak na akcionáře, aby přistoupili k fúzi s kapitálově silným subjektem.

⁸⁰ Opatření o zásadách vytváření portfolií cenných papírů a majetkových podílů bankami vstoupilo v platnost až 1.1.1997.

⁸¹ Novela bankovního zákona z roku 1994 zakazuje bankám půjčovat na nákup svých cenných papírů.

⁸² V souladu se zákonem č. 21/1993 o ČNB

⁸³ Zákon č. 158/1989 Sb., o bankách a spořitelnách, přijatý ještě v době monobankovního systému, pravidla obezřetného podnikání nezahrnoval.

⁸⁴ Novela bankovního zákona č. 156/1994.

ČNB podala 16 trestních oznámení v souvislosti s podvodnými aktivitami bank (stav ke konci 1999). Policie ani soudy však nejsou dosud dostatečně odborně ani kapacitně vybaveny na vyšetřování a souzení rozsáhlejších a komplikovanějších případů. Neexistují žádné precedenty a tak vyšetřování často končí propuštěním viníků na svobodu.

V poslední době byl ustaven speciální tým expertů zaměřený na monitorování a vyšetřování případů bankovní kriminality⁸⁵. Rovněž je připravováno působení finanční policie a specializovaného státního zastupitelství od 1.1.2001. Tato opatření ale neřeší příčiny problémů bank. Jsou spíše represivními opatřeními, která budou vždy působit ex-post. I když určitou část prevence před problémy bank v sobě zahrnují: hrozbu pro potenciální účastníky finančních podvodů.

V souvislosti s krizí malých bank v letech 1994-1996 aplikovala ČNB Konsolidační program II, který byl následován Stabilizačním programem. Pochybné výsledky snažení státu diskutují v následující kapitole.

Mezitím je ale třeba dokončit myšlenku této kapitoly a vrátit se k ostatním faktorům (Struktura), které vedle Základních podmínek - makroekonomických i legislativních – determinovaly chování bank.

5.3. Struktura podnikové sféry a bankovního systému a její dopad na Chování

K přechodu na dvoustupňovou bankovní soustavu došlo v roce 1987 v Maďarsku, 1988 v SSSR, 1989 v Polsku a konečně v roce 1990 také v Československu a Rumunsku⁸⁶. Tato reforma ale prozatím nevedla k bankovnímu systému, který by mobilizoval úspory a umisťoval je efektivně tam, kde budou produktivněji použity.

V následující části kapitoly ukáží, že česká podoba universálního bankovníctví bez čínských zdí vytvořila prostor pro konflikt zájmů bank jako věřitelů a vlastníků a znemožnila efektivní rozhodování o alokaci úvěrů. Dále se zaměřím na to, jaký vliv mělo většinové státní vlastnictví na chování velkých bank, a jaké důsledky měla vysoká míra koncentrace a segmentace trhu úvěrů pro malé banky.

5.3.1. Důsledek universálního uspořádání v českém bankovníctví

Výhody universálního bankovníctví spatřují někteří ekonomové v možnosti bank diversifikovat riziko rozdělením aktivit na investiční a komerční, ve snížení rozsahu asymetrické informace. Pokud jsou banky v dozorčích orgánech nefinanční instituce, mají větší přehled o skutečné situaci podniku, zároveň by měly mít větší možnost ovlivňovat chování podniku (corporate governance) a předcházet morálnímu hazardu ze strany podniku. To je běžnou praxí ve vyspělých ekonomikách se stabilními makroekonomickými podmínkami, relativně nízkým rizikem platební neschopnosti a existencí čínských zdí mezi komerčními a investičními aktivitami bank.

V ČR takové výhody bohužel spatřovány nejsou, naopak. Banky místo k tlaku na restrukturalizaci využívaly svou majetkovou přítomnost v podnicích a získané informace ke zcela odlišným účelům, např. k účasti v obchodování s cennými papíry těchto podniků. Místo účinné corporate governance se spíše projevoval konflikt zájmů bank jako věřitelů a vlastníků:

⁸⁵ V roce 1997 proběhlo školení českých vyšetřovatelů, příslušníků ekonomické kontrarozvědky a pracovníků analytického útvaru MF v boji proti bankovním podvodům a tunelování bank lektory FBI.

⁸⁶ Viz *Tanzi v Bulíř, Jonáš (1995)*

- 1) Buď se stalo, že banka jako vlastník prostřednictvím svých zástupců v dozorčí radě přinutila podnik čerpat dražší úvěr právě od ní samotné, i když by podnik mohl být schopen získat ho na trhu levněji,
- 2) nebo naopak, byla-li banka založena podnikem pro účely jeho vnějšího financování, může tato poskytovat úvěry tomuto podniku jako svému akcionáři, i když ten je neefektivní, nebo používá úvěr na takové účely, že potom není schopen ho splatit. Banka tak poškozují svou finanční situaci (viz Zpoždění legislativy a chování bank, v této kapitole).
- 3) Dnes v případě problémů podniku nejsou banky ochotny iniciovat bankrot z důvodů obavy, že vyjde najevo i jejich slabá finanční situace. Nejsou ochotny přiznat, že jim podniky nesplácí a proto jim poskytují nové a nové úvěry na splácení úroků a jistin starých úvěrů (roll-over, ever-greening). Špatné úvěry také motivují banky zachovat si vlastnictví podniku, zatímco jiný nezávislý investor by svůj podíl již prodal a alokoval kapitál do jiných více výhodných příležitostí. Na druhou stranu podniky, jejichž hospodaření se nachází blízko úpadku a jsou financovány především dluhově, podnikají riskantní kroky s tím, že pokud projekt nevyjde, budou ztraceny cizí (bankovní) zdroje.

Úzké propojení bank a podniků rovněž brání rychlejšímu rozvoji kapitálového trhu. Podniky se pod ochrannými křídly měkkého rozpočtového omezení a nízkého nátlaku na management ze strany bank nerestrukturalizují a tudíž ani jejich situace není taková, aby byly schopny financovat se emisemi dluhopisů a akcií.

Universální charakter bank nebyl v ČR dosud zdrojem účinného tlaku bank na management podniků. Těsnější vztahy bank s podniky nezabránilly nepříznivému výběru ani morálnímu hazardu. Důkazem, že se banky a jejich investiční fondy⁸⁷ nechovaly jako aktivní vlastníci vzhledem k podnikové sféře, je stále vysoký poměr klasifikovaných úvěrů a také nižší míra restrukturalizace⁸⁸ oproti podnikům, které jsou vlastněny strategickými investory.

Propojení bank a podniků působí také na oddalování privatizace velkých bank. Bankrot 30% podniků⁸⁹, který by pravděpodobně zahájili noví vlastníci bank, je pro vládu nepřijatelný.

Proto byl rozsah vlastnictví v nefinanční sféře postupně snižován novelami zákona o bankách. Ve prospěch argumentu proti vlastnictví podniků bankami hovoří i dostatečná možnost banky monitorovat podnik díky dlouhodobému úvěrovému vztahu, kdy rozhodování o poskytování nových úvěrů je ovlivněno splácením dříve poskytnutých úvěrů. Jde o universální bankovníctví, kde ale podniky nejsou vlastněny bankami.

Jediným, ale důležitým argumentem pro vlastnictví podniků bankami v českých podmínkách byl především zpočátku reformy nedostatek kapitálu, který by umožnil jiným subjektům koncentrovat vlastnictví tak, aby na základě kupónové metody privatizace nebylo vlastnictví podniků a tudíž i jejich kontrola rozptýlené.

5.3.2. Státní vlastnictví velkých bank

Dnes jsou velké podniky (a část středních) kontrolovány investičními privatizačními fondy (získaly 4/5 investičních bodů v kupónové privatizaci) či finančními holdingy⁹⁰, jež z těchto fondů vznikly.

⁸⁷ Investiční fondy získaly vlastnictví značného počtu podniků a tudíž nebyly schopné vystupovat v roli aktivních majitelů soustředujících se na zvyšování výkonnosti podniku. Investiční fondy zahraničních bank naopak usilovaly o získání kontrolních podílů.

⁸⁸ *World bank (1999, str. 127).*

⁸⁹ Podle *HN z 1.7.1997* vlastní banky až 30% průmyslových podniků.

⁹⁰ Holdingy nepodléhají dohledu Ministerstva Financí nad dodržováním limitů účastí v jednom podniku.

Rozhodujícími správci a vlastníky těchto fondů jsou největší české banky (KB, IPB, ČS, ČSOB), jejichž core investorem do doby privatizace nebyl nikdo jiný než FNM.

Tabulka 5.5.: Struktura akcionářů bankovního čtyřlístku k 31.12.1996

KB (vlastník, %)		ČSOB (vlastník, %)		ČS (vlastník, %)		IPB (vlastník, %)	
FNM	48,74	ČNB	26,51	FNM	45,00	FNM	29,66
RIF	4,33	NBS	24,13	RIF	0,38	Česká pošta	6,28
Bank NY	9,56	FNM	19,59	města	14,75	Charouz holding	13,89
IPB	3,81	MFČR	19,50	inst.investoři	34,51	Chemapol	3,00
IPF KB	2,58	zaměstnanci	0,98	indiv. investoři	5,36	inst. investoři	35,03
ČS	1,95	ostatní	9,29			ind. investoři	12,14
ostatní	29,03						

Zdroj: výroční zprávy bank za rok 1996

Na vrcholu vlastnické struktury podniků tak donedávna stál stát (stejně jako v minulém institucionálním systému), který skrze FNM, soustavu bank a privatizační fondy kontroloval velkou část ekonomiky.

Stát nadále zůstává důležitým věřitelem velkých a středních podniků také díky transferu starých závazků podniků do Konsolidační banky a České finanční. Ty se staly držiteli akcií podniků v hodnotě přibližně 20 mld. Kč⁹¹.

Ochrana velkých podniků (dříve státních, dnes quasi privátních) tedy nadále pokračuje. Banky převzaly roli plánovacího centra z období minulého režimu tím, že pokračují v redistribučním procesu pomocí svých úvěrových a úrokových politik. Při takovém uspořádání chybí v systému účastník, jenž by inicioval bankrot. Státní vlastnictví bank podporuje alokaci úvěrů neefektivním podnikům, jejichž uzavření by způsobilo vysokou míru nezaměstnanosti. Ta je politicky nepřijatelná. Druhotná platební neschopnost by mohla navíc zapříčinit, že s bankrotem jednoho podniku padne i firma jinak ekonomicky zdravá, leč bohužel s nesplacenými pohledávkami.

Existující bankovní struktura funguje jako fiskální díra. Alokuje chybně kapitál, aby pokryla ztráty podniků. V podstatě jsou její půjčky kvazifiskálními dotacemi, které by měly být financovány ze státního rozpočtu, ale protože jsou poskytovány finančním sektorem, nenafukují rozpočtový deficit. Hrozí tak růst potenciálních finančních závazků vlády. Alternativou je dotovat státní podniky přímo ze státních rozpočtů, nebo vynaložit finance na rekvalifikaci a podpory v nezaměstnanosti v důsledku zavření těchto podniků.

Stát, jako většinový vlastník bank, požímal svá práva velmi pasivně. Zástupci státu v dozorčích radách bank neměli při zastupování daňových poplatníků jako majitelů bank takovou motivaci kontrolovat činnost banky, jakou by měli, kdyby zastupovali své vlastní peníze vložené do kapitálu banky.

Existence výrazných státních podílů v bankách vytváří deformace také ve struktuře podnětů managementu (nepříznivý výběr a morální hazard) i majitelů vkladů (morální hazard):

- 1) V situaci, kdy veškeré vklady jsou implicitně garantovány státem, nemá vedení banky žádný stimul alokovat aktiva efektivně. Zmíněný jev je umocňován pokaždé, když jsou velké banky opakovaně (nikoli slovy, nýbrž činy) ujišťovány, že jejich portfolia budou v případě problémů

⁹¹ World bank (1999, str. 144)

vyčištěna za přispění státu. Banka, která ví, že stát usiluje o její privatizaci, neriskuje při poskytování nových půjček vlastní kapitál, potenciální ztráty z nesplacených půjček totiž půjdou na vrub ministerstva financí nebo centrální banky, a tak se pouští do rizikových operací. Chování managementu je zcela inverzní k předpokladu, že vedení, aby nebylo vyměněno novým vlastníkem, zlepšuje své chování. V tomto smyslu by bylo výhodnější privatizovat banky hned zpočátku transformace, nedocházelo by k neefektivní alokaci.

- 2) Vkladatelé uloží svá depozita u dané banky ať je riziková či nikoli, neboť státní vlastnictví je vykládáno jako implicitní garantování bezpečnosti vkladů a navíc polostátní české banky jsou too-big-to-fail (příliš velké na úpadek, tzn. stát si z politických důvodů nemůže dovolit jejich pád).

5.3.3. Koncentrace a segmentace trhu bankovních služeb a důsledky pro chování malých bank

Cílem této části kapitoly je ukázat, jak segmentace trhu úvěrů a snaha rychle zaujmout postavení na trhu zapříčinily soustředění se malých bank na rizikovější aktivity. Tato část kapitoly, spolu s předcházející částí o základních podmínkách (makroekonomické a legislativní), vysvětluje, proč musel stát v pokročilejších letech transformace opět zasahovat.

V následujících tabulkách uvádím údaje pouze za rok 1994, nikoli časové řady z let 1990-1999. Důvodem je skutečnost, že pouze jediný zdroj (Čapek 1995) prezentuje potřebná data *zvláště* pro malé, velké a zahraniční banky, naneštěstí k tomu používá pouze data pro rok 1994. ČNB, která je zodpovědná za informování veřejnosti, poskytuje potřebné údaje pouze za *bankovní sektor jako celek*, což znesnadňuje analýzu v rámci jednotlivých skupin bank.

V kapitole o struktuře bankovního systému jsem ukázala, že velké polostátní banky koncentrují většinu trhu *depozit*. Velkou částí disponuje ČS a IPB. ČS je koncentrovala již v období CPE, IPB se stala spořitelně velkým konkurentem díky mnoha pobočkám a přepážkám své divize- Poštovní spořitelny. Do velkých bank alokuje své vklady rovněž vláda. Ta nepřímo podporuje jejich zdrojovou základnu, dochází tak k diskriminaci malých bank.

Malé banky měly oproti tomu omezený přístup k primárním zdrojům v důsledku teprve vznikající vlastní pobočkové sítě a setrvačnosti vkladatelů orientujících se na zavedené velké banky-ČS. Proto byly nuceny refinancovat se úvěry od centrální banky a posléze na mezibankovním trhu depozit, kde byly úrokové sazby zpočátku vysoké. Obtížnost přilákat vklady obyvatelstva byla zesílena tím, že vklady v malých bankách nebyly na rozdíl od bank vlastněných státem do roku 1994 garantovány (viz Základní-legislativní podmínky). Proto se malé banky musely zaměřit na úvěry s předpokládanou nadprůměrně vysokou návratností, tedy na úvěry malým rizikovějším firmám s větší pravděpodobností nesplacení a omezenými možnostmi dostatečné záruky na pokrytí těchto úvěrových rizik.

Vysoká koncentrovanost je pozorovatelná také na straně *úvěrových operací* bank. V roce 1994 poskytovaly velké banky 74,4% z celkových úvěrů v ekonomice. Tento trend pokračoval i v dalších letech (1996: 74,3%, 1997: 75,3%, 1998: 72,1%, 1999: 70,95%)⁹². Rovněž v jednotlivých kategoriích úvěrů vedly velké banky, když opět poskytovaly kolem 3/4 z krátkodobých, střednědobých i dlouhodobých úvěrů.

⁹² Zdroj: ČNB: *Bankovní dohled v ČR 1998, graf na str. 22, Bankovní dohled v ČR 1997, graf na str. 22, Předběžné údaje ČNB pro rok 1999.*

Tabulka 5.6.: Procentuální podíl bank na celkových úvěrech (stav k 30.11.1994)

	Malé banky	Velké banky	Zahraniční banky a pobočky	Banky celkem
Úvěry celkem	19,3	74,4	6,3	100,0
Krátkodobé úvěry	14,2	76,4	9,4	100,0
Střednědobé úvěry	15,5	77,8	6,7	100,0
Dlouhodobé úvěry	30,4	68,2	1,4	100,0

Zdroj: Čapek (1995)

Z následující tabulky je patrné, jak byl trh úvěrů segmentován:

1) úvěry soukromým subjektům dominují jak v portfoliu malých tak i velkých bank, avšak je vysoce pravděpodobné, že půjčování veřejným podnikům pohlcuje značnou část disponibilních prostředků velkých bank. Vzhledem k tomu, že *velké banky* držely část špatných úvěrů z minulosti⁹³, je zřejmé, že i dnes dále úvěrují ztrátové bývalé státní (dnes již soukromé) podniky, jejichž úvěrové portfolio od bývalé SBČS zdědily⁹⁴. V případě velkých bank hrají roli také úspory z rozsahu. Pro velké banky je levnější úvěrovat několik velkých firem (bývalých státních podniků) než poskytovat velké množství malých úvěrů mnoha privátním firmám.

2) Zahraniční banky a pobočky v počátečním období transformace spíše monitorovaly ekonomický vývoj a nyní financují především podniky se zahraniční účastí ze země svého původu.

3) Malým bankám tedy nezbývalo nic jiného, než specializovat se na nově vzniklé malé a střední podniky s vysokým rizikem neexistence jejich úvěrové minulosti⁹⁵. Úvěrové portfolio malých bank se z 95% soustřeďuje na státní podniky a soukromé firmy, naproti tomu portfolia dalších dvou skupin bank jsou mnohem více diversifikovaná. S méně diversifikovaným portfoliem a s nižším základním kapitálem malých bank existuje větší riziko, že banka na své rizikové obchody doplatí.

Tabulka 5.7.: Procentuální podíl úvěrů různých bank různým klientům (stav ke konci listopadu 1994)

	Banky celkem	Malé banky	Velké banky	Zahraniční banky a pobočky
Státní podniky	26,8	38,9	25,3	8,3
Soukromé firmy	59,1	56,2	62,2	31,7
Zahraniční firmy	4,8	1,4	1,4	54,8
Obyvatelstvo	5,8	0,4	7,4	3,3
Nerezidenti	0,3	0,7	0,2	0,8
Ostatní	3,1	2,4	3,5	1,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Čapek (1995)

Malé banky s cílem získat část trhu úvěrů poskytovaly dlouhodobé úvěry navzdory nedostatku (především dlouhodobých) vkladů, který řešily půjčkami od ČNB a na mezibankovním trhu (až polovina zdrojů malých bank je ve formě vkladů a úvěrů od jiných bank). Zcela opačnou tendenci vykazovaly velké banky⁹⁶.

⁹³ Nejvíce špatných úvěrů měla Komerční banka, ČSOB vlastnila pohledávky vůči zahraničí, několik dalších úvěrů vůči podnikové sféře měla i Investiční banka.

⁹⁴ Do jisté míry tak pokračuje měkké rozpočtové omezení podniků. To je nadále změkčováno státním vlastnictvím bank a vlastnickým propojením bank a podniků.

⁹⁵ Např. 90% úvěrů Banky Bohemia směřovalo v polovině roku 1992 do soukromých firem. (*Výroční zpráva BB za pololetí 1992*).

⁹⁶ Pět největších bank (KB, ČS, ČSOB, IPB, AGB) mělo (kromě Komerční banky) v roce 1995 možnost získat více vkladů, než kolik poskytly úvěrů. Nejvíce se toto tvrzení týkalo ČS.

Tabulka 5.8.: Poměr úvěrů ke vkladům bank (stav k 30.11.1994)

	Malé banky	Velké banky	Zahraniční banky a pobočky
Úvěry celkem / Vklady celkem	3,03	0,9	1,22
Krátkod. Úvěry / Krátkod. vklady	1,31	0,54	0,78
Středněd. Úvěry / Středněd. vklady	2,5	1,21	9,78
Dlouhod. Úvěry / Dlouhod. vklady	106,6	3,48	94,06

Zdroj: Čapek (1995)

Pokud se podíváme na časovou strukturu bankovních úvěrů z roku 1994 a přijmeme hypotézu, že dlouhodobé úvěry jsou rizikovější co se týče jejich splacení, zjistíme, že malé banky poskytly ze svého portfolia právě nejvíce úvěrů dlouhodobých a opět se vystavovaly vyššímu úvěrovému riziku. Oproti tomu velké banky se soustřeďovaly převážně na úvěry krátkodobé. Rovněž pobočky zahraničních bank se soustřeďují na krátkodobé úvěry, když patrně financují pouze oběžná aktiva zahraničních podniků, zatímco jejich dlouhodobé úvěry jsou zastupovány přímými investicemi ze zahraničí.

Tabulka 5.9.: Úvěry podle splatnosti v každé ze skupin bank (stav k 30.11.1994)

	Malé banky	Velké banky	Zahraniční banky a pobočky
Úvěry celkem	100,0	100,0	100,0
Krátkodobé úvěry	30,2	42,2	61,9
Střednědobé úvěry	23,6	30,9	31,6
Dlouhodobé úvěry	46,1	26,9	6,6

Zdroj: Čapek (1995)

Z následující tabulky vyplývá, že expanze malých bank především na trhu dlouhodobých úvěrů byla "úspěšná", pokud ji budeme měřit podílem na nových úvěrech. Otázkou ovšem je, nakolik tato expanze přispěla k rozvoji těchto bank a nakolik zapříčinila jejich pád.

Tabulka 5.10.: Procentuální podíl bank na nových úvěrech (úvěry udělené během listopadu 1994)

	Malé banky	Velké banky	Zahraniční banky a pobočky	Banky celkem
Úvěry celkem	28,7	37,2	34,1	100,0
Krátkodobé úvěry	23,2	36,4	40,4	100,0
Střednědobé. úvěry	39,0	42,8	18,2	100,0
Dlouhod. úvěry	53,6	31,5	14,9	100,0

Zdroj: Čapek (1995)

Lze tedy shrnout, že malé banky kvůli obtížnému přístupu k vkladům a segmentaci trhu úvěrovaly rizikovější klienty. Za účelem získat větší podíl na trhu poskytovaly spíše dlouhodobé úvěry (relativně také rizikovější) navzdory nedostatku dlouhodobých vkladů. Poskytly také největší část z nových dlouhodobých úvěrů. Tím se vystavovaly nebezpečí nízké likvidity.

6. Řešení bank, jejichž problémy mají svůj původ v porevolučním období

V minulé kapitole jsem analyzovala Chování bank, které vzniklo v důsledku Základních podmínek a Struktury bankovního a podnikového sektoru a které způsobilo bankám značné problémy. Následující kapitola popisuje, jak na situaci reagoval stát, a snaží se zásahy zhodnotit. Zabývá se řešením problému malých bank (dílní řešení v letech 1993-95, Konsolidační program II, Stabilizační program) a zmiňuje se také o pomoci velkým bankám („pomoc“ AGB, sanování ostatních velkých bank, Revitalizační program pro banky a podniky 1999). Ukáže také, že i přes státní pomoc velký počet malých, ale i pátá největší Agrobanka, na své chování doplatily.

6.1. Malé české banky: dílní řešení (1993-95), Konsolidační program II (1996) a Stabilizační program (1997)

Základní příčinou problémů některých malých bank byla rychlá úvěrová expanze v počátcích jejich činnosti⁹⁷, kdy ještě téměř neexistovala žádná regulační pravidla zejména o úvěrové angažovanosti⁹⁸. Vzhledem k segmentaci trhu se malé banky zaměřily na nově vzniklé malé a střední podniky s vysokým rizikem neexistence jejich úvěrové minulosti. Banky nevěnovaly pozornost vnitřnímu systému řízení a kontroly a nezabezpečovaly dostatečně nebonitní aktiva rezervami⁹⁹.

Také defraudace a podvody vedení banky a s ním spřízněných akcionářů byly příčinou problémů malých bank. Netransparentní podnikání s cennými papíry (včetně akcií banky) dovolilo proniknout akcionářům banky (přímo i zprostředkovaně) do řad jejích klientů. Ti si poté prosadili levný úvěr na realizování svých projektů.

Nemalou odpovědnost nese rovněž bankovní dohled ČNB, který v počátcích transformace neshledal žádné závady v zárukách či návratnosti úvěrů (ačkoli zahraniční auditoři již doporučovali bankám tvořit rezervy)¹⁰⁰.

6.1.1. Dílní řešení (1993-95)

Na nepříznivou situaci v sektoru malých bank reagoval bankovní dohled ČNB teprve v roce 1993 licenčním moratoriem a zpřísněním podmínek pro udělování bankovních licencí (viz kapitola o Struktuře). V té době již existovalo 22 malých bank. Lze tudíž konstatovat, že výše uvedená opatření byla učiněna v okamžiku, kdy již značná část bank vznikla. Za nových přísnějších pravidel nebyla založena žádná malá banka.

V souvislosti s objevenými podvody v bankách byla od roku 1993 vypracována také první opatření pro jednotlivé banky.

⁹⁷ Všechny banky, které měly zásadní existenční problémy, vytvořily převážnou část svého úvěrového portfolia do konce roku 1993 (ČNB, *Bankovní sektor v období ekonomické transformace*, Praha, 1996).

⁹⁸ První opatření o úvěrové angažovanosti bank vstoupilo v platnost až v roce 1993.

⁹⁹ Často není možné realizovat zástavu z důvodu jejího tristního stavu, nebo je to sice možné, ale za daleko nižší cenu, než na kterou byla původně (často podvodně) odhadnuta. Na zajištění úvěru nemovitostmi, jejichž cena byla při ocenění nadhodnocena doplatil nejen Bankovní dům Skala.

¹⁰⁰ Např. v bance Bohemia doporučila auditorská firma Coopers & Lybrand za rok 1992 vytvořit rezervy ve výši 20% poskytnutých úvěrů (*Výroční zpráva 1992*).

Tabulka 6.1.: Banky, jejichž problémy řešila ČNB v letech 1993-1995

Název banky	ZJ-upsané (mil. Kč)	ZJ-splacené (mil. Kč)	Opatření ČNB	Výplata vkladů	Dnešní situace banky
Kreditní a průmyslová banka	800	800	Nucená správa od 30.9.1993 do 31.8.1995	Řešeno zápočtem pohledávek a závazků klientů	Odnětí licence 31.8.1995, v konkurzním řízení od 2.10.1995
Banka Bohemia	800	800	Nucená správa od 28.3.1994 do 28.6.1994	Bez omezení	Převedení vkladů do ČSOB duben 94, bez licence a v likvidaci od 18.7.1994
AB banka	75	75	Pozastavení činnosti a zmrazení vkladů 11.5.94, Prodej majoritního podílu České spořitelně 24.8.94, na návrh ČS bez licence od 15.12.95	Vklady klientů ve výši 2,8 mld. Kč převedeny do ČS	V likvidaci od 5.3.96, v konkurzním řízení od 18.3.99
Česká banka	1200	1200	Bez licence od 14.12.95	Původně 80% z vkladu do 100 tis. Kč, po protestech sdružení vkladatelů vyplaceny vklady do 4 mil. Kč	V likvidaci od 19.3.96 do 27.6.96, v konkurzním řízení od 28.6.96

Zdroj: ČNB-Seznam bank, kterým bylo uděleno povolení působit jako banka v ČR (stav k 31.12.1999), Výroční zprávy ČNB za roky 1995- 98, Bankovníctví 1/97, str. 4 (Kalendárium bankovních událostí roku 1996), Bankovníctví 1/98, str. 9 (Kalendárium bankovních událostí roku 1997), Revenda (1999), Mervart (1997)

První opatření vedoucí k uzavření nových privátních bank urychlila uzákonění¹⁰¹ povinného pojištění depozit od 1.1.1995 poté, co byl v srpnu roku 1994 zřízen Fond pojištění vkladů (FPV). Pojištěno bylo jen 80% neanonymních vkladů pouze fyzických osob v domácí měně do 100 tis. Kč na 1 osobu u jedné banky. Nízký limit měl pravděpodobně vést obyvatelstvo k ukládání deposit do více bank a nepřímo tak povzbuzovat tvorbu vkladů v dalších bankách.

Teprve v roce 1994 se zpožděním za vzniklou situací dotvořila ČNB základní právní normy zaměřené na obezřetné podnikání bank. Právě červencové opatření ČNB z roku 1994 "o zásadách klasifikace pohledávek z úvěrů a tvorby rezerv a opravných položek k těmto pohledávkám" umožnilo identifikovat nekvalitní pohledávky v portfoliích bank. Od tohoto okamžiku vykazují naše banky v průměru neradostných 37,7% úvěrů v kategorii klasifikovaných¹⁰². Tento údaj je velmi kritický v porovnání s průměrem vyspělých zemí Evropy (18%).

6.1.2. Konsolidační program II a kritizovaná výplata vkladů malých bank nad rámec pojištění

V letech 1994-1996 se situace malých bank vyhroutil, protože většina špatných úvěrů poskytnutých v počátečních letech činnosti bank dosáhla doby splatnosti a nebyla splacena. První výsledky externích auditů¹⁰³ účetních závěrek za rok 1995, sestavené podle pozdního opatření týkajícího se Zpráv o hospodaření banky, promítly potenciální rizika z aktivních operací do reálné ztráty bank a poukázaly na nedostatečnost rezerv a kapitálu¹⁰⁴ k pokrytí ztrát.

¹⁰¹ Novela zákona o bankách č. 156/1994 Sb.

¹⁰² Česká pravidla pro vykazování jsou sice poněkud přísnější, když řadí *všechny* pohledávky za dlužníkem do třídy té "nejhorší" pohledávky (ačkoli některé z nich mohou být řádně spláceny), ale není se čemu divit při vědomí rolování úvěrů, ke kterému v naší praxi dochází.

¹⁰³ Úloha externích auditorů byla v České republice právně zakotvena již v roce 1992 zákonem o bankách. V té době byly ale požadavky na auditorské zprávy pouze obecné a nestrukturované. Situace se změnila od roku 1995, kdy ČNB vydala opatření, v němž vyslovila požadavky na tzv. Zprávu o hospodaření banky.

¹⁰⁴ První opatření "O kapitálové přiměřenosti bank" vydala ČNB již v roce 1992, avšak teprve v roce 1993 byly pro výpočet kapitálové přiměřenosti užity váhy rizikovosti.

Proto na počátku roku 1996 přistoupila¹⁰⁵ ČNB k realizaci programu konsolidace malých bank (Konsolidační program II) s cílem zabránit dominoefektu v tomto sektoru, který hrozil být vyvolán ztrátou důvěry v malé banky. Ty měly omezenou možnost získávat zdroje jednak z důvodu možného runu ze strany jejich velkých kolegyn¹⁰⁶, jednak proto, že vkladatelé začali přesouvat své úspory do velkých bank.

Bankovní dohled se s cílem minimalizovat náklady státu snažil do programu maximálně zapojit stávající akcionáře, případně nové investory, kteří by navýšili kapitál bank. Na vlastníky byla přenesena také část nákladů spojených s případnou likvidací či restrukturalizací banky formou snížení kapitálu, aby mohla být banka snadněji převzata jinými investory. Banky, jejichž kapitálová přiměřenost ani v roce 1996 nedosahovala 8%, byly vyzvány ke zpracování konsolidačních programů, které by vedly ke zvýšení výnosovosti banky, zkvalitnění systému řízení a akcionářské základny tak, aby do konce roku 1996 bylo dosaženo cílené kapitálové přiměřenosti, která jim byla stanovena již při vzniku v roce 1990.

Konsolidační program II obsahoval tyto základní postupy:

1) V případech značného rozsahu ztrát a minimální ochoty akcionářů a nových investorů podílet se na krytí ztrát banky bylo zvoleno ukončení činnosti banky odnětím licence.

2) V případě o něco nižší ztráty z hospodaření banky byly použity k jejímu částečnému pokrytí prostředky stávajících akcionářů formou snížení základního jmění a jeho převedením do rezerv. Základní jmění bylo dále navýšeno novými investory nebo fúzí s jinou bankou, popřípadě byla v bance zavedena nucená správa. V nejhrošším případě byla činnost banky ukončena konkurzem nebo likvidací.

3) Pokud existovala možnost ozdravení banky za předpokladu zásadního zlepšení řídicí práce v bance a kapitálového posílení, podpořila ČNB odprodej jiné bance s předpokladem budoucího začlenění této akvizice do struktury kupující banky (fúze).

4) V případě, že objem ztrát nebyl příliš vysoký, bylo povoleno navýšení ZJ stávajícími akcionáři nebo novými investory, pokud tito vyjádřili ochotu realizovat program konsolidace banky.

V první polovině tabulky uvádím přehled bank, u kterých nebyli akcionáři schopni kapitál adekvátně navýšit či získat nového investora. Taková situace vyžadovala zásah zvnějšku v podobě likvidace nebo v lepším případě zavedení nucené správy či provedení fúze (za přispění ČNB). Banky ve druhé polovině tabulky buďto kapitál a rezervy posilovat nepotřebovaly, nebo tak bylo možno učinit tržním způsobem t.j. prodejem nové emise akcií stávajícím vlastníkům nebo novým investorům.

Z celkového počtu 18 malých bank (z původního počtu 22 v roce 1993 jich, jak jsme si ukázali v předchozích tabulkách, již 4 krachly)¹⁰⁷ bylo v rámci konsolidačního programu řešeno 15 bank, radikální řešení (odnětí licence, zavedení nucené správy nebo převzetí jinou bankou) bylo voleno u 9 z těchto 15 bank.

¹⁰⁵ (v souvislosti se zavedením nucené správy na Ekoagrobanku)

¹⁰⁶ Banky mají jedna o druhé daleko lepší informace než jakými disponují vkladatelé, což zvyšuje pravděpodobnost jejich runu na nelikvidní banku.

¹⁰⁷ Kred. a Prům. banka, Banka Bohemia, AB banka, Česká banka

Tabulka 6.2.: Řešení problémů malých bank v roce 1996 (Konsolidační program II)

Název banky	Způsob řešení	Bilanční suma v mld. Kč k 30.6.1996	Podíl na bilanční sumě bankovního sektoru v % k 30.6.1996	Výplata vkladů	Dnešní situace banky
První Slezská banka	odnětí licence 13.5.96, likvidace od 24.7.96	1,31	0,07	Do 4 mil. Kč	V konkurzním řízení od 20.11.1997
Kreditní banka Plzeň	odnětí licence 8.8.96, likvidace od 1.10.96	22,85	1,17	Do 4 mil. Kč	V konkurzním řízení od 21.12.1998
Mezisosoučet-odnětí licence	2 banky	24,16	1,24		
Podnikatelská banka	nucená správa od 6.6.96 do 6.6.98, snížení ZJ	5,16	0,26	Do 4 mil. Kč	Před ukončením 2leté nucené správy převzata slovenskou finanční skupinou J&T Finance Group 27.4.98 a přejmenována na J&T Banku
Realitbanka	nucená správa od 10.7.96 do 17.4.97, snížení ZJ	1,40	0,07	Do 4 mil. Kč	V konkurzním řízení od 24.3.1997, bez licence od 18.4.1997
Velkomoravská banka	nucená správa od 10.7.96, snížení ZJ	4,50	0,23	Do 4 mil. Kč	V konkurzním řízení od 2.7.1998, bez licence od 10.7.98
Coop banka	nucená správa od 23.4.96 do 23.4.97	5,70	0,29		3.10.97 navýšeno ZJ z prostředků ČNB prostřednictvím KoB, akvizice Foresbankou se neuskutečnila, v říjnu 97 majoritním vlastníkem Čes. Finanční, po 2 letech nuc. spr. odňata licence od 6.5.1998, v likvidaci od 1.1.1999
Ekoagrobanka	nucená správa od 16.1.96, po snížení zákl. jmění převzata KoB 16.1.96, ukončení nucené správy 27.9.96, převzetí Union bankou 1.11.96	15,42	0,79	Vklady klientů ve výši 1,9 mld. Kč převzala Union Banka	Bez licence od 31.5.1V likvidaci od 1.1.1998
Mezisosoučet-nucená správa	5 bank	67,4	1,64		
Coop banka	nucená správa od 23.4.96	5,70	0,29		3.10.97 navýšeno ZJ z prostředků ČNB prostřednictvím KoB, po marné snaze fúzovat při ukončení 2leté nuc. spr. odňata licence od 6.5.1998, v likvidaci od 1.1.1999
Ekoagrobanka	nucená správa od 16.1.96, po snížení zákl. jmění převzata KoB 16.1.96, ukončení nucené správy 27.9.96, převzetí Union bankou 1.11.96	15,42	0,79	Vklady klientů ve výši 1,9 mld. Kč převzala Union Banka	V likvidaci od 1.1.1998
Bankovní dům Skala	převzat Union bankou 19.3.96	7,04	0,36	Vklady klientů ve výši 3,3 mld. převzala Union banka	Bez licence od 31.3.1997, v likvidaci od 10.12.1997 do 30.4.1998, podán návrh na výmaz z Obchodního rejstříku 23.5.1998
Evrobanka	Převzata Union bankou 27.6.96	9,97	0,51	Vklady klientů ve výši 2,8 mld. Kč převzala Union banka	Bez licence od 30.6.97, v likvidaci od 29.9.98
Mezisosoučet-fúze s částečnou účastí státu*	4 banky	38,13	1,95		
Celkem-radikální řešení	9 bank**	73,35	3,75		
Universal banka	navýšen kapitál novými investory	4,59	0,23	Do 400 tis. Kč	23.11.98 vyřazena ze stabilizačního programu, bez licence od 17.12.98, v konkurzním řízení od 12.2.1999
Moravia Banka	stávajícími akcionáři	11,80	0,60	Do 400 tis. Kč	Bez licence od 9.11.99, v konk. řízení od 8.12.99
Banka Haná	vícenásobné navyšování kapitálu	24,13	1,23		Univerzální banka s částečnou dev. licencí, od června 1998 pod vládou IPB, od 1.1.2000 divizí IPB pod názvem Moravská

					spořitelna
Pragobanka	navýšen kapitál akcionáři (Českou pojišťovnou)	21,56	1,10	Do 400 tis. Kč	Bez licence od 24.10.98, v konkursním řízení od 19.11.1998
Plzeňská banka	navýšen kapitál stávajícími akcionáři	3,37	0,17		Universální banka s částečnou dev. licencí
Foresbanka	navýšen kapitál stávajícími akcionáři	12,4	0,63		Postupně přebírána Union bankou, 28.2.1999 zanikla bez likvidace
Mezisoučet-navýšení kapitálu	6 bank	77,85	3,96		
Zemská banka	restrukturalizace, vykonává omezenou činnost	1,96	0,10		Červen 1997 majoritní kapitálový vstup společností Expandia do Zem. banky, ta od 28.10.97 přejmenována na Expandia banku
První městská banka	není potřeba posilovat kapitál	6,18	0,32		Universální banka s částečnou dev. licencí
Union banka***	navýšila kapitál k realizaci fúzí	13,89	0,71		Universální banka s částečnou dev. licencí
Mezisoučet-nevyžadováno řešení	3 banky	22,03	1,13		
Celkem malé banky	18	173,23	8,84		

Zdroj: ČNB-Bankovní dohled v ČR v roce 1996, ČNB-Bankovní sektor v období ekonomické transformace, ČNB-Seznam bank, kterým bylo uděleno povolení působit jako banka v ČR (stav k 31.12.1999), Revenda (1999), IPB noviny 12/99

Pozn: *Fúze s částečnou účastí státu se zpočátku zdála méně nákladná než uzavření banky a kompenzace vkladatelů, proto mělo být přistoupeno k ukončení činnosti bank teprve v případě neúspěchu těchto řešení.

**U dvou bank (COOP banka, EAGB) došlo ke kombinaci dvou řešení (nucená správa se snížením ZJ a následně převzetí jinou bankou).

*** Unionbanka vzhledem k převzetí Ekoagrobanky, Evrobanky a Basky obdržela od ČNB půjčku 10 mld. Kč

Z posledních sloupců tabulek uvedených v této kapitole je zřejmé, že z celkového počtu 22 malých bank, které v transformačním období vznikly (navzdory nákladům, které byly vynaloženy), přežilo konec roku 1996 pouze 9 bank¹⁰⁸, v nucené správě živořily další 4 banky¹⁰⁹, 3 banky byly pohlčeny¹¹⁰, 6 bank krachlo¹¹¹.

Na počátku roku 1996 zaujímaly malé banky 8,84% bankovního sektoru. Zánik těchto bank by tudíž nemohl ohrozit funkčnost české bankovní soustavy. Přestože se podstatně snížila důvěra vkladatelů v bankovní instituce, bankovní krize v ČR v letech 1994-96 nenabyla takového rozsahu, aby došlo k poklesu finančního zprostředkování (hlavní funkce bank) s negativními dopady na pokles reálné produkce a zaměstnanosti. Důvodem pro tento výsledek byla nemožnost vkladatelů alokovat své úspory mimo bankovní sektor (do obchodovatelných akcií a dluhopisů) spolu s explicitními i implicitními garancemi státu za vklady ve velkých bankách. V podstatě došlo pouze k přesunu vkladů z malých do velkých bank¹¹².

Přesto ČNB k nákladnému Konsolidačnímu programu přistoučila a navíc si v roce 1996 "v zájmu předejít subsystémové krizi"¹¹³ vynutila pokrytí závazků malých bank. "V rámci konsolidačního programu II" garantovala v případech 5 bank padlých v roce 1996¹¹⁴ výplatu vkladů do 4 mil. Kč

¹⁰⁸ Universal, Moravia, BH, Prago, Plzeňská, Fores, Zemská, 1. Městská, Union

¹⁰⁹ Podnikatelská, Realit, Velkomoravská, COOP

¹¹⁰ EAGB, Baska, Evrobanka

¹¹¹ BB, KPB, AB, ČB, První slezská, KBP

¹¹² Jonáš (1998, str. 103)

¹¹³ ČNB: Bankovní sektor v období ekonomické transformace, 1996

¹¹⁴ 1. Slezská, Kreditní banka Plzeň, Podnikatelská, Realitbanka, Velkomoravská banka.

na jednu fyzickou či právnickou osobu, ačkoli v té době právnické osoby ještě pojištěny nebyly a platný limit pojištění vkladů z roku 1995 byl stanoven na 80% ze 100 tis. Kč¹¹⁵.

To se nelíbilo vkladatelům České banky (padla v prosinci 95), které zatím jako jediné byly vyplaceny vklady podle zákona. Sdružení vkladatelů České banky se ozývalo tak dlouho, až nakonec byly klientům zkrachovalé České banky vyplaceny všechny (tedy i anonymní¹¹⁶) vklady nad rámec FPV, do výše 4 mil. Kč¹¹⁷. Opět nejen fyzickým ale i právnickým osobám, které byly v době pádu banky ze schématu pojištění vkladů vyloučeny.

Toto rozhodnutí bylo stanoveno v přechodných ustanoveních právě té novely¹¹⁸, která zvyšovala původní limit pojištěných vkladů ze 100 na 300 tis. Kč. Novela tak popřela samu sebe. Není jisté, zda je toto opatření v souladu s paragrafem 41g zmiňovaného zákona, který říká, že na poskytnutí náhrad z FPV nemají nárok osoby, které svou trestnou činností částečně nebo úplně způsobily neschopnost banky dostát svým závazkům. Je možné, že se osoby, které si v bance půjčily stamilionové částky a následně je nesplácely, dostaly zpět ke svým vkladům nebo přinejmenším skoupily tyto pohledávky za velmi nízkou cenu.

Výplata nad rámec pojištění vkladů má sice údajnou podporu v rámci tzv. Konsolidačního programu II, který ale v plné a platné verzi nebyl do té doby zveřejněn. Jeho poněkud agregovaná podoba byla vydána se značným časovým zpožděním v časopis *Bankovníctví* č. 20/1996. Nelze ani přijmout politické odůvodnění výplaty vkladů právě do 4 mil. Kč. K tomuto limitu prý vedla centrální banka "snaha uspokojit co nejvyšší počet vkladatelů"¹¹⁹.

Vzhledem k vysokým náhradám se v roce 1996 dostal FPV do deficitu ve výši 1,3 mld. Kč a musel si půjčit 50% potřebné částky ze státního rozpočtu a 50% od centrální banky, nikoli však ve formě návratných finančních výpomocí.

Tabulka 6.3.: Výdaje FPV v letech 1994-1996

	1994	1995	1996
Výdaje FPV (mil. Kč)	808,0	1275,9	1651,2+ půjčka

Zdroj: *Bankovníctví* č. 13/97, *Z komerčních bank*

Co vlastně sledovala výplata vkladů nad rámec pojištění? V podstatě nebyla žádným strukturotvorným krokem (ve smyslu SCP modelu), který by působil na zlepšení výkonnosti bankovního sektoru. Naopak pouze podpořila morální hazard bank a vkladatelů. V podstatě byla jen politickým gestem štědrosti Ministerstva financí a ČNB.

Omluvitelné jsou pouze výplaty vkladů stádatelům malých bank, které v dané době nebyly pojištěny. Na druhou stranu tato úvaha vnučuje otázku, proč nebylo povinné pojištění vkladů zavedeno dříve než v roce 1994. Tak bychom se stamilionovým výplatám z let 1993-95 mohli opět vyhnout.

6.1.3. Stabilizační program pro malé banky (1997)

Rok 1997 byl ve znamení dalšího prodlužování agónie malých bank poté, co vznikla instituce, která se s podporou státu podílela na sanaci ohrožených bank. Možné ozdravení bank bylo

¹¹⁵ Před uzákoněním povinného pojištění nebyly v KPB ze zjištěných důvodů vyplaceny žádné vklady, vklady v Bohemia bance byly vyplaceny bez omezení, vklady v AB bance byly vyplaceny do 100 mil. Kč, v České bance byly již vklady vyplaceny podle zákonného pojištění, tedy 80% z vkladů do 100 tis. Kč.

¹¹⁶ Z celkové částky jsou anonymní certifikáty za téměř 400 mil. Kč, vkladové listy za 75 mil. Kč. Ostatní neanonymní vklady činí 800 mil. Kč (stav k 31.7.1997)

¹¹⁷ Dvořák, Revenda (1997)

¹¹⁸ Malá novela zákona o bankách schválená parlamentem ČR z 13. ledna 1998.

¹¹⁹ Viz ČNB: *Bankovní sektor v období ekonomické transformace, 1996*

ohrožováno přetrvávající značnou částí nekvalitních aktiv, které omezovaly další rozvoj těchto bank, s pády bank v roce 1996 se také od malých bank odklonilo mnoho nejistých klientů.

Byl přijat program posílení stability bankovního sektoru¹²⁰. Mohlo se zúčastnit zbylých 13 malých bank s bilanční sumou do 30 mil. Kč (rok 1996 přežilo pouze 9 malých bank, další 4 byly v nucené správě).

V rámci programu odkoupila nová dceřinná společnost ČNB Česká finanční¹²¹ (ČF), s.r.o od konsolidovaných bank nedobytné úvěry do 110% jejich základního jmění a nahradila tak nekvalitní aktiva likviditou v podobě rezerv a pokladničních poukázek. Jednalo se přibližně o jednomiliardové úvěry, které, pokud se je nepodaří České finanční vymoci, musí banky během 5-7 let odkoupit nazpět. Do té doby mohou banky získanou hotovost investovat s rozmyslem a obezřetností a vytvořit si tak potřebné rezervy. Tím se sice zvýšila kapitálová přiměřenost malých bank, ale na základní příčiny jejich stavu toto opatření nepůsobilo.

Vstup bank do tohoto programu byl zcela dobrovolný, první banky se zapojily počátkem roku 1997. Účastnilo se 7 bank (Universal banka, Moravia banka, Banka Haná, Pragobanka, Foresbanka, Zemská banka-resp. Expandia banka¹²², Union banka), z nichž *ani jedna* v té době nebyla v nucené správě. Banky měly zpracovat program ve formě tříletého obchodního plánu s výhledem na další dva roky tak, aby byly schopny dosáhnout definovaných cílů:

1. dosáhnout 8% kapitálové přiměřenosti do 31.12.1996 a dále ji zvyšovat (Např. v Bance Haná dosahoval ukazatel kapitálové přiměřenosti v září 1996 pouhých 3,55%)¹²³
2. tvořit rezervy na zpětný odkup převzatých pohledávek i na úkor dividend a tantiém
3. předložit ČNB metodické předpisy pro poskytování úvěrů, obchodování s cennými papíry, záruční obchody, řízení aktiv a pasiv, vnitřní kontrolní systém
4. omezit obchodování s cennými papíry na vlastní účet
5. udržovat daný podíl rychle likvidních aktiv v portfoliu banky
6. minimalizovat provozní a mzdové náklady

Stabilizační program výrazně posílil vliv centrální banky na chování a činnost bank. Tyto byly pod zostřeným dohledem České finanční co se týče zacházení se svěřenými prostředky. Po 5-7 letech měly banky buď odkoupit nesplacené pohledávky, čímž by stabilizační program skončil a banky by byly ozdraveny, nebo v horším případě, pokud by banka nebyla schopna své pohledávky odkoupit, dojde ke kapitalizaci těchto pohledávek nebo v nejhorším případě k likvidaci banky. Zatím se ukazuje, že Česká finanční umí vyvinout intenzivnější tlak na dlužníky při splácení jejich úvěrů, než s jakým úsilím se těmito aktivitám věnovaly malé banky.

Ačkoli se COOP banka nepřihlásila do stabilizačního programu, angažovala se v jejím případě samotná ČNB, když ve snaze nalézt partnera této bance navýšila prostřednictvím KoB v říjnu 1997 její základní jmění z 1 mil. Kč na 501 mil. Kč. Nalézt partnera se ale nepodařilo a po dvouleté nucené správě byla bance odebrána licence.

¹²⁰ Usnesení vlády č. 539/1996.

¹²¹ Od 4.2.97 dceřinná společnost ČNB se základním jměním 2,48 mld. Kč (od října 98 zvýšeno na 15,81 mld. Kč), která má kolem 35 zaměstnanců (stav k srpnu 97). Kromě jmenovaného programu také spolupracuje na některých možnostech řešení bank v nucené správě. Její ztráty jsou kryty z prostředků FNM.

¹²² Zemská banka změnila svůj název na Expandia banku v říjnu 1997. Spolu se změnou stanov jí to navrhl její 75% vlastník společnost Expandia Finance. Nově vzniklá EB se věnuje spíše drobné klientele.

¹²³ *Bankovníctví 1/98, str. 9*

Do dnešního data (13.4.2000) skončily spolu s COOP bankou ještě další 3 banky, které se do stabilizačního programu dostaly¹²⁴, 3 další banky, které také podstoupily stabilizační program byly pohlceny¹²⁵. Jedinou bankou, která stabilizační program doposud přežila, je Unionbanka.

V podstatě by se tak dal stabilizační program hodnotit jako úspěšný ze 4/7, kdy třem bankám účastnícím se programu se podařilo najít partnera a došlo tak k potřebné konsolidaci malých bank, jedna banka nadále přežívá (a ve dvou případech se stala tím, kdo zmiňované banky pohltil), konečně bitvu ve stabilizačním programu prohrály 3 banky (viz následující tabulka).

6.1.4. Bilance konsolidačních a stabilizačních opatření pro malé banky

Pokud shrneme celkový vývoj malých bank od jejich počátku do dnešního dne¹²⁶, zjistíme, že z celkového počtu 22 založených malých bank zůstalo na trhu pouhých 5 bank (z nich 2 utekly hrobníkovi z lopaty navýšením kapitálu), 2 banky byly převzaty bez likvidace, 4 banky byly pohlceny a likvidovány, 11 bank odešlo z odvětví.

Tabulka 6.4.: Konečný stav malých bank po Konsolidačním programu II a Stabilizačním programu

Celkem bank: 22	
Dále působí: 5	Plzeňská banka 1. Městská banka Union banka * Expandia banka ← J&T banka ←
Převzato nebo fúzováno: 7 z toho: navýšen kapitál: 2 převzato bez likvidace: 2 převzato a likvidováno: 4	Podnikatelská banka (dnes J&T) — Zemská banka (dnes Expandia banka)* — Banka Haná (IPB, divize Moravská spořitelna) * Foresbanka (dnes Unionbanka) * EAGB (převzata Unionbankou) Baska (převzata Unionbankou) Evrobanka (převzata Unionbankou) AB banka (převzata ČS)
Ukončilo činnost: 11	Kreditní a Průmyslová banka Banka Bohemia Česká Banka 1. Slezská banka Kreditní banka Plzeň COOP banka Universalbanka * Moraviabanka * Pragobanka* Realitbanka Velkomoravská

Zdroj: předchozí tabulky

Pozn.: * banky, které se připojily do Stabilizačního programu

¹²⁴ Universal, Moravia, Pragobanka.

¹²⁵ Banka Haná (Moravská spořitelna IPB), Foresbanka (převzata Unionbankou bez likvidace), Zemská banka (Expandia banka).

¹²⁶ 13.4.2000

Konečný účet obou záchranných programů pro malé banky již není tak optimistický. S tolika pády a vynucenými fúzemi, které se staly skutečností se musí čtenář ptát, zda nebyla záchrana pouze prodlužováním agónie malých bank, nebo ještě dále, zda muselo tolik bank vůbec vzniknout.

Pravdou je, že malé problémové banky přispěly k utváření ekonomického prostředí v ČR. Rozšiřovaly bankovní rozsah do všech lokalit a zajišťovaly máloobjemové obchody, které nebyly atraktivní pro velké banky. Tímto pohledem se ovšem zcela mění funkce malých bank v procesu transformace. Nikoli ustavit konkurenční prostředí, nýbrž umožnit vstup nové podnikatelské sféry do prostoru mezi státní podniky a podpořit tak tvořivou destrukci¹²⁷, kdy je proces zanikání neefektivních firem nastartován růstem nových inovujících výrobců.

Vzhledem k tomu, že většina z malých bank tento těžký úkol nepřezila a vzniklé ztráty nese na svých bedrech stát, lze shrnout, že rozvoj malé a střední podnikatelské sféry zafinancovali z velké části daňoví poplatníci. Přispěli i vkladatelé částí depozit, která jim nebyla vyplacena.

V průběhu posledních let vznikly státu nemalé náklady spojené s konsolidací a stabilizací bankovního sektoru. To se dalo předpokládat vzhledem ke stavu, ve kterém se české hospodářství na počátku transformace ocitalo. Otázkou zůstává, zda tyto náklady nemohly být minimalizovány. Již v roce 1996 tehdejší ředitel FNM Roman Češka žádal uplatnění atributu krachu, jako ozdravného fenoménu¹²⁸. Tím, že insolventní banky nebyly rychle uzavřeny, rostly náklady na vyřešení jejich ztrát a vznikaly nežádoucí podněty (morální hazard) pro ostatní banky (spoléhající se na příští opětovou pomoc ze strany věřitele poslední instance neprováděly účinnou a kontrolu svých činností). Zvyšovala se tak pravděpodobnost budoucích krizí.

Náklady konsolidace malých bank byly v roce 1996 odhadnuty¹²⁹ na 40 mld. Kč a zahrnovaly částky:

1. na výplatu vkladů nad rámec FPV (První slezská banka, Kreditní banka Plzeň, Realitbanka, Podnikatelská banka, Velkomoravská banka, Česká banka), tyto náklady nejsou čistou ztrátou, musí být sníženy o podíl z prodeje aktiv.
2. nákladů na převzetí problémových bank bankami zdravými (COOP banka, Bankovní dům Skala, Ekoagrobanka, Evrobanka)
3. na podporu bank dotčených tím, že úpadkové banky nemohly dostát svým závazkům.

Dalších 19 mld. Kč bylo použito v rámci Stabilizačního programu na odkup České finanční. Tato instituce si na odkupy ztrátových pohledávek půjčuje u Konsolidační banky za tržní úrok. Její případné ztráty, které v souvislosti s tím vzniknou, však platí FNM, který v případě nedostatku vlastních financí bude zdrojem skrytého zadlužování státu. Některé nedobytné úvěry byly použity na financování neúspěšných privatizačních projektů a tak skončily na účtech FNM, proto se ani v tomto případě nejedná o čistou ztrátu. Ta bude také záviset na efektivitě správy získaných či zbytkových aktiv.

¹²⁷ Tak ji ve své práci nazývá *Schumpeter (1950)*.

¹²⁸ (HN 29.2.1996).

¹²⁹ ČNB: *Bankovní sektor v období transformace 1996*

Tabulka 6.5.: Náklady na konsolidaci a stabilizaci malých bank (mld. Kč)

Banka	Náklady konsolidace	Plátce
Kreditní a průmyslová banka	0,60	ČNB
AB Banka	2,80	ČNB
Banka Bohemia	11,70	ČNB
Ekoagrobanka	9,00	ČNB
Bankovní dům Skala	3,18	ČNB
COOP Banka	1,20	ČNB
První slezská banka	0,20	ČNB
Podnikatelská banka	1,24	ČNB
Velkomoravská banka	1,15	ČNB
Realitbanka	0,20	ČNB
Evrobanka+Foresbank	8,90	ČNB
Celkem		40,27
Dosavadní odkup České finanční		12,00*

Zdroj: HN, 30.1.1998, str. 1, Stabilizace bank spolkně o 5 miliard korun víc

*Původně povolených 13,7 mld. k čerpání bylo na základě rozhodnutí vlády z roku 1998 zvýšeno o dalších 5 mld. Kč (v roce 1997 totiž vykazala ČF deficit 2,4 mld. Kč), takže celková suma určená k odkupu pohledávek již dosáhla 18,7 mld. Kč.

Finanční náklady spojené s konsolidací a stabilizací bankovního sektoru (krytí ztrát bank a posilování jejich pozice), které byly hrazeny z veřejných prostředků, ponese v konečném důsledku daňový poplatník. Proto by bylo od ČNB, MF a FNM žádoucí, aby vykazaly vzniklé ztráty v přehledné souhrnné podobě za všechny transformační instituce, nikoli pouze formou jednotlivých dílčích odhadů, jako tomu bylo doposud.

6.2. Velké banky a řešení jejich problémů

Problémy velkých bank vznikly na základě rolování úvěrů bývalým státním podnikům. Jejich chování bylo důsledkem konfliktu zájmů plynoucího z české podoby universálního uspořádání a pokračujícího státního vlastnictví. Při řešení problémů velkých bank se projevil přístup too-big-to-fail, tzn. stát si nemohl dovolit pád těchto bank a tak jejich situaci řešil neustálým sanováním. Výjimkou byla pátá největší Agrobanka, která byla likvidována, ovšem i v jejím případě se přistoupilo k takovým opatřením, aby nebyli poškozeni vkladatelé.

6.2.1. Pád první velké banky a „pomoc“ státu

Vedle pádů malých bank byl rok 1996 osudný i pro soukromou Agrobanku. Agrobanka nepatří mezi malé banky, svou bilanční sumou (75 mld. Kč) se řadí na páté místo v ČR po čtyřlístku velkých bank. Agrobanka byla již v roce 1993 nucena vydat nové akcie, aby se její základní jmění nestalo záporným. V roce 1996 se následně dostala do krátkodobé nelikvidity v důsledku pozastavení přílivu zdrojů z mezibankovního trhu. Vzhledem k tomu, že největším vlastníkem ostatních bank byl stát, dalo by se spekulovat, že stát, nemaje jiné prostředky k zabránění tunelování této banky, přistoupil k runu, aby ukončil plnění jejích aktiv ze strany jejího vlastníka-skupiny Motoinvestu.

Motoinvest byl prohlášen za nežádoucího investora a protože AGB byla too-big-to-fail, byla uskutečněna následující opatření:

- 1) její závazky byly pokryty ve stoprocentní výši, na AGB byla uvalena nucená správa
- 2) AGB byla rozdělena na nemocnou a zdravou část. První z nich likviduje stát, druhou koupil 22.6.98 za 14,7 mil. USD (v té době 500 mil. Kč) americký koncern General Electric, a to včetně všech závazků vůči vkladatelům a dalším věřitelům ve výši 30 mld. Kč. General Electric za tímto účelem založil dceřinou společnost GE Capital Bank, obchodní jméno Agrobance však zůstává¹³⁰.

Tabulka 6.6.: Řešení problému Agrobanky

Název banky	ZJ-upsané (mil. Kč)	ZJ-splacené (mil. Kč)	Opatření ČNB	Výplata vkladů	Dnešní situace banky
Agrobanka Praha	4094	4094 (podíl na bilanční sumě bankovního sektoru 3,57%)	Nucená správa od 17.9.96 do 17.9.98	Vklady klientů ve výši 27,2 mld. Kč převzala GE Capital Bank	14.3.97 rozdělení licence na 2 části, zdravou část kupuje 22.6.98 GE Capital bank, nemocná část bez licence od 2.9.98, v likvidaci od 8.10.98

Zdroj: Revenda (1999), ČNB: Seznam bank, kterým bylo uděleno povolení působit jako banka v ČR (stav k 31.12.1999).

6.2.2. Řešení klasifikovaných úvěrů v ostatních velkých bankách

6.2.2.1. Privatizace

V České republice bylo „výchozíkem transformace zachování stability a důvěryhodnosti bankovního sektoru“, a proto si stát ponechal v největších bankách rozhodující podíly. Kontrolní balíky bank měly být odprodány až koncem roku 1995. V té době stát podcenil odpověď na otázku, co od privatizace očekává. Privatizace byla jakýmsi úkolem, jehož opodstatnění nebylo v té době nalezeno. Důvod pro privatizaci bank se ale v průběhu transformace začal rýsovat čím dál zřetelněji. Do roku 1995, který byl pro privatizaci určen, vzniklo propojení mezi podniky a bankami, které spolu se státním vlastnictvím vedlo ke konfliktu zájmů bank jako věřitelů a vlastníků a které vedlo k neefektivní alokaci zdrojů.

Stát pokračoval v očišťování portfolií a rekapitalizaci bank. Tato opatření ovšem stejně jako Konsolidační program I působila pouze na poslední fázi modelu SCP (performance). Základní podmínky a struktura (path dependency, vysoký státní podíl v bankách a vlastnické propojení bank a podniků), z nichž vycházely skutečné příčiny problémů, zůstaly státní regulací nedotčeny. Není se tedy čemu divit, když problém špatných úvěrů vyvstal později znovu. Před plánovanou privatizací tedy nezbyvalo nic jiného, než vzájemné vazby mezi podniky a bankami zpřerhat.

Potřebné kroky k oddělení podniků a bank byly postoupeny teprve až novelami bankovního zákona v roce 1998, které nařizovaly, aby se banky, za účelem předejít konfliktu zájmů, začaly zbavovat majetkových podílů v podnicích (padesát největších českých podniků je dnes převážně ve vlastnictví zahraničních investorů), oddělily své komerční a investiční aktivity. V zájmu vymístit bankovní kriminalitu byla rovněž až těmito novelami nařízena registrovaná podoba akcií namísto akcií na držitele, byla zvýšena odpovědnost managementu za chování banky¹³¹ atd.

Proto mohla vláda přistoupit k privatizaci oproti již tak pozdnímu plánovanému termínu až v roce 1998¹³². V té době byla dokončena privatizace IPB (březen 1998)¹³³ prostřednictvím prodeje

¹³⁰ Revenda (1999)

¹³¹ Novela požaduje, aby převážnou část představenstva tvořili členové vrcholového vedení banky. Složení svého statutárního orgánu je banka povinna uvést do souladu do 1 roku ode dne účinnosti tohoto zákona.

¹³² První státní banka – Živnobanka- byla plně zprivatizována již v roce 1992, a to prodejem 52% společnosti IFC a společnosti Berliner Handels-und-Frankfurter Bank. O dobrém chování svědčí její výsledky a nízký poměr klasifikovaných úvěrů.

¹³³ Zájem o IPB měly již v roce 1996 společnosti Nomura a ING bank, ABN AMRO bank.

státního podílu (36% základního jmění) a úpisu nového kapitálu. Tím byla kontrola převedena na japonskou banku Nomura International Plc.

Státní podíl v ČSOB (65%) byl privatizován v červenci 1999 prodejem belgické KBC Bank za 40,05 mld. Kč, IFC (International Financial Corporation) koupila 4,3% ČSOB. V prosinci 1999 prodala Národní banka Slovenska svůj vlastnický podíl v ČSOB (24,13%) majoritnímu vlastníkovu banky KBC a Evropské bance pro obnovu a rozvoj (EBRD). Belgická KBC tak získala celkem 82,35% podíl v ČSOB, IFC nadále drží 4,39% a nově EBRD 7,47%¹³⁴.

Podíl státu v ČS (52,07% akcií) byl privatizován¹³⁵ přímým prodejem rakouské Erste Bank der oesterreichischen Sparkassen AG s tím, že vláda prostřednictvím KoB převzala záruky za úvěrová rizika vyplývající z nekvalitních aktiv této banky.

Konečně je také chystána privatizace poslední velké banky (KB). Podobně jako v ČS se předpokládá převod pochybných a ztrátových pohledávek za klienty, u nichž celková angažovanost KB přesahuje 5 mil. Kč. Má být převedeno 60% z částky 60 mld Kč. nejpozději do 30. dubna 2000.

Jak by se asi vyvíjela situace, kdyby byly velké banky privatizovány ihned po Konsolidačním programu I? Jsou možné dvě varianty:

- 1) pravděpodobně by byly zpřetřhány vazby mezi bankami a podniky a bylo by sem zavedeno tržní know-how pro udělování úvěrů¹³⁶. Proběhla by hluboká ekonomická recese, která by pravděpodobně ale vedla k rychlejší restrukturalizaci podnikové sféry a rychleji by odezněla. K tomu účelu by bylo již tehdy nutné vpustit do země přímé zahraniční investice, které by vnesly do podnikové sféry manažerské know-how. S rychlejším ozdravením podnikové sféry a kvalitním managementem bank by nedocházelo k hromadění klasifikovaných úvěrů v bankách, ty by nemusely tvořit tolik rezerv a takto získané prostředky by mohly zpětně půjčovat reálné sféře a ovlivňovat tak pozitivně její rozvoj.
- 2) Druhým scénářem je, že po privatizaci bank do rukou zahraničních investorů zpočátku transformace by k požadovanému zpřísnění rozpočtového omezení podniků a jejich následné restrukturalizaci nedošlo, tak jak je situace pozorovatelná v dnešní IPB. Útěchou v tomto případě zůstává, že Nomura je investiční banka, která se nechtěla zabývat dlouhodobým rozvojem IPB, jejím cílem bylo se ziskem rozprodat portfolio banky a následně ji prodat.

Před odpovědí, která ze dvou možných variant nastane, stojíme i dnes. Ani dnes není jisté, zda v privatizovaných bankách převáží efekt nového přísného vlastníka nebo efekt path dependency. Toto riziko bude existovat vždycky. Proč jsme ho tedy nepodstoupili dříve a neušetřili výdaje státu na dnešní očistění portfolií velkých bank před jejich pozdní privatizací?

V sousedních zemích vzal stát na sebe již na počátku reformy většinu ztrát ze špatných úvěrů a zahraničním investorům prodával zdravé banky bez zátěže z minulých obchodních operací. Tímto způsobem bylo přes některé neúspěchy v letech 1994-97 privatizováno v Maďarsku 9 peněžních ústavů, privatizace pokročila i v Polsku, po dlouhých diskusích dostaly svého soukromého vlastníka 3 klíčové peněžní ústavy¹³⁷.

¹³⁴ *Bankovníctví 1/2000, str. 5*

¹³⁵ Usnesení vlády 2/2/00.

¹³⁶ Předpoklad, že noví vlastníci budou mít zájem rozlišovat mezi dobrými a špatnými uchazeči o úvěr a budou více odolávat poskytování půjček existujícím neživotaschopným podnikům, je naplnitelný pouze tehdy, když tito přeorientují vedení a personál banky směrem k tržně založeným, efektivním a ziskovým operacím.

¹³⁷ Podrobněji viz MF Dnes, 21.10.1997, str. 15.

6.2.2.2. Revitalizační program pro banky a podniky (1999)

V květnu 1999 schválila vláda program pro revitalizaci podniků a vytvořila Revitalizační agenturu (RA¹³⁸). Hlavními cíly agentury jsou rekapitalizace a restrukturalizace vybraných podniků, vyčištění úvěrových portfolií bank (KB, ČS a KoB) a jejich příprava na privatizaci. Úlohu správce agentury bude zastávat renomovaná mezinárodní investiční banka. Ta bude nápomocna při hledání zodpovědného strategického vlastníka pro restrukturalizované podniky.

Rekapitalizace a vyčištění portfolií bank a podniků v rámci Revitalizačního programu vlády, stejně jako Konsolidační program I, opět vyřeší pouze objem nebonitních pohledávek. Bude působit na projev, nikoli příčinu problémů. Proto by podle mého názoru neměla žádná předprivatizační restrukturalizace podniků a bank obsahovat nové kapitálové investice, spíše by se měla zaměřit na lákání strategických investorů. Je totiž pravděpodobné, že právě oni budou při vymáhání aktiv postupovat co nejrychleji a dají tak impuls k restrukturalizaci. Cílem programu musí být dosažení pokroku v restrukturalizaci podniků, nikoli jejich ochrana v platební neschopnosti.

Vláda v rámci revitalizačního programu sestavila seznam nejvíce zadlužených podniků u KoB (AliaChem, Škoda Plzeň, ZPS Zlín, ČKD Praha, Tatra Kopřivnice, atp.¹³⁹) a doporučila je restrukturalizovat. Tím diskriminuje malé potenciálně životaschopné podniky¹⁴⁰ a vylučuje je z možnosti podílet se na restrukturalizačním programu. Opět je tak negativně působeno na vědomí dlužníků ve smyslu: splácet úvěry se nevyplácí, stejně jako tomu bylo za Konsolidačního programu I.

6.2.2.3. Nadějná mimosoudní vyrovnání

Vzhledem k tomu, že se současný zákon o konkursu (novelizován 1991 a 1998) zaměřuje především na likvidaci a nezabývá se restrukturalizací dlužníků z řad podniků, byl vypracován zákon o mimosoudních dražbách. Dosud nebyl přijat. Navrhovaný zákon obsahuje ustanovení o včasné konfiskaci a prodeji zajištění bez souhlasu dlužníka.

Z důvodu přetrvávající nevhodné legislativní úpravy konkursů v ČR, nízké procesní kapacity soudců a z důvodu vysokého počtu podniků -kandidátů na konkurs, by mohlo být vhodné začlenit do zákona o konkursu tzv. mimosoudní vyrovnání. To spočívá v restrukturalizaci finančních závazků podniků, na které se dohodne kvalifikovaná většina věřitelů s dlužníky, bez účasti soudu. Mimosoudní vyrovnání předchází vysokým nárokům věřitelských bank na státní garance za nové úvěry předluženým podnikům.

Tento postup vychází z modifikovaných londýnských principů (London Rules)¹⁴¹ pro mimosoudní vyrovnání, jak byly uplatněny např. v Thajsku, Koreji, a je běžný ve Spojených státech. Soudní postupy při řešení firemní insolvence jsou v mezinárodním měřítku považovány za poslední alternativu, která je zvažována v případě, kdy byly vyčerpány možnosti řešení finanční situace dlužníka mimosoudní cestou.

¹³⁸ Revitalizační agentura vznikla jako 100% dceřinná akciová společnost KoB se základním jměním 100 mil. Kč.

¹³⁹ *World Bank (1999, str. 146)*

¹⁴⁰ Portfolio KoB obnáší přibližně 4 500 podniků. *World Bank (1999, str. 148)*

¹⁴¹ Více viz *Djankov, Simeon (1998)*

7. Výkonnost (performance) bankovního sektoru

V předchozích kapitolách diplomové práce jsem se zabývala základními podmínkami, strukturou a chováním bank a podniků, které determinovaly výkonnost českých bank. Tato kapitola by se měla podrobněji zabývat popisem výkonnosti.

Podle Heffernanové (1996, str. 30) se ekonomická výkonnost dá měřit různými způsoby:

- 1) Může být užito tzv. Q-ratio, které je definováno jako podíl tržní hodnoty firmy a její účetní hodnoty.
- 2) Pro popis výkonnosti jsou užívány také poměrové ukazatele ziskovosti ROA a ROE (return on assets, return on equity), které říkají, kolik korun zisku bylo vytvořeno jednou korunou aktiv nebo jednou korunou základního kapitálu.
- 3) Jiným ukazatelem je tzv. PE ratio (price/earnings), které se vypočte jako podíl ceny akcie a výnosu z této akcie.
- 4) U bank je pro měření výkonnosti možné použít také úrokových rozpětí nebo ceny úvěrů. Tyto ukazatele ale spíše vypovídají o tom, zda v bankovním sektoru existuje konkurence, nebo oligopolní struktura s koluzivním jednáním.
- 5) Jedním z dalších způsobů měření je cenový index akcií pozorovaného sektoru.

Já pro účely této práce jako měřítko výkonnosti (performance) použiji netradičně *podíl klasifikovaných úvěrů na celkových úvěrech a četnost úpadků bank*.

Protože kapitálový trh v ČR neplní úlohu ověřovatele ceny akcií, nemohu k analýze výkonnosti použít metody uvedené v bodech 1, 3, a 5. Rovněž zanedbám ukazatele ziskovosti ROE a ROA, které jsou často v modelech SCP pro popis výkonnosti používány. V situaci, kdy jsou některé banky subvencovány státem, nemá jejich ziskovost přílišnou vypovídací hodnotu.

7.1. Špatné úvěry

Jedním z důvodů přetrvávajících potíží bank je vysoký objem nebonitních úvěrů¹⁴². Úvěry tvoří téměř polovinu aktiv bank¹⁴³. Z toho pouhých 3-5% tvoří úvěry obyvatelstvu, přes ¾ úvěrů je poskytováno soukromému sektoru, který není schopen financovat se z vlastních zdrojů nebo emisí dluhopisů. Výsledky bank jsou tak více než kdy jindy závislé na finanční situaci těchto klientů.

Tabulka 7.1.: Úvěry bankovního sektoru celkem podle příjemců v mil. Kč, stav ke konci období

	1997	1998	1999
Úvěry celkem:	1063391	1111436	1075155
v tom: veřejnému sektoru	145998	120590	100521
soukromému sektoru	765030	776343	742042
vládnímu sektoru	15378	28272	32970
drobnému podnikání (živnosti)	54226	43567	34884
obyvatelstvu	49687	66266	77550
ostatní	33072	79399	87189

Zdroj: ČNB: předběžné údaje pro výkazy za rok 1999

¹⁴² Snad nejhorším příkladem byla východočeská pobočka Plzeňské banky, která dosáhla 97% ztrátových úvěrů. Naproti tomu nejzdravější tuzemskou bankou je Živnostenská banka s podílem rizikových úvěrů 0,8%.

¹⁴³ Podíl úvěrů na aktivech bank činil 54,52% v roce 1994, 45,9% v roce 95, 46,2% v roce 96, 44,5% v roce 1997, 41,7% v roce 98 (ČNB: Bankovní dohled v ČR za roky 1998, 1997)

V České republice je břemeno špatných úvěrů nejen dědictvím minulosti, ale i důsledkem chybného posouzení nových úvěrů komerčními bankami v době současné.

Oblast úvěrových obchodů bank se v první fázi ekonomické transformace ukázala jako nedostatečně rozvinutá a problémová. Chyběli odborníci s potřebnými znalostmi a praxí pro objektivní a kvalifikované vyhodnocení úvěrových alternativ a rizik s nimi spojených¹⁴⁴, rovněž panovala přílišná důvěra pracovníků vykonávajících dohlídku vůči managementům bank z důvodu personálních vztahů mezi nimi. Špatná kvalita portfolia půjček měla vzhledem k neochotě bank uznat tyto úvěry za nesplacitelné (ovlivnilo by to i jejich vlastní bilanci) za následek další půjčky finančně slabým podnikům a netlačila na jejich restrukturalizaci. Důsledkem toho jsou odčerpávány zdroje, které by mohly zlepšit výrobní a investiční činnost ziskových podniků (neefektivní alokace zdrojů).

Zřejmě z politických důvodů byla represivní opatření ČNB a MF (odejmutí licence, pozastavení činnosti, zostřený dohled, pokuty...) vůči bankám velmi mírná až mizivá. V důsledku toho se banky staly skladišti ztrát nahromaděných firmami. Vysoké procento špatných úvěrů také odrazuje zahraniční investory a brzdí privatizaci bank¹⁴⁵.

Teprve v roce 1994 přistoupila ČNB k uzavření několika malých bank. V roce 1995 za účelem předejít pádům dalších bank (z důvodů velkého objemu nesplácených úvěrů) uvalila centrální banka několik nucených správ, v průběhu dalších let s postupující krizí malých bank přistoupila centrální banka k opětným záchranným opatřením. Byla vytvořena instituce, jež problémová aktiva od bank odkoupila za vyšší než tržní cenu.

Navzdory rozsáhlé finanční pomoci bankám podíl klasifikovaných úvěrů na *aktivech* bank nijak výrazně neklesal a pohyboval se kolem 11-13%. V USA je banka považována za problémovou, když dosáhne podíl nesplacitelných půjček v portfoliu jejích aktiv 2-4%.

Tabulka 7.2.: Podíl klasifikovaných úvěrů na aktivech bank ke konci období

	Objem klasifikovaných úvěrů (mil. Kč)	Objem aktiv (mil. Kč)	Podíl klasifikovaných úvěrů na aktivech bank (%)
1996	245998	1886153	13,0
1997	266390	2222313	11,9
1998	261641	2424235	10,8
1999	290511	2533778	11,5

Zdroj: ČNB: *předběžné údaje pro výkazy za rok 1999*

Je také vhodné, porovnat podíl klasifikovaných úvěrů na celkových úvěrech bank. V roce 1994 došlo k jednorázovému zvýšení podílu špatných úvěrů mimo jiné proto, že v září byla zpřísněna klasifikace špatných úvěrů¹⁴⁶. Pokles podílu klasifikovaných úvěrů od roku 1995 byl mimo jiné umožněn odpisy nedobytných úvěrů a převodem některých špatných úvěrů do České finanční. V roce 1999 podíl opět vzrostl a dnes stále představuje vysoké procento (kolem 1/3 celkových úvěrů). V následující tabulce uvádím dvě krátké časové řady vývoje klasifikovaných úvěrů. Celá řada od roku 1990-1999 není k dispozici vzhledem k tomu, že ČNB se při zpětném přepočtu tohoto ukazatele ve výročních zprávách vrací o pouhé 4 roky dozadu.

¹⁴⁴ Realnosti podnikatelských projektů byla v nejistém transformačním období těžko odhadnutelná.

¹⁴⁵ Calvo, Kumar v Bulíř, Jonáš (1995)

¹⁴⁶ Opatření ČNB ze dne 4.7.1994. ČNB klasifikuje úvěry na: standardní (věřitelé splácejí), sledované (nejsou spláceny po dobu 30-89 dnů), nestandardní (nesplácené po 90-179 dnů), pochybné (180-364dnů), ztrátové (věřitel neplatí déle než 1 rok). Banka je povinna propočíst snížení hodnoty pohledávek pomocí koeficientů (od 0,05 u sledovaných pohledávek až po 1,0 u ztrátových pohledávek) a krýt je úhrnem rezerv a opravných položek.

Tabulka 7.3.: Vývoj podílu klasifikovaných úvěrů na celkových úvěrech, 1992-1999

	Podle Jonáše		Podle ČNB	
	Objem v Kč	V % z celkových úvěrů	Objem v Kč	V % z celkových úvěrů
1992	109,7	19,0		
1993	159,8	23,8		
1994	282,5	36,0		
1995	308,1	34,3	250,5*	33,4*
1996	333,8	33,0	244,998	28,21
1997	370,8	33,0	266,389	26,95
1998			261,641	26,67
1999			290,509	32,09

Zdroj: Jonáš (1998, údaje za rok 1997 jsou z konce června), *ČNB: Výroční zpráva 1998 (str. 80), ČNB: předběžné údaje pro výkazy za rok 1999

Pro porovnání¹⁴⁷ podíl špatných úvěrů na celkových úvěrech v americkém bankovním systému (při vědomí ne zcela stejné klasifikace) se v 90. letech pohyboval kolem 1-3%. Ve skandinávských zemích (s výjimkou Dánska) se bankovní systémy dostaly na začátku 90. let do krize při podílu 10%. Nedávné audity sedmi z devíti polských státních bank naznačují, že podíl nestandardních půjček v jejich portfoliích se pohybuje kolem 25-60%, zatímco podle údajů bank je to kolem 16%. V Bulharsku je uváděn podíl nesplácených půjček na celkových půjčkách kolem 40%.

Pokud se podíváme na strukturu klasifikovaných úvěrů, zjistíme, že největší podíl na klasifikovaných úvěrech mají v ČR úvěry ztrátové (kolem 50%) a jejich podíl se postupně snižuje. V roce 1999 zabíraly 30% klasifikovaných úvěrů také úvěry sledované.

Tabulka 7.4.: Podíl jednotlivých skupin klasifikovaných úvěrů na celkových klasifikovaných úvěrech za banky s platnou licencí vždy ke konci roku bez Konsolidační banky

	1996		1997		1998		1999	
	mil Kč.	% z klasifikovaných úvěrů	mil Kč.	% z klasifikovaných úvěrů	mil Kč.	% z klasifikovaných úvěrů	mil Kč.	% z klasifikovaných úvěrů
Klasifikované úvěry celkem	245998	100,00	266390	100,00	261641	100,00	290511	100,00
Z toho: sledované	57578	23,41	60595	22,75	59093	22,59	92847	31,96
nestandardní	26255	10,67	26811	10,06	33684	12,87	38447	13,23
pochybné	24441	9,94	29386	11,03	35862	13,71	38170	13,14
ztrátové	137724	55,99	149597	56,16	133002	50,83	121045	41,67

Zdroj: ČNB: předběžné údaje pro výkazy za rok 1999 (údaje v mil. Kč budou pravděpodobně použity v ČNB: Bankovní dohled v ČR 1999, přibližná strana 38), vlastní výpočty

7.2. Ukončení činnosti bank

Tato kapitola by měla shrnout, jak bylo v ČR přistupováno k pádům bank.

Pokud banka v ČR závažněji překročí limit regulačního opatření centrální banky, je potrestána formou pokuty, omezením bankovní činnosti, pozastavením bankovní licence, zosřteným dohledem ČNB a v nejhorším případě (pokud je banka nesolventní) odebráním bankovní licence s následným ukončením činnosti.

¹⁴⁷ Více viz. Brainard v (Bulíř, Jonáš 1995).

Úpadkům bank se instituce dohledu snažila pokud možno vyhnout. Od roku 1993 se ČNB snažila upoutat pozornost zahraničních bank a přimět je k převzetí menších problémových českých ústavů, tento záměr se však neuskutečnil. Přes pozastavení poskytování licencí zahraničním bankám v letech 1994 a 1995 (kromě specializovaných bank) neodkoupily zahraniční banky žádnou z českých bank, aby se dostaly na náš trh, a raději posečkaly, až si u nás budou smět založit své vlastní nové instituce a jejich pobočky.

Další odklady likvidací bank byly uskutečněny uvalením nucených správ na postižené banky. Nucená správa se zpravidla zaváděla na 6 měsíců (mohla být prodloužena nejdéle na 2 roky) a posléze byla ukončena s tím, že k ní pominuly důvody (pouze v případě Podnikové banky-dnes J&T), nebo s tím, že se bance odejmula licence (všechny ostatní případy).

Nucená správa měla bance pomoci v uzdravení, kontroverzně však často vedla k runům na danou banku, a její následné likvidaci. Za období transformace byla uvalena nucená správa na 8 bank¹⁴⁸, z nichž 5 bank padlo, 2 byly pohlceny (EAGB, AGB) a jedné bylo navýšeno základní jmění (J&T banka). V letech uvalení prvních nucených správ na banku neměla s ČNB stanovena pravidla a postupy pro likvidaci bank, situace se změnila teprve se zahájením činnosti České finanční.

O konečném výsledku snažení státu zachránit malé banky jsem psala již v kapitolách o Konsolidačním programu II a Stabilizačním programu. Nyní tedy pouze zopakují, jaké banky na své chování, i přes tuto pomoc, doplatily.

Z celkového počtu 22 malých bank byla licence odebrána *patnácti*, odejmutí licence neminulo ani nemocnou část patřící největší AGB.

Tabulka 7.5.: Časová souslednost odnětí bankovních licencí:

	Nucená správa od	Bez licence od	Likvidace od	Konkurz od
Banka Bohemia	28.3.94 do 28.6.94	18.7.94	18.7.94	-
Kreditní a průmyslová banka	30.9.1993 do 31.8.95	31.8.1995	-	2.10.1995
Česká banka	-	14.12.1995	19.3.96	28.6.1996
AB Banka	-	15.12.95	5.3.96	18.3.99
První Slezská banka	-	13.5.1996	24.7.96	20.11.97
Kreditní banka Plzeň	-	8.8.1996	1.10.96	21.12.98
Baska (dříve Bankovní dům Skala)	-	31.3.1997	10.12.197 do 30.4.98	-
Realitbanka	10.7.96-17.4.97	18.4.1997	-	24.3.97
Ekogrobanka	16.1.1996	31.5.1997	1.1.98	-
Evrobanka	-	30.6.1997	29.9.98	-
COOP banka	23.4.1996	6.5.1998	1.1.99	-
Velkomoravská banka	10.7.96	10.7.1998		2.7.98
Agrobanka (nemocná část)	17.9.1996	2.9.1998	8.10.98	-
Pragobanka	-	24.10.1998	-	19.11.98
Universalbanka	-	10.2.99	-	12.2.99
Moravia Banka	-	9.11.99	-	8.12.99

Zdroj: ČNB, Výroční zprávy 1995, 96, 97, 98, Mervart (1997), předchozí tabulky

Heffernanová (1996, str. 10, 292, 308) uvádí nejčastější příčiny pádů bank ve světě. Jsou jimi především nedostatečný management aktiv (slabá kvalita úvěrového portfolia), zanedbání důležitých signálů problémů bankovním dohledem a auditory, nedostatečná vnitřní kontrola v bance, vysoká míra rizikových aktivit bank (morální hazard) plynoucí z fenoménu too-big-to-fail

¹⁴⁸ Před rokem 1995 na KPB, BB, v letech 1995-96 na 6 bank: Podnikatelská, Realit, Velkomoravská, COOP, EAGB, AGB.

a z pojištění vkladů, nejvyšší možná koncentrace půjček jednomu klientovi, nedostatečné požadavky na zástavu, nezkušenost s novými produkty, bankovní podvody (obzvláště s mimobilančními položkami). Existence více pádů bank v dané časové periodě a dané geografické oblasti napovídá, že příčiny pádů bank jsou také na straně makroekonomických podmínek (lze je měřit úrokovými měrami, směnným kursem, inflací a reálným GDP).

Příčinami problémů *českých bank* se zabývá celá má práce. Jejich shrnutí patří tedy do závěrečné kapitoly.

Závěr (příčiny problémů bank v ČR)

Výkonnost bankovního sektoru České republiky není nijak oslnivá. Vysoký poměr klasifikovaných úvěrů v bankách vyústil v pády mnoha malých bank (a ovlivnil tak zpětně strukturu bankovního sektoru) a také vedl k sanování bank velkých před jejich privatizací.

Má diplomová práce s pomocí paradigmatu SCP strukturuje příčiny problémů českých bank a člení je na ty, které vzešly ze základních podmínek, ze struktury bankovního trhu a konečně ty, které vznikly na základě chování bank. Práce přitom dává důraz na vazby mezi jednotlivými druhy příčin. Práce se také snaží odpovědět na otázku, proč musel stát vynaložit tolik prostředků na stabilizaci bankovního sektoru a zda se těmto nákladům mohl vyhnout.

Příčiny na úrovni základních podmínek

Na počátku ekonomické transformace se v České republice vytvořilo vhodné prostředí pro vznik bankovní krize v pozdějších letech. Svůj podíl na špatném stavu bank měly tyto faktory :

- 1) Na počátku transformace se příčinou špatných úvěrů velkých bank stala zděděná nebonitní aktiva z období centrálně plánované ekonomiky od původní monobanky SBČS. Na výkonnost bank měla vliv také nízká kapitálová přiměřenost a vysoký podíl půjček v aktivech.
- 2) Návratnost úvěrů se zhoršovala s transformační recesí ekonomiky, která propukla jako důsledek restriktivní stabilizace ekonomiky po její liberalizaci. Banky začaly poskytovat méně úvěrů (v reálném vyjádření) a vzhledem k nejistému prostředí a restriktivní monetární politice zvyšovaly úrokové míry z úvěrů, což zpětně vedlo k negativní situaci v podnikové sféře a následné další neschopnosti splácet úvěry.
- 3) Na výkonnost bank mělo vliv i nedokonalé institucionální a právní prostředí. Po revoluci vzniklo institucionální a legislativní vakuum, existencí či neexistencí adekvátní zákonné úpravy byly ovlivněny aktivity a výsledky jednotlivých bankovních institucí.

Potřebná právní úprava a opatření ČNB byly tvořeny až se zpožděním za situací v reálné a bankovní sféře. V důsledku chybějící zákonné úpravy musel stát v pozdějších letech vynaložit mnoho prostředků, aby stabilizoval bankovní sektor.

Klíčová se pro divoký vývoj českého bankovníctví zdají měkká pravidla pro udělování licencí, chybějící pravidla obezřetného podnikání bank a zpoždění úpravy, která by limitovala vlastnickou účast bank v reálné sféře. Období do roku 1994 se vyznačovalo chybějícím jednotným způsobem účtování a vykazování nesplacených úvěrů, což rozhodně nestimulovalo banky k vytváření dostatečných rezerv, jako to nečinil ani nedokonalý zákon o rezervách. Situaci ztěžovala i nedostatečná legislativní opatření týkající se vymáhání pohledávek od dlužníků (zákon o konkursu).

Nedokonalá legislativa ve spojení se selháním vnitřní kontroly a nekorektním nebo nedostatečným dohledem vlastníků banky vyústila v podvodné a korupční machinace.

- 4) Svou úlohu měl v počátcích transformace i nedostatek zkušenosti a kompetence nových bankéřů. Nedůsledné zkoumání úvěrové schopnosti klienta, nedokonalé zajištění úvěrů, nízká úroveň managementu v oblasti řízení likvidity.

Za příčiny na úrovni základních podmínek nenesou banky odpovědnost a je proto vysvětlitelné, když vláda proti jejich dopadu zasáhla. Tehdy byl aplikován Konsolidační program I pro velké banky a postkomunistické podniky. O tom, že Konsolidační program I odvrátil bankovní krizi hned na počátku transformace a dal podnikům možnost začít svou novou etapu bez zátěže starých úvěrů, není pochyb. V tomto smyslu byla zvolená opatření na místě. Chybou, která se stala, bylo nedostatečné zdůraznění, že taková pomoc od státu je první a zároveň tou poslední. Finanční pomoc bankám spolu s většinovým státním vlastnictvím ovlivnila chování velkých bank, když vytvořila očekávání, že případné budoucí problémy-tentokrát již s novými úvěry- budou opět řešeny státem.

Banky morálně hazardovaly a nesnažily se předejít nepříznivému výběru svých klientů, tvrdé rozpočtové omezení podniků se tedy nekonalo. Poskytování úvěrů neefektivním bývalým státním podnikům pokračovalo a v podstatě začalo nahrazovat bývalé úvěry na TOZ a omezené státní dotace. Pohnutky velkých bank byly v průběhu let zesilovány jejich vědomím, že budou někdy v budoucnu privatizovány a stát v zájmu nalézt co nejvhodnějšího nového vlastníka opět pomůže s řešením jejich špatných úvěrů.

Vzniklá situace spolu s chováním podniků ve smyslu path dependency oddálila jejich restrukturalizaci a netlačila na zvyšování výkonnosti. To se dál odráželo v bilancích bank. Banky si tedy svým nezodpovědným přístupem (nové nalévání (rolování) úvěrů do neefektivních podniků) přivodily znovu situaci, ve které se na počátku transformace nacházely - vysoký podíl nebonitních úvěrů.

Konsolidační program I svou náplní (očistění portfolií a rekapitalizace bank) působil na poslední fázi modelu SCP (performance), avšak základní podmínky a struktura (path dependency, vysoký státní podíl v bankách a vlastnické propojení bank a podniků), z nichž vycházely skutečné příčiny problémů, zůstaly státní regulací nedotčeny. Není se tedy čemu divit, když problém špatných úvěrů vyvstal později znovu.

Jak by se asi vyvíjela situace, kdyby byly velké banky privatizovány ihned po Konsolidačním programu I? Jsou možné dvě varianty:

- 3) pravděpodobně by byly zpretrhány vazby mezi bankami a podniky a do ČR by bylo zavedeno tržní know-how pro udělování úvěrů. Proběhla by hluboká ekonomická recese, která by pravděpodobně ale vedla k rychlejší restrukturalizaci podnikové sféry, a nejspíš by rychleji odezněla. K tomu účelu by bylo již tehdy nutné vpustit do země přímé zahraniční investice, které by vnesly do podnikové sféry manažerské know-how. S rychlejším ozdravením podnikové sféry a kvalitním managementem bank by nedocházelo k hromadění klasifikovaných úvěrů v bankách, ty by nemusely tvořit tolik rezerv a takto získané prostředky by mohly zpětně půjčovat reálné sféře a ovlivňovat tak pozitivně její rozvoj.
- 4) Druhým scénářem je, že po privatizaci bank do rukou zahraničních investorů zpočátku transformace by k požadovanému zpřísnění rozpočtového omezení podniků a jejich následné restrukturalizaci nedošlo, tak jak je situace pozorovatelná v dnešní IPB.

Před odpovědí, která ze dvou možných variant nastane, stojíme i dnes. Ani dnes není jisté, zda v privatizovaných bankách převáží efekt nového přísného vlastníka nebo efekt path dependency. Toto riziko bude existovat vždycky. Proč jsme ho tedy nepodstoupili dříve a neušetřili výdaje státu na dnešní očistění portfolií velkých bank před jejich pozdní privatizací?

Avšak neradujme se příliš brzy vědomi si, že privatizace bank již probíhá. Nesmíme opomenout skutečnost, že strukturální vady v podnikové sféře zůstaly z větší části nedotčeny. Neomezujme proto záběr strukturálních reforem na pouhou privatizaci. Nemusí být pravda, že noví vlastníci

sami provedou restrukturalizaci podniků, pokud nebude stát ovlivňovat základní podmínky (legislativní rámec) nebo dokonce zakonzervuje starou strukturu zděděnou po minulém režimu.

Příčiny vzešlé z ustavené struktury bankovního sektoru

Vysoký objem klasifikovaných úvěrů přetrvával v portfoliích českých bank také díky struktuře bankovního a podnikového sektoru, která dále ovlivňovala jejich rozhodování a chování.

Většina problémů bank vyplývá z podmínek nemalé zadluženosti podnikové sféry, v nichž se odvíjí česká podoba universálního bankovníctví bez čínských zdí. Nedokonalá právní úprava o dceřinných společnostech bank a těmito společnostmi zřízených investičních fondech vytvořila podmínky pro vznik neprůhledné vlastnické struktury bank navzájem, jejich dceřinných společností a podniků. Tak vznikl prostor pro konflikt zájmů bank jako věřitelů a vlastníků, v jehož důsledku bylo znemožněno efektivní rozhodování o alokaci úvěrů. Konflikt zájmů vedl banky také k vysávání podniků drahými úvěry, což snižovalo jejich životaschopnost a zpětně působilo na úvěrové portfolio bank, nebo naopak podniky spřízněné s akcionáři nebo managementem vysávaly banku úvěry, o kterých předem věděly, že nebudou splaceny.

Většinové státní vlastnictví velkých bank způsobilo, že banky nebyly ochotny vyhlásit neefektivním podnikům bankrot a vytvořily tzv. bankovní socialismus, který jakoby prodlužoval netržní rozhodování centra o investicích.

Na základě ustavené struktury trhu vznikl také problém *malých* soukromých bank. Trh bankovních úvěrů byl v ČR koncentrován a segmentován. Vzhledem k segmentaci trhu se malé banky zaměřily na nově vzniklé malé a střední podniky bez úvěrové minulosti. To pro ně znamenalo vyšší kreditní riziko, které se naplnilo a vyústilo ve vysoký podíl klasifikovaných úvěrů. Většina malých bank se do problémů dostala poté, co se snažila řešit nedostatek zdrojů neobežretným vstupováním do převážně rizikových transakcí, ve snaze posílit svou pozici na trhu akumulovala během relativně krátké doby velké množství špatných úvěrů a neusilovala o zabránění morálnímu hazardu.

Svou roli zde hrálo i vzájemné propojení velkých bank s malými, jako další rys struktury bankovního sektoru. V případě nízké likvidity malých bank jim hrozil run na depozita ze strany jejich velkých kolegů (viz příklad AGB).

Chování bank jako zdroj problémů

Na (ne)výkonnosti bank se projevilo také podvodné chování a obcházení obezřetnostních pravidel (např. nedodržování limitů úvěru jednomu klientovi, nebo nadměrné poskytování mimobilančních produktů a služeb).

Nelze říct, že takové chování bylo fenoménem pouze malých bank, nezákonná činnost byla také důvodem problémů bank velkých. Ovšem s tím rozdílem, že velké banky měly relativně dostatečný kapitálový a rezervní polštář, který vzniklé problémy absorboval. V případě malých bank situace vyústila v ukončení činnosti některých z nich.

První pády malých bank způsobily nedůvěru obyvatelstva v tyto instituce. Následoval odliv vkladů i z ostatních malých bank směrem k těm velkým a stahování mezibankovních depozit velkými bankami. Tak se likvidita malých bank ještě více zhoršila.

Problémy malých bank se výrazně projevily na přelomu let 1994 a 5, kdy většina poskytnutých úvěrů dosáhla doby splatnosti a celá řada z nich splacena nebyla. Malé banky v té době zaujímaly

méně než desetinu¹⁴⁹ celkového bankovního sektoru (měřeno bilanční sumou), jejich zánik by neměl vážněji ohrozit funkčnost české bankovní soustavy. Přesto stát reagoval na vzniklou situaci Konsolidačním programem II, výplatou vkladů nad rámec zákonného pojištění a Stabilizačním programem pro malé banky. Ozdravný proces s sebou přinesl náklady, jichž jsme snad mohli být ušetřeni, kdyby byly již tehdy insolventní malé banky uzavřeny.

Konsolidační program II a Stabilizační program je ospravedlnitelný pouze z důvodu ponechání bankovního dosahu ve všech lokalitách a zajištění máloobjemových obchodů, které nebyly atraktivní pro velké banky.

Pokud však shrneme celkový vývoj malých bank od jejich počátku do dnešního dne¹⁵⁰, zjistíme, že z celkového počtu 22 založených malých bank i přes nákladnou pomoc státu zůstalo na trhu pouhých 5 z nich (několika dalším krachům bank se předešlo fúzemí a akvizicemi). S tolika pády a vynucenými fúzemí, které se staly skutečností se musí čtenář ptát, zda nebyla záchranná opatření pouze prodlužováním agónie malých bank a zvyšováním nákladů na vyřešení jejich ztrát, nebo ještě dále, zda muselo tolik bank vůbec vzniknout.

Pravdou je, že malé problémové banky přispěly k utváření ekonomického prostředí v ČR. Tímto pohledem se ovšem zcela mění funkce malých bank v procesu transformace. Nikoli ustavit konkurenční prostředí v bankovní sféře, nýbrž umožnit vstup nové podnikatelské sféry do prostoru mezi státní podniky a podpořit tak tvořivou destrukci.

Vzhledem k tomu, že většina z malých bank tento těžký úkol nepřežila a vzniklé ztráty nese na svých bedrech stát, lze shrnout, že rozvoj malé a střední podnikatelské sféry profinancovali z velké části daňoví poplatníci. Přispěli i vkladatelé částí depozit, která jim nebyla vyplacena.

Co vlastně sledovala výplata vkladů nad rámec pojištění? V podstatě nebyla žádným strukturotvorným krokem, který by působil na zlepšení výkonnosti bankovního sektoru. Naopak pouze podpořila morální hazard bank a vkladatelů. V podstatě byla jen politickým gestem štědrosti Ministerstva financí a ČNB.

Omluvitelné jsou pouze výplaty vkladů střadatelům malých bank, které v dané době nebyly pojištěny. Na druhou stranu tato úvaha vnučuje otázku, proč nebylo povinné pojištění vkladů zavedeno dříve než v roce 1994, když v rozvinutých tržních ekonomikách (USA, Německo) je pojištění naprosto automatickou záležitostí. Tak bychom se stamilionovým výplatám vkladatelům bank padlých v letech 1993-95 mohli opět vyhnout.

Při řešení problémů *velkých* bank se prokázal přístup too-big-to-fail. Problémové banky nebyly uzavřeny, namísto toho stát poskytoval nové finanční injekce těmto bankám. Rekapitalizace a vyčištění portfolií bank a podniků v rámci Revitalizačního programu vlády, stejně jako Konsolidační program I, opět vyřeší pouze objem nebonitních pohledávek. Bude působit na projev, nikoli na příčinu problémů.

Proto by podle mého názoru neměla žádná předprivatizační restrukturalizace podniků a bank obsahovat nové kapitálové investice, spíše by se měla zaměřit na lákání strategických investorů. Je totiž pravděpodobné, že právě oni budou při vymáhání aktiv postupovat co nejrychleji a dají tak impuls k restrukturalizaci. Cílem programu musí být dosažení pokroku v restrukturalizaci podniků, nikoli jejich ochrana v platební neschopnosti.

Seznam nejvíce zadlužených podniků u KoB vytvořený vládou v rámci Revitalizačního programu vylučuje menší potenciálně životaschopné podniky z možnosti podílet se na tomto programu. Opět

¹⁴⁹ Na počátku roku 1996 zaujímaly malé banky 8,84% bankovního sektoru.

¹⁵⁰ 13.4.2000

je tak negativně působeno na vědomí dlužníků ve smyslu: „splácet úvěry se nevyplácí“, stejně jako tomu bylo za Konsolidačního programu I.

Neefektivnost bankovní regulace a dohledu jako polínko do ohně problémů bank

Vzhledem k tomu, že v období CPE alokovala úvěry monobanka, která se nechovala podle pravidel efektivnosti, nýbrž plnila politická rozhodnutí, nemohla ČNB při dozorování bank navázat na dřívější zkušenosti.

Neefektivnost bankovní regulace a dohledu se projevila již v letech 1990 a 91, kdy měkká a neobezřetná pravidla pro udělování licencí zapříčinila vstup zbytečně mnoha nových subjektů do bankovního odvětví. Počáteční fáze vývoje bankovního dohledu se vyznačovala zpožděním regulatorních a kontrolních činností za vývojem bankovního sektoru. Pravidla obezřetného chování byla vytvářena způsobem learning-by-doing, ačkoli mohla být přijata ze zahraničí. První opatření upravující kapitálovou přiměřenost, likviditu, úvěrovou angažovanost a nezajištěné devizové pozice vydala ČNB až v roce 1992.

Obezřetnostní pravidla byla sice s postupem času stejně jako požadavky při zakládání bank zpřísnována, do té doby však stačily mnohé banky založit značné množství pochybných pohledávek či provést obchody, které oslabily jejich kapitálovou sílu (opatření omezující obchody prováděné s osobami blízkými bance bylo vydáno až v roce 1994). V roce 1995, kdy byla uplatněna nová pravidla obezřetného podnikání mohl proto bankovní dohled pouze konstatovat jejich porušení a uložit opatření k nápravě, které představovalo dlouhodobý proces a jehož nákladům jsme se včasným zavedením pravidel na počátku transformace mohli vyhnout.

Pochybením ČNB byla i nedůslednost a nerozhodnost při prvotních náznacích krize bank, které byly znatelné již před rokem 1994. Bankovní dohled absolutně selhal v dohlížení nad dodržováním vydaných pravidel. To v souvislosti s nedostatečným dohledem nad rozvojem kapitálových trhů vedlo k růstu finanční kriminality.

Vládní podíl na dnešní situaci bank

Krachy bank byly nepřímou zaviněny také politikou vlády v 90. letech, když slibovala bankám levné dostupné úvěry od ČNB a tlačila na ně, aby úvěrovaly privatizaci. V roce 1993 tento zdroj financování ale vyschl a banky začaly rokem 1995 krachovat v důsledku neschopnosti splatit 3-5-leté vklady. Někteří bankéři se staví za názor, že i FNM by měl ve větší míře nést následky konsolidace některých problémových bank, neboť mnoho riskantních privatizačních úvěrů bylo iniciováno právě FNM.

ČR se velmi pomalu, opět se zpožděním za reálnou situací, přibližovala směrnicím Rady Evropských Společenství, když vláda přijímala nové, novější a nejnovější novely zákona o bankách. Teprve až novely bankovního zákona z roku 1998 dostatečně regulují majetkové účasti bank na nebankovních subjektech, dávají důraz na oddělení komerčních a investičních aktivit (ve větší míře řeší konflikt zájmů bank jako vlastníků a věřitelů, který je jednou z hlavních překážek rozvoje ekonomiky a brzdí samotnou privatizaci bank). Novely také zabraňují negativnímu vlivu akcionářů na banky.

Naděje do budoucna

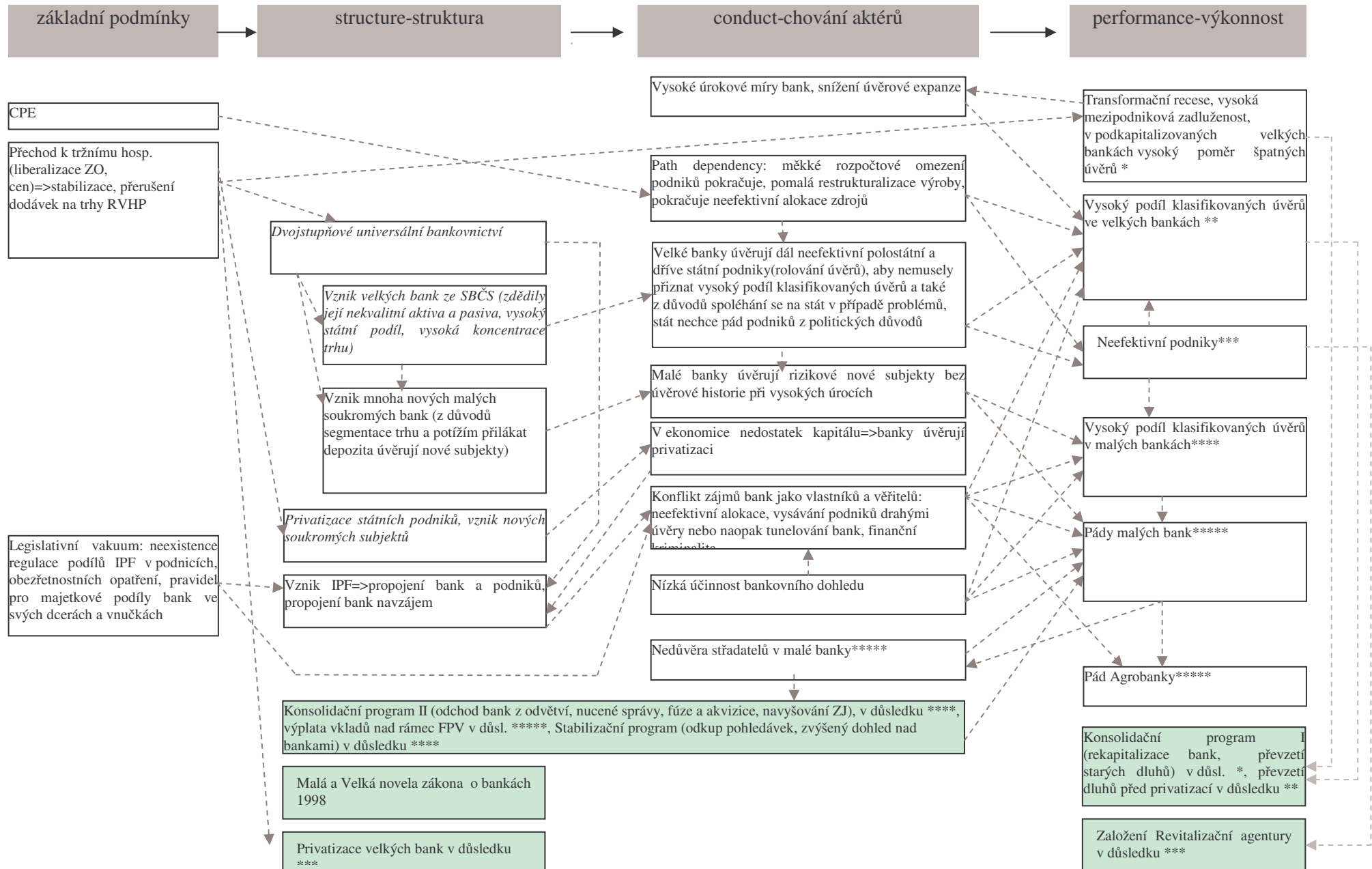
Z výše uvedených řádků vyplývá, že hodně problémů bank vzniklo z důvodu chybějícího právního rámce, který je vedle makroekonomického prostředí hlavní determinantou Základních podmínek

modelu SCP a proto má primární dopad na strukturu, chování a výkonnost bankovního sektoru. V počátcích transformace panoval naivní optimismus o obnově hospodářského růstu prostřednictvím volné hry tržních sil, na jednoduchý vztah Základní podmínky-výkonnost se zapomnělo. Naděje českých bank do budoucna v podstatě spočívá ve vyplnění legislativního vakua. Tento proces byl pomalu, ale jistě nastartován.

Banky by ve svém vlastním zájmu měly samy začít v ozdravování svých portfolií. Měly by pokračovat v tvorbě rezervy nebo kapitálu proti špatným dluhům, budovat informační databáze o nespolehlivých dlužnících, měly by si vytvořit striktnější pravidla pro kolateralizaci úvěrů. Dále by měly uplatňovat svá vlastnická práva při aktivním vykonávání corporate governance a měly by také přistupovat k mimosoudním vyrovnáním.

Následující schéma pomocí modelu Structure-Conduct-Performance popisuje problémy českých bank jako složku „výkonnost“ (klasifikované úvěry a pády bank) a znázorňuje příčiny těchto problémů. Tyto příčiny dělí na ty, které vznikly ze „základních podmínek“, ze „struktury“ a konečně z „chování“ bank a podnikové sféry.

Ve schématu jsou rovněž zachyceny zásahy státu. Vystínované plochy, které tyto zásahy znázorňují, jsou umístěny tak, aby bylo zřetelné, na kterou část modelu SCP působily.

Použité prameny a literatura

- Bain, J.S.: Relation of Profit Rate to Industry Concentration: American Manufacturing, 1936-1940 (Quarterly Journal of Economics 65, August 1951)
- Bain, J.S.: Barriers to New Competition (Harvard University Press, Cambridge, 1956) a Industrial organization (John Wiley & Sons, New York, 1959)
- Borensztein, E., Demekas, D.G., Ostry J.D.: Empirická analýza poklesu produkce ve třech zemích východní Evropy (IMF Staff Papers, 1993) uvedeno také v Bulíř, Jonáš (1995, str. 447-480)
- Brainard: Reformy ve východní Evropě: vytváření kapitálového trhu, uvedeno také v Bulíř, Jonáš (1995)
- Bulíř, A., Jonáš, J.: Ekonomie reformy: Vybrané stati o teoretických a praktických otázkách přechodu k tržní ekonomice (Management Press, Praha, 1995)
- Cahlík, T.: Makroekonomie (Karolinum, Praha, 1998)
- Calvo, G.A., Coricelli, F.: Slump in Production in Eastern Europe: the Role of Credits (IMF Staff Papers, 1993) uvedeno také v Bulíř, Jonáš (1995, str. 481-503)
- Calvo, G. A., Kumar, M. S.: Finanční trhy a zprostředkování (IMF Occasional Paper 102, Washington D.C, 1993) uvedené v Bulíř, Jonáš (1995, str. 370-419)
- Čapek, A.: The Bad Loans and the Commercial Banks Policies in the Czech Republic, VP č. 39 (IE ČNB, Praha, 1995)
- ČNB: Bankovní sektor v období ekonomické transformace (Praha, 1996)
- ČNB: Zpráva o inflaci za leden 2000
- ČNB: Výroční zpráva 1995, 1996, 1997, 1998
- ČNB: Bankovní dohled v České republice v roce 1996, 1997, 1998
- ČNB: Zpráva o měnovém vývoji v České republice za 1. pololetí 1997, 1998
- ČNB: předběžné údaje pro výkazy za rok 1999
- ČNB: Bankovky a mince České národní banky 1993-94 (Nuga, Praha, 1994)
- ČNB: Československé bankovky, státovky a mince 1919-92 (Lunarion, Praha, 1993)
- Djankov, Simeon: Enterprise Isolation Programs in Transition Economies (World Bank, Policy Research Working Paper, August 1998)
- Dubská, D.: Bank nás nakonec přijdou na 300-400 mld. Kč (Ekonom 2/2000, str. 22)
- Dvořáček, J.: Strukturální politika a restrukturalizace (Sborník analytických studií pro Strategický program sociálního a ekonomického rozvoje České republiky str. 430, Rada vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii, Praha, 2000), uvedeno také na internetových stránkách (<http://www.vlada.cz/1250/vrk/rady/ses/ses.htm>)
- Dvořák, P., Revenda, Z.: Analýza systému regulace a dohledu bank v České republice se zaměřením na pojištění vkladů, věřitele poslední instance a finanční deriváty (VŠE, Praha, 1997)
- Frank, R.H.: Mikroekonomie a chování (Nakladatelství svoboda, Praha, 1995)
- Hartlová, V.: Velká novela (Bankovníctví č. 20/97, str.6)
- Hauptvogelová, J.: Pomocná ruka z České finanční (Bankovníctví 15/1997, str. 5)
- Heffernan, S.: Modern Banking in Theory and Practice (John Wiley & Sons Ltd, England, Chichester, 1996)
- Hlavatý, E. : Banky v národním hospodárstve (Pravda, Bratislava, 1977)
- Jašminský, M., Skalková, O.: Letos by se měl trh vyčistit od špatných bank (HN 29.2.1996)
- Jonáš, J.: Bankovní krize: zkušenosti a příčiny, výzkumná práce č. 78 (IE ČNB, Praha, 1997b)
- Jonáš, J.: Bankovní krize a ekonomická transformace: Souvislosti mezi ekonomickou transformací, finanční liberalizací a bankovními krizemi (Management Press, Praha 1998)
- Jonáš, J.: Ekonomická transformace v České republice: Makroekonomický vývoj a hospodářská politika (Management Press, Praha 1997a)
- Kornai, J. : The Soft Budget Constraint (Kyklos, 1986, 39,3-30), uvedeno také v Bulíř, Jonáš (1995)
- Kornai, J.: Postsocialistická transformace a stát: úvahy ve světle fiskálních problémů Maďarska (American Economic Review, 1992, American Economic Assotiation) uvedeno také v Bulíř, Jonáš (1995, str. 122-153)
- Kotrba, J., Švejnar, J.: Rapid and multifaced privatization, Experience of the Czech and Slovak Republic. Working papers No. 37 (UK-Cerge, Praha, 1993)
- Levine, R., Scott, D.: Staré dluhy a nové začátky: volba hospodářské politiky pro socialistické ekonomiky v přechodném období (World Development, Vol. 21, No. 3, 1993, Pergamon Press Ltd.) uvedeno také v Bulíř, Jonáš (1995, str. 420-443)

- Mason, E.S.: Price and Production Policies of Large-Scale Enterprise (American Economic Review, Supplement 29, March 1939)
- Mason, E.S.: The Current State of Monopoly Problem in the United States (Harvard Law Review 62, June 1949)
- Matoušek, R.: Financial Analysis of Commercial Banks-metodology (IE ČNB, Praha, 1996)
- Mejstřík, M.: The Privatization Proces in East-Central Europe: Evolutionary Process of Czech Privatizations (Kluwer Academic Publishers, Norwell, Massachussets, 1997)
- Mervart, J. : Problémy bankovního sektoru ve světě a v ČR, výzkumná práce č. 71 (IE ČNB, Praha, 1997)
- Mlčoch, L. : Syntéza deskriptivních analýz tradičního modelu (Politická ekonomie č. 7 a 8/1990)
- Mlčoch, L.: Institucionální ekonomie (UK, Praha, 1996)
- Molyneux, P. and Forbes, W.: Market Structure and Performance in European Banking (University College of North Wales, Bangor, School of Accounting, Banking and Economics and Institute of European Finance, Research Paper No. 34780/93/5, 1993)
- Molyneux, P.: Market Structure and Profitability in European Banking (University College of North Wales, Bangor, School of Accounting, Banking and Economics and Institute of European Finance, Research Paper No. 93/9, 1993)
- Molyneux, P., Lloyd-Williams, P.M. and Thornton, J.: European Banking: An Analysis of Competitive Conditions in J. Revell: The Changing Face of European Banks and Securities Markets (New York: St Martins Press, 1994)
- Molyneux, P., Altunas, Y., Gardener, E.: Efficiency in European Banking (John Wiley & Sons Ltd, England, Chichester, 1996)
- Polidar V.: Organizace bankovní soustavy (VŠE, Praha, 1977)
- Polouček, S.: Komerční bankovníctví (Slezská universita, Karviná, 1995)
- Půlpán K.: Nástin Českých a Československých hospodářských dějin do roku 1990 (UK Karolinum, Praha, 1993)
- Revenda, Z.: Bankovní regulace a dohled (VŠE, Praha, 1995)
- Revenda, Z.: Centrální bankovníctví (Management Press, Praha, 1999)
- Samuelson, P.A., Nordhaus, W.: Ekonomie (Svoboda, Praha, 1995)
- Scherer, F. M.: Industrial Market Structure and Economic Performance (Houghton Mifflin Company, USA, 1980)
- Schumpeter, J.A.: Kapitalismus, socialismus a demokracie (1950)
- Slonková, S.: Exbankéř Čadek, jehož hledal Interpol, Klienti Bohemie své peníze dostali (MF Dnes 9.2.2000, str. 6)
- Tanzi, V.: Finanční trhy a veřejné finance v procesu transformace: z originálu Transition to Market: Studies in Fiscal Reform (IMF, Washington D.C., 1993) přeloženo v Bulří, Jonáš (1995, str. 156-186)
- Tomášková, Z.: Bez kvalitních úvěrových smluv se banky klasifikovaných úvěrů nezbaví (Bankovníctví 4/98, str. 5)
- Vacek, P.: Opatření České národní banky (Bankovníctví č. 5/1997, str. 4)
- Wawrosz, P.: Věčná Bohemia (Ekonom 52/99, str. 34)
- Weiss, L.W.: Average Concentration Ratios and Industry Performance (Journal of Industrial Economics 11, July, 1963)
- Weiss: Concentration and Labour Earnings (American Economic Review, March 1966)
- Weiss: Quantitative Studies of Industrial Organization v Intriligator M.D.: Frontiers of Quantitative Economics (North-Holland, Amsterdam, 1971)
- Weiss, L. W.: The Concentration-Profits Relationship and Antitrust v Goldschmid H.J.: Industrial concentration: The New Learning (Little, Brown, Boston, 1974)
- Weiss: Concentration and Price (MIT Press, Cambridge, 1990)
- Weiss, L. W.: Structure, Conduct and Performance, edited by Audretch, D., Yamawaki, H. (New York University Press, N.Y., 1991)
- World Bank: Česká Republika na cestě vstupu do EU (USA, Washington, 1999)
- Bankovníctví 1/97, str. 4 (Kalendárium bankovních událostí roku 1996)
- Bankovníctví 1/98, str. 9 (Kalendárium bankovních událostí roku 1997)
- Bankovníctví 1/2000, str. 5 (Smlouva o prodeji akcií ČSOB)
- HN ze dne 24.6.1997 (Oddělení bank a firem bude složitě)
- MF Dnes, 21.10.1997, str. 15 (Privatizace u sousedů končí)
- Slovo, 14.3.1998 (Poslanci pro vyšší pojištění vkladů)
- Výroční zprávy bank

Seznam tabulek

- Tabulka 2.1.: Struktura bankovních úvěrů podle splatnosti (% z celkových úvěrů ke konci roku)
- Tabulka 2.2.: Opatření pro obezřetné chování bank zkonstruovaná na základě mezinárodních regulatorních standardů
- Tabulka 3.1.: Privatizační plán pro finanční instituce v bývalé ČSFR
- Tabulka 3.2.: Koncentrace úvěrů a vkladů v ČSFR na konci roku 1990
- Tabulka 3.3.: Vývoj počtu bank vždy k 31.12. daného roku
- Tabulka 3.4.: Podíly jednotlivých institucí na celkových aktivech finančního sektoru ČR ke konci roku (%)
- Tabulka 3.5.: Úvěry na privatizaci a malým podnikům v mld. Kč
- Tabulka 3.6.: Struktura IPF v první vlně kupónové privatizace dle počtu získaných bodů
- Tabulka 3.7.: Vlastnická struktura českých podniků po 3. vlně privatizace
- Tabulka 3.8.: Top14 = 14 největších skupin IPF v první vlně kupónové privatizace
- Tabulka 3.9.: Top 14=14 největších finančních skupin-vlastníků IPF v druhé vlně kupónové privatizace
- Tabulka 3.10.: Křížové vlastnictví v českém a slovenském bankovním sektoru: Procento podílů na ZJ finančních institucí získaných skrze kupónovou privatizaci
- Tabulka 4.1.: Úvěry na TOZ převedené do KoB v roce 1991 (mil. Kčs)
- Tabulka 4.2.: Očištění od dluhů a rekapitalizace vybraných českých bank v mld. Kčs
- Tabulka 5.1.: Míra nezaměstnanosti v ČR (%)
- Tabulka 5.2.: Úspěšnost při vyřizování konkursů a vyrovnání
- Tabulka 5.3.: Průměrné úrokové sazby z úvěrů a vkladů klientů (banky v ČR celkem v %)
- Tabulka 5.4.: Objem celkových úvěrů a vkladů ČR (mld. Kč) a jejich podíl
- Tabulka 5.5.: Struktura akcionářů bankovního čtyřlístku k 31.12.1996
- Tabulka 5.6.: Procentuální podíl bank na celkových úvěrech (stav k 30.11.1994)
- Tabulka 5.7.: Procentuální podíl úvěrů různých bank různým klientům (stav ke konci listopadu 1994)
- Tabulka 5.8.: Poměr úvěrů ke vkladům bank (stav k 30.11.1994)
- Tabulka 5.9.: Úvěry podle splatnosti v každé ze skupin bank (stav k 30.11.1994)
- Tabulka 5.10.: Procentuální podíl bank na **nových** úvěrech (úvěry udělené během listopadu 1994)
- Tabulka 6.1.: Banky, jejichž problémy řešila ČNB v letech 1993-1995
- Tabulka 6.2.: Řešení problémů malých bank v roce 1996 (Konsolidační program II)
- Tabulka 6.3.: Výdaje FPV v letech 1994-1996
- Tabulka 6.4.: Konečný stav malých bank po Konsolidačním programu II a Stabilizačním programu
- Tabulka 6.5.: Náklady na konsolidaci a stabilizaci malých bank (mld. Kč)
- Tabulka 6.6.: Řešení problému Agrobanky
- Tabulka 7.1.: Úvěry bankovního sektoru celkem podle příjemců v mil. Kč, stav ke konci období
- Tabulka 7.2.: Podíl klasifikovaných úvěrů na aktivech bank ke konci období
- Tabulka 7.3.: Vývoj podílu klasifikovaných úvěrů na celkových úvěrech, 1992-1999
- Tabulka 7.4.: Podíl jednotlivých skupin klasifikovaných úvěrů na celkových klasifikovaných úvěrech za banky s platnou licencí vždy ke konci roku bez Konsolidační banky
- Tabulka 7.5.: Časová souslednost odnětí bankovních licencí

Seznam obrázků

- Obrázek 1.1.: Základní schéma modelu SCP
- Obrázek 2.1.: Pokles agregátní poptávky a nabídky a jejich vliv na HDP
- Obrázek 2.2.: Procentní změna reálného HDP oproti předchozímu roku
- Obrázek 3.1.: Banky a některé jejich vzájemné vlastnické vztahy (1995)
- Závěrečné schéma: Model SCP aplikovaný na české bankovníctví